

Manoharbhair Shikshan Prasarak Mandal Armori's

**MAHATMA GANDHI ARTS, SCIENCE &
LATE NASARUDDINBHAI PANJWANI COMMERCE
COLLEGE ARMORI**

Dist. Gadchiroli (Maharashtra) 441 208

Affiliated to Gondwana University, Gadchiroli.

Re-accredited by NAAC 'A' with 3.24 CGPA

ANNUAL QUALITY ASSURANCE REPORT

AQAR : 2021-2022

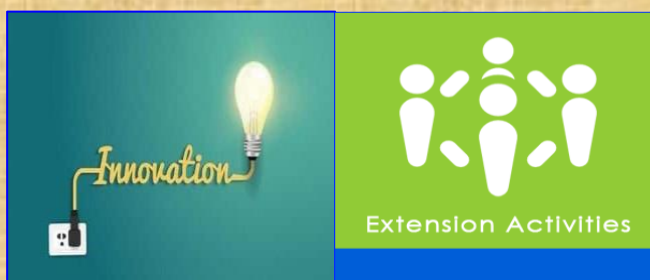
CRITERION – III

RESEARCH, INNOVATIONS

& EXTENSION

METRIC NO: ~ 3.2.1

METRIC NAME: ~ 3.2.1 Institution has created an ecosystem for innovations and has initiatives for creation and transfer of knowledge

**Web: - mgcollegearmori.ac.in
e-mail: - mgcollege.armori@gmail.com
Phone: - 07137-266558**

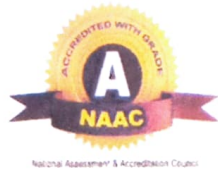
MANOHARBHAI SHIKSHAN PRASARAK MANDAL ARMORI'S

MAHATMA GANDHI ARTS, SCIENCE AND

LATE NASARUDDHINBHAI PANJWANI COMMERCE COLLEGE

ARMORI Dist. Gadchiroli (M.S.) 441 208

NAAC Re-accredited 'A' Grade 3.24 CGPA (2022)

INTERNAL QUALITY ASSURANCE CELL

Dr. Lalsingh H. Khalsa

Principal & IQAC Chairman

Mob. 9422153197

e-mail : lalsinghkhalsa@yahoo.com

Dr. P. S. Ganvir

IQAC Coordinator

Mob. 9011038170

e-mail : priyadarshan.ganvir@gmail.com

Date _____

Certificate of Verification

The document herewith is a testimonial of the following specifics;

- AQAR 2021-22
- Criterion - III
- Metric no. - 3.2.1
- Metric Particular - Institution has created an ecosystem for innovations and has initiatives for creation and transfer of knowledge.
- It is affirmed that the attached document pertinent to the above cited specifics are duly verified and approved by the IQAC.

Criterion Head

IQAC Coordinator

IQAC Chairman
PRINCIPAL

**M.G. Arts, Science &
Late N.P. Commerce College
ARMORI, Dist. Gadchiroli**

**Mahatma Gandhi Arts, Science and Late N.P. Commerce College,
Armori, Dist. – Gadchiroli (M.S.)**

Department of Botany

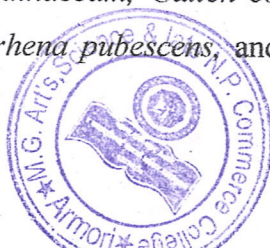
Report on

**Identification, Collection and Cultivation of Medicinal, Rare &
Endangered Plant Species and Transfer of Knowledge to Students**

Gadchiroli district is located in north-eastern region of Maharashtra and has state boundaries with Telangana and Chhattisgarh. Total population of the district is 10,72,942. Male and female population is 5,41,328 and 5,31,614 respectively (As per Census 2011). ST population in the district is 4,15,306 (As per 2011 Census). The percentage of Scheduled Tribes community population that resides in the district is 38.7%. (As per Census 2011). The district is classified as tribal, undeveloped districts and most of the land is covered with forest and hills. Forests cover is over 76% of the district geographical area.

Gadchiroli district has a considerable plant diversity with variety of medicinal plants. The medicinal plants of Gadchiroli district are significant biological resources that are directly linked to health care, tradition, and culture. Plants were used to treat diseases since ancient times, and some of these herbal remedies are still used in the routine treatment of various problems. Natural health care practises such as tribal knowledge, domestic herbal therapy, and Ayurvedic knowledge are used to make the medicine available. For thousands of years, these plants have been planted in home garden or collected from forest, and traditional knowledge about the plants and their uses have been passed through generations to generation by the word of mouth.

The Department of Botany conducts a wild medicinal plant diversity survey on a regular basis. The survey is conducted based on participatory, observation and field visit to various remote and tribal area of the district. Major portion of the district is covered by forest and the chief vegetation type is dry-deciduous where Teak (*Tectona grandis*), Behara (*Chloroxylon swietenia*), Dhawada (*Anogeissus latifolia*), Ain (*Terminalia elliptica*) and Rohan (*Soyimida februfuga*) were found to be dominant species. Many plant species, such as *Andrographis paniculata*, *Chlorophytum arundinaceum*, *Cullen corylifolia*, *Curculigo orchioides*, *Cassia fistula*, *Helicteres isora*, *Holarrhena pubescens*, and *Pterocarpus marsupium*, are used for

medicinal purposes by the local tribal people. A total of 87 medicinal plant species and other rare and endangered species were identified namely *Drimia congesta* and *Chlorophytum tuberosum*, *Globba orixensis*, *Pancratium zeylanicum*, *Pancratium verecundum*, *Uraria picta*, *Zingiber capitatum*, *Zingiber roseum* etc. The main aim of this survey is to gather information about medicinal plants found in rural and tribal areas in order to conserve their significant bio-resources. All medicinal plants have antimalarial, antifungal and antibacterial activities and are used against skin disease, diarrhoea and dysentery, cough, asthma, fever etc.

Due to increasing export demand, the local people's dependency on the local herbal flora and their well-understood faith in the traditional Ayurvedic medical tradition would go a long way toward marketing and selling wild plants. As a result of overharvesting, habitat degradation, increase urbanisation, and decreasing forest areas, medicinal plant populations in the wild habitat have irreversibly reduced, resulting in a decline in raw material volume. Plants with medicinal value, such as Hirda, Bhuineem, and Tarota, etc. are illegally exported. Due to modernization and the availability of alternatives disease treatment methods most of the traditional knowledge is being lost. Therefore, the botany department has taken an initiative and developed a *Herbal (Medicinal) Botanical Garden in the college campus where 47 medicinal, rare and endangered plant species are cultivated. Department also hold herbarium sheet of more than 228 species.* Also, conservation programme for rare and endangered plants found in the district is conducted with the aim of encouraging students to understand the ancient knowledge and tradition linked with these resources, assisting them in understanding the tremendous future prospects of local wild medicinal plants, and creating interest in the subject and awareness among students. Some rare and endangered plant species *Drimia congesta* and *Chlorophytum arundinaceum*, *Globba orixensis*, *Pancratium zeylanicum*, *Pancratium verecundum*, *Uraria picta*, *Zingiber capitatum*, *Zingiber roseum* etc. are grown and conserved in herbal botanical garden.

The Botany department has started a Herbal Medicine Certificate Course in the department to pass on field knowledge, local traditional knowledge, uses and importance of plants to the students, in which they make herbal products (*Satavari Kalpa*, *Adulsa Kalpa*) in the lab using plants from the garden.

Rahul

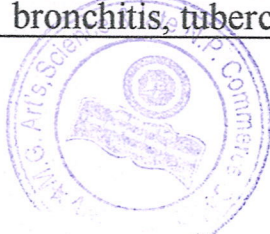

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

List of Plant Cultivated in Herbal (Medicinal) Botanical Garden

Sr. No.	Particulars
1.	Botanical Name :- <i>Abrus precatorius</i> L. Family :- Fabaceae Local Name :- Gunj Uses :- The leaves of the herb are used to cure fever, cough and cold. Paste of roots is administered to cure abdominal pains, tumors.
2.	Botanical Name :- <i>Abutilon indicum</i> (L.) Sweet. Family :- Malvaceae Local Name :- Bala Uses :- Roots are used in treatment of leprosy, liver disorders, ulcers, headache etc.
3.	Botanical Name :- <i>Acacia concinna</i> DC. Family :- Mimosaceae Local Name :- Sikakai Uses :- Plant extracts are used in natural shampoos or hair powders.
4.	Botanical Name :- <i>Adhatoda zeylanica</i> Medic. Family :- Acanthaceae Local Name :- Adulsa Uses :- Leaf juice used for cough and asthma.
5.	Botanical Name :- <i>Alpinia galangal</i> Swartz Family :- Zingiberaceae Local Name :- Veloda Uses :- Rhizome used traditionally for hiccups, nausea, vomiting, chronic gastritis and ulcers in the digestive tract.
6.	Botanical Name :- <i>Andrographis paniculata</i> (Burm.f.) Wall ex Nees Family :- Acanthaceae Local Name :- Kalmegh, Bhuineem Uses :- Whole plant is used for the treatment for malaria and typhoid.
7.	Botanical Name :- <i>Asparagus racemosus</i> Wild. Family :- Liliaceae Local Name :- Shatavari Uses :- It is also used for fluid retention, pain, cancer, diarrhea, bronchitis, tuberculosis, dementia, and diabetes.

8.	Botanical Name :- <i>Baliospermum montanum</i> (Willd.) Muell-Arg. Family :- Euphorbiaceae Local Name :- Jamal-gota Uses :- Root decoction used for stomach pain due to indigestion or constipation, Scanty urination, dropsy, skin diseases.
9.	Botanical Name :- <i>Bixa orellana</i> L. Family :- Bixaceae Local Name :- Shendri Uses :- It is used for natural food colouring.
10.	Botanical Name :- <i>Brachystelma gondwanense</i> Govekar, Kahalkar & Sardesai Family :- Asclepiadaceae Local Name :- It is new species first time reported from Lohara (Gadchiroli). It is rare species.
11.	Botanical Name :- <i>Buddleja asiatica</i> Lour. Family :- Buddlejaceae Local Name :- Buddleja Uses :- The juice of the plant is applied as a wash to treat skin diseases.
12.	Botanical Name :- <i>Cassia fistula</i> L. Family :- Caesalpiniaceae Local Name :- Bahava Uses :- It is used for healing of wounds, skin diseases, fruit for abdominal pain.
13.	Botanical Name :- <i>Calotropis gigantea</i> (Ait.) R. Br. Family :- Asclepidaceae Local Name :- Rui Uses :- Flower ash is used in asthma and bronchitis.
14.	Botanical Name :- <i>Caesalpinia bonduce</i> (L.) Roxb. Family :- Caesalpiniaceae Local Name :- Sagargoti Uses :- Seed powder is used for menorrhagia, also used for abortion.
15.	Botanical Name :- <i>Celastrus paniculatus</i> Willd. Family :- Celastraceae Local Name :- Malkanguni Uses :- Seed oil is used for paralysis and intellect promoting and sores.
16.	Botanical Name :- <i>Chlorophytum arundinaceum</i> Baker

	Family :- Liliaceae Local Name :- Musali Uses :- Root use as a remedy for diabetes, arthritis and increasing body immunity, curative for natal and postnatal problems, for rheumatism and joint pains, increase lactation in feeding mothers.
17.	Botanical Name :- <i>Chlorophytum laxum</i> R. Br. Family :- Liliaceae Local Name :- -- It is rare species.
18.	Botanical Name :- <i>Chlorophytum tuberosum</i> (Roxb.) Baker Family :- Liliaceae Local Name :- Musali Uses :- In India the roots are dried and used as a popular tonic and aphrodisiac in Ayurvedic medicine. Roots are used in strengthening body immunity system.
19.	Botanical Name :- <i>Clerodendrum viscosum</i> Vent. Family :- Verbenaceae Local Name :- Khadu chaka Uses :- Seeds and leaves used as herbal remedy for, <u>asthma</u> , <u>cough</u> , <u>diarrhoea</u> , <u>rheumatism</u> , <u>fever</u> and <u>skin diseases</u> .
20.	Botanical Name :- <i>Clitoria ternatea</i> L. Family :- Fabaceae Local Name :- Aprajit Uses :- Roots used for swelling and pain.
21.	Botanical Name :- <i>Costus speciosus</i> (Koen.) J. E. Smith Family :- Zingiberaceae Local Name :- Kewakanda Uses :- Tuber are used for to treat arthritis, leprosy, skin diseases.
22.	Botanical Name :- <i>Curcuma caesia</i> Roxb. Family :- Zingiberaceae Local Name :- Kali-haldi Uses :- Fresh and dried rhizome is used in the treatment of leukoderma, asthma, tumours, piles etc.
23.	Botanical Name :- <i>Cymbopogon citratus</i> (DC.) Stapf Family :- Poaceae Local Name :- Gavati Chaha Uses :- Lemongrass leaves are commonly used as lemon flavouring in Herbal tea. It is also used in manufacturing deodorants, soaps and cosmetics.
24.	Botanical Name :- <i>Datura inoxia</i> Mill. Family :- Solanaceae

	Local Name :- Dhotara Uses :- The leaves of Dhotra mixed with mustard oil then it is useful in skin disorders.
25.	Botanical Name :- <i>Desmodium gangeticum</i> (L) DC. Family :- Fabaceae Local Name :- Salperni Uses :- plant used control inflammation, fever and neurological imbalances.
26.	Botanical Name :- <i>Drimia congesta</i> (Wight) Ansari & Raghavan Family :- Liliaceae Local Name :- Ran kanda It is endangered species.
27.	Botanical Name :- <i>Geodorum densiflorum</i> (Lam.) Schltr. Family :- Orchidaceae Local Name :- Haryakand
28.	Botanical Name :- <i>Globba orixensis</i> Roxb., Family :- Zingiberaceae Local Name :- It is rare species.
29.	Botanical Name :- <i>Gloriosa superba</i> L. Family :- Liliaceae Local Name :- Kar-Kari Uses :- It is used in the treatment of snake bite, ulcer, gout and kidney problems.
30.	Botanical Name :- <i>Hibiscus rosa-sinensis</i> L. Family :- Malvaceae Local Name :- Jaswand
31.	Botanical Name :- <i>Leea macrophylla</i> Roxb. ex Hornem. Family :- Leeaceae Local Name :- Dara cettu It is rare species.
32.	Botanical Name :- <i>Mimosa pudica</i> L. Family :- Mimosaceae Local Name :- Lajalu Uses :- It is used for the treatment of urogenital disorder, piles, dysentery and fever.
33.	Botanical Name :- <i>Morus alba</i> L. Family :- Moraceae Local Name :- Tuthi Uses :- Mulberry fruit is used to treat weakness, dizziness, tinnitus, fatigue and anemia.
34.	Botanical Name :- <i>Nephrolepis exaltata</i> Family :- Nephrolepidaceae

	Local Name	:- Fern
35.	Botanical Name Family Local Name Uses	:- <i>Ocimum sanctum</i> L. :- Lamiaceae :- Tulsi :- The plant is used to treat respiratory problems, to cure fever, Common cold and sore throat etc.
36.	Botanical Name Family Local Name	:- <i>Pancratium zeylanicum</i> L. :- Amaryllidaceae :- Ran-kanda It is rare species.
37.	Botanical Name Family Local Name	:- <i>Pancratium verecundum</i> Aiton :- Amaryllidaceae :- Ran-kanda It is rare species.
38.	Botanical Name Family Local Name Uses	:- <i>Plumbago zeylanica</i> L. :- Plumbaginaceae :- Chitarak :- Root used for treatment of various diseases related to digestive system like weak digestion, piles, abdominal pain, skin diseases.
39.	Botanical Name Family Local Name Uses	:- <i>Rauvolfia serpentine</i> (L.) Bth. ex Kurz. :- Apocynaceae :- Sarpagandha :- Root used for treatment of <u>high blood pressure</u> and mental disorders.
40.	Botanical Name Family Local Name Uses	:- <i>Rosa indica</i> L. :- Rosaceae :- Gulab :- The rose extract or oil has extreme use in cosmetic industry as an ingredient of soap, body wash, perfumes, body spray etc.
41.	Botanical Name Family Local Name	:- <i>Thuja</i> sp. :- Cupressaceae :- Vidya
42.	Botanical Name Family Local Name Uses	:- <i>Tinospora cordifolia</i> (Willd.) Miers. :- Menispermaceae :- Gulvel :- It is used for the treatment of Jaundice, Diabetes, fever and as used an immunostimulant etc.
43.	Botanical Name Family Local Name Uses	:- <i>Tylophora indica</i> (Burm.f.) Merr. :- Asclepidaceae :- Anantmul/Potmari :- Roots are used for snake bite and ashthma

44.	Botanical Name :- <i>Uraria picta</i> (Jacq.) Desv. ex DC. Prodr. Family :- Fabaceae Local Name :- Pitwan Uses :- Root is locally used against snake bite. The plant decoction is used for bleeding piles, cough etc.
45.	Botanical Name :- <i>Vetiveria zizanioides</i> (L.) Nash Family :- Poaceae Local Name :- Khas Uses :- Vetiver oil is used in perfume extensive application in soap and cosmetic industries. It is used for anthelmintic for children and skin disorders.
46.	Botanical Name :- <i>Zingiber capitatum</i> Roxb. Family :- Zingiberaceae Local Name :- Kali halad Uses :- Rhizomes are used as antiseptics and in skin care. It is rare species.
47.	Botanical Name :- <i>Zingiber roseum</i> (Roxb.) Roscoe Family :- Zingiberaceae Local Name :- ---- It is rare found in Eastern Vidarbha.

Handwritten signature

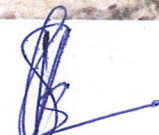

Handwritten signature
Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

Photographs of survey, identification and collection of plant species

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armon, Dist - Gadchiroli

 Principal
 Mahatma Gandhi Arts,
 Science & Late
 N. P. Commerce College,
 Armori, Dist - Gadchiroli

Herbal (Medicinal) Botanical Garden Photographs

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

Principal
 Mahatma Gandhi Arts,
 Science & Late
 N. P. Commerce College,
 Armori, Dist - Gadchiroli

 Principal
 Mahatma Gandhi Arts,
 Science & Late
 N. P. Commerce College,
 Armori, Dist - Gadchiroli

 Principal
 Mahatma Gandhi Arts,
 Science & Late
 N P. Commerce College,
 Armori, Dist - Gadchiroli

 Principal
 Mahatma Gandhi Arts,
 Science & Late
 N. P. Commerce College,
 Arr - Gadchiroli

Photographs of Students Making Products from Herbal Medicinal Plants

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

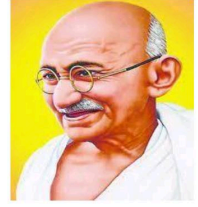

M.G. ARTS, SCIENCE & LATE N. P. COMMERCE COLLEGE,

ARMORI, DIST. GADCHIROLI

A Project Report

On

**"वस्तू व सेवा करामुळे आरमोरी शहरातील
व्यापाऱ्यांवर होणारे परिणाम"**

**SUBMITTED BY
B.Com. IIndYear, SEM – IV**

GUIDED BY
Prof. Dr. Manoj M. Thaore
Head
Department of Commerce
Mahatma Gandhi Arts. Science And Late N.P. Commerce College,
Armori
2021 – 2022

A Project Report

On

“वस्तु व सेवा करारामुळे आरमोरी शहरातील व्यापारांवर होणारे परिणाम”

Submitted by

B.Com.IInd Year

Sr. No.	Name of Student
1.	Himadri B. Gain
2.	Sejal R. Gadhave
3.	Gangadhar L. Dhote
4.	Sapana H. Meshram
5.	Rupali R. Donadkar
6.	Sakshi S. Rahate
7.	Bhagyashri V. Wakle
8.	Mohini L. Mahure
9.	Dimpal S. Pradhan
10.	Yamini S. Sorte
11.	Tejswini Y. Dhakate
12.	Durga R. Kosare
13.	Praful B. Chichaghare
14.	Karan S. Dhattrak
15.	Khemraj P. Chaudhari
16.	Sandip Y. Meshram
17.	Bhavesh B. Kannake
18.	Rakesh D. Nandanwar
19.	Prashant P. Ghonmode
20.	Mayur M. Pagade

GUIDED BY

Prof. Dr. Manoj M. Thaore

Head

Department of Commerce

Mahatma Gandhi Arts, Science & Late N. P. Commerce College, Armori

2021-2022

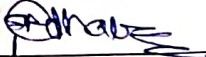

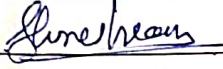
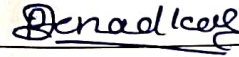
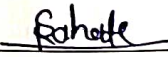
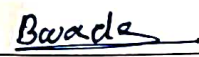
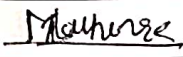
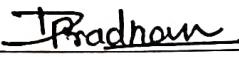
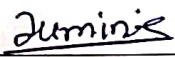
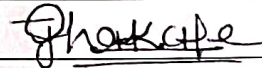
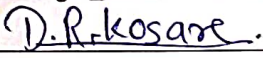
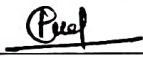

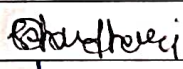
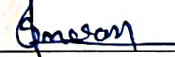
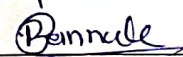

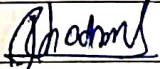
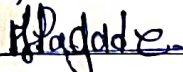
A Project Report

On

“वस्तू व सेवा करारामुळे आरमोरी शहरातील व्यापारांवर होणारे परिणाम”

Submitted by

B.Com.IInd Year

Sr. No.	Name of Student	Signature
1.	Himadri B. Gain	
2.	Sejal R. Gadhave	
3.	Gangadhar L. Dhote	
4.	Sapana H. Meshram	
5.	Rupali R. Donadkar	
6.	Sakshi S. Rahate	
7.	Bhagyashri V. Wakle	
8.	Mohini L. Mahure	
9.	Dimpal S. Pradhan	
10.	Yamini S. Sorte	
11.	Tejswini Y. Dhakate	
12.	Durga R. Kosare	
13.	Praful B. Chichaghare	
14.	Karan S. Dhatrik	
15.	Khemraj P. Chaudhari	
16.	Sandip Y. Meshram	
17.	Bhavesb B. Kannake	
18.	Rakesh D. Nandanwar	
19.	Prashant P. Ghonmode	
20.	Mayur M. Pagade	

CERTIFICATE

This is to certify that Students of B.Com.II Department of Commerce, Mahatma Gandhi Arts, Science & Late N. P. Commerce College, Armori have been successfully completed the project report on “वस्तू व सेवा करारामुळे आरमोरी शहरातील व्यापारांवर होणारे परिणाम” under the supervision of Department of Commerce in the academic session 2021-22.

ACKNOWLEDGEMENT

We express our sincere gratitude towards. Dr. L. H. Khalsa, the Principal Mahatma Gandhi Arts, Science and Late N. P. Commerce College, Armori for his support and encouragement. We are also thankful to Prof. Dr. Manoj M. Thaore Head, Department of Commerce of his encouragement. We are also thankful to “वस्तू व सेवा करामुळे आरमोरी शहरातील व्यापारांवर होणारे परिणाम.”

President/Proprietor/Manager & Employees Workers for their encouragement, Support & cooperation. We are also thankful to faculty members of the college for their kind cooperation during the field work. Thanks are due to our friends, family members who encouraged and helped us.

"वस्तु व सेवा करामुळे आरमोरी शहरातील व्यापाऱ्यांवर होणारे परिणाम"

माहिती संकलन करताना

अनुक्रमणिका

अ.क्र.	विवरण	पृष्ठ क्र.
१	प्रकरण - १ प्रस्तावना पार्श्वभूमी/इतिहास	१-९
२	प्रकरण-२ संशोधनाची आवश्यकता/गरज गृहीतके संशोधनाची उद्देश्य/उद्दिष्टे संशोधनाचे महत्व	१०-१४
३	प्रकरण-३ संशोधन पद्धती संशोधनाची व्याप्ती	१५-१९
४	प्रकरण-४ संशोधनाचा आराखडा नमुना निवड तथ्य, सामुग्रीचे संकलन	२०-२७
५	निष्कर्ष	२८
६	उपाययोजना	२९
७	संदर्भसूची/संदर्भग्रंथ	३०-३३
८	परिशिष्टे	

प्रकरण पहिले

➤ प्रस्तावना

भारत स्वतंत्र झाल्यानंतर सर्वात महत्व पूर्ण सुधारणा म्हणून जी. एस. टी. १३ वर्षांच्या प्रदीर्घ विचार मंथना नंतर 'एक देश एक कर' या करप्रणालीतील संकल्पनेवर आधारित आहे . ३० जुन २०१७ पर्यंत देशात केंद्र शासनाच्या अखत्यारीत येणाऱ्या सेवा व पुरवठ्यावर केंद्र शासनावर वसुली करत होते तर राज्यशासनाच्या अखत्यारीत येणाऱ्या बाबीवर राज्यशासन कर वसुली करत होते. करपात्र वस्तू व सेवा पुरवठादारांना बऱ्याच अडचणींना सामोरे जावे लागत होते. करावर पुन्हा कर क्लीस्ट प्रक्रिया परताव्यासाठी अडचणी अशा विविध अडचणीमुळे कराचा दर बऱ्याच वेळा वाढत असे. यामुळे कर चुकवेगिरी , भ्रष्टाचार , गैरप्रकार , बेनामी व्यवहार याबाबी घडत असत. परिणामी महागाई वाढून त्याच्या फटका सर्व सामान्य नागरिकांना बसत होता.

१ जुलै पासून जी. एस. टी. संपूर्ण भारतामध्ये लागू झाला. ही करप्रणालीतील सर्वात मोठी सुधारणा यथावकाश झाली. देशभरात एकसमान करप्रणाली असावी असा उद्देश यामागे होता. त्यानुसार केंद्र आणि राज्य सरकारद्वारे त्यापूर्वी लागू असलेले अनेक अप्रत्यक्ष कर रद्द करून ही करप्रणालीभारतात लागू करण्यात आली.

देशातील असलेली वेगवेगळी राज्ये त्यांची करप्रणाली यांचा विचार करता केंद्र शासनाला हि करप्रणाली लागू करण्यासाठी वस्तू व सेवा कर भरावा लागणार आहे. जी. एस. टी. लागू करण्यासाठी भारताच्या राज्यघटनेत १२२ घटना दुरुस्ती करून नवीन कायदे तयार करण्यात आले. केंद्र सरकारने या दृष्टीने तयार केलेल्या वस्तू व सेवा कर कायदा २०१७ मध्ये एकूण २१ प्रकरणे, १७४ कलमे आणि ३ परिशिष्टे यामध्ये समाविष्ट आहेत. यामध्ये कर आकारणी व कर संकलन कलम -५, आंतरराज्य पुरवठा कलम -७, राज्यांतर्गत पुरवठा कलम- ८, समुद्र किनाऱ्याच्या हद्दीत केलेला पुरवठा कलम -९, वस्तू सेवांच्या किंवा दोन्ही पुरवठ्याचे ठिकाण कलम-१०. भारतात आयात केलेल्या किंवा भारतातून निर्यात केलेल्या वस्तूंच्या पुरवठ्याचे कलम -११. सेवेचा पुरवठा करणाऱ्या व्यक्तीचे व तो स्वीकारणाऱ्या व्यक्तीचे ठिकाण भारतात असेल तर कलम -१२, असून प्रत्येक कलमामध्ये वेगवेगळ्या बाबीविषयी तपशीलवार

विक्षेपण देण्यात आले असून त्याचा अभ्यास संबंधित क्षेत्रातील वस्तू व सेवा पुरवठादारांनी करणे गरजेचे आहे.

गुड्स अँड सर्व्हिसेस काउन्सील हा मध्यवर्ती वैधानिक संस्था जी.एस.टी. चे नियमन करते.केंद्रीय अर्थमंत्री हे या काउन्सिलचे प्रमुख आहेत.

जी.एस.टी. लागू करण्यासाठी ३० जून २०१७ च्या रात्री संसदेचे विशेष अधिवेशन झाले. त्यात राष्ट्रपतींनी मध्यरात्रीच्या सुमारास जी.एस.टी. लागू झाल्याची अधिकृत घोषणा केली. सर्व वस्तू आणि सेवा यांची विक्री हस्तांतर, वस्तू विनिमय, भाड्याने देणे किंवा आयात व्यवहारांवर जी.एस.टी. लागू करण्यात येईल असे प्रसारमाध्यमातून त्यापूर्वीच स्पष्ट करण्यात आले. वस्तू व सेवा कराची अंमलबजावणी होण्यापूर्वी प्रत्येक राज्यामध्ये व्यवसायाच्या विविध टप्प्यावर विविध प्रकारच्या करांची आकारणी केली जात असे. पूर्वी अस्तित्वात असलेले कर जसे इक्साईज ड्युटी, कस्टम ड्युटी, व्हॅट, मनोरंजन कर, सेन्ट्रल सेल्स टॅक्स, सेवाकर, ऑक्ट्राय इ. हे सर्व कर जी.एस.टी. अंतर्गत समाविष्ट करण्यात आले आहेत. म्हणूनच जी.एस.टी 'एक देश एक कर एक बाजार ' असे ठरविण्यात आले.

कर पावत्यामध्ये काही सांकेतांक (CODE) समाविष्ट करण्यात आले आहेत. वस्तूच्या (GOODS) बाबतीत HSN - harmonized system of nomenclature सेवेच्या बाबतीत सेवांचे वर्गीकरण करून कोड नंबर देण्यात आलेला आहे. SAC-service accounting code.HSN मुळे वस्तूंचे व SAC मुळे सेवांचे वर्गीकरण करण्यात आलेले आहे.

➤ कराचा प्रकार, कराचे दर, वस्तू व सेवेचा प्रकार दर्शविणारा तक्ता खालीलप्रमाणे-

अ.क्र.	प्रकार	कराचे दर	वस्तू व सेवेचा प्रकार
१.	शून्य दराच्या वस्तू	0 %	<p>वस्तू : महात्वाच्या उपयोग्य वस्तू जसे अन्न, धान्य, फळे, भाजीपाला, दुध, मीठ, मातीची भांडी इ.</p> <p>सेवा : धर्मादाय संस्थेची कार्ये रस्ते, पुल इ. बांधकाम पाणीसेवा, सार्वजनिक ग्रंथालय, कृषी कार्ये, शिक्षण व आरोग्य संबंधीच्या सेवा.</p>
२.	कमी दराच्या वस्तू	5%	<p>वस्तू : एल. पी. जी. सिलेंडर, चहा, मध, गोठवलेल्या वस्तू, भाजीपाला, तिखट, चटण्या, गोड पदार्थ इ.</p>
३.	जास्त दराच्या वस्तू (स्लॅब 1)	12%	<p>वस्तू : बटर, तूप, सुका मेवा, ड्राय फ्रुट, रस, आचार, लोणचं, मोबाईल, जाम, जेली इ.</p> <p>वस्तू : फोन, छपाई, विश्रामगृह, बांधकाम, व्यवसाय इ. संबंधित सेवा.</p>

४.	जास्त दराच्या वस्तू (स्लॅब २)	18%	वस्तू : परफ्युम, धातूच्य वस्तू, संगणक, प्रिंटर, ग्रेनाईट, छपाई यंत्र, सी सी टी व्ही, मॉनिटरइ. सेवा : टपाल सेवा, कुरियर सेवा, आउट डोअर कॅटरिंग, सर्कस, नाटक, सिनेमा, भागदलाल सेवा, भाग बाजारातील सेवा, चलन विनिमय.
५.	उच्च दराच्या वस्तू व सेवा	28%	वस्तू : चैनीच्या वस्तू, मोटारसायकील, सुटे भाग, आलिशान गाडी, व्हक्युम क्लीनर, ए. सी. वॉशिंग मशीन, फ्रीज, मसाला, तंबाखू पदार्थ. सेवा : हॉटेल्स, पार्कस, रेस कोर्स, आय पी एल करमणूक केंद्र, गोम्स, विमानसेवा, कसिनो इ.

विक्री, हस्तांतरण, खरेदी, वस्तू विनिमय, भाडेपट्टी किंवा सेवांच्या आयातीसारख्या सर्व व्यवहारांवर जी. एस. टी. मॉडेल घेईल. म्हणजेच प्रत्येक केंद्र आणि राज्य सरकारांनी कराधान दिले जाते. एका राज्यामध्ये केलेल्या व्हावाहारांसाठी केंद्र सरकार आणि राज्य सरकार जी.एस.टी. द्वारे त्या राज्याच्या सरकारद्वारे आहे. त्यामुळे ज्या राज्यामध्ये वस्तू किंवा सेवा वापरल्या जात नाहीत त्या राज्य ज्या उत्पादनाच्या उपयोग केला जात नाही. अशा राज्यांना कर दिले जाते. आय. जी.एस.टी. केंद्र सरकारकडून थेट करदात्यांची कर वसूल करण्यासाठी त्यांना राज्यसरकारने कर संग्रह गुंतागुंतीचा केला आहे. आधीच्या यंत्रणेनुसार राज्याला कर महसूल गोळा करण्यासाठी केवळ एका सरकारशी व्यवहार करणे आवश्यक आहे. केंद्रीय उत्पादन व सीमा शुल्क मंडळ अंतर्गत कार्यरत असलेल्या सीमा शुल्क, उत्पादन शुल्क व नार्कोटिक्स राष्ट्रीय अकादमी या शिखर प्रशिक्षण संस्थेने प्रसिध्द केलेल्या “ वस्तू आणि सेवाकर बाबत वारंवार विचारले जाणारे प्रश्न ” संकल्पनास उत्तम

प्रतिसाद लाभला. दिनांक, २१ सप्टेंबर, २०१६ रोजीच्या मॉडेल जी.एस.टी. कायद्यावर आधारित आहेत. संपूर्ण देशभरात माहितीचा प्रसार व्हावा याकरिता सदर “ जीएसटी वरिल एफएक्यूएस ” चे अनेक प्रादेशिक भाषांमध्ये भाषांतर करण्यात आले.

प्रथम आवृत्तीच्या प्रकाशनानंतर अनेक महत्वपूर्ण बदल झालेले आहेत. साप्रन्त जी.एस.टी. परिषदेने प्रारूप (जीएसटी, एसजीएसटी, आयजीएसटी, युटीजीएसटी) कायदे आणि अनेकविध नियमांसह भरपाई उपकर मंजूर केलेले आहेत. संसदेत केंद्रीय विधेयके प्रस्तुत करण्यात आलेली आहेत, राज्यांशी संबंधित कायदे व नियम त्यांच्या राज्य विधानसभा पारित करतील. प्रथम आवृत्तीच्या प्रकाशनाच्या वेळी वचन दिल्याप्रमाणे, एनएसीइएन संस्थेने संसदेमध्ये प्रस्तुत झालेल्याउपरोक्त विधेयकांवर आधारित एफएक्यूएस ची द्वितीय आवृत्ती तयार केली आहे. महासंचालक आणि त्यांच्या सहकारी वारंवार विचारल्या जाणाऱ्या प्रश्नावलीचे संकलन, कर अधिकारी व्यापारी वर्ग आणि जनता यांच्यामध्ये जी.एस.टी. बाबत माहिती, ज्ञानाचा प्रसार करण्यात आणि जागरूकता निर्माण करण्यात यशस्वी होईल.

➤ वस्तू आणि सेवा कर.

हा एक गंतव्य स्थान आधारित वस्तू आणि सेवा यांच्या उपभोगावरील कर आहे. यामध्ये निर्मिती/ उत्पादनापासून ते अंतिम उपभोगापर्यंत प्रत्येक टप्प्यावर कर आकारणी करण्याचे प्रस्तावित केले आहे. मागील टप्प्यावर अदा केलेल्या कराची जमा रक्कम समायोजित करता येईल. सारांश असा कि केवळ वर्धित मूल्यावर कर आकारला जाईल आणि अंतिम उपभोक्ता ग्राहकाला कराचे ओझे सहन करावे लागेल.

➤ जी.एस.टी. चा प्रभाव

जी.एस.टी च्या प्रभावापासून राज्यांना महसूल राखण्याचे प्रस्तावित केले आहे आणि अपेक्षित आहे कि, जी.एस.टी. पेट्रोलीअम व पेट्रोलीअम उत्पादनांवर लावला जाईल. केंद्र सरकारने जी.एस.टी. च्या तारखेपासून पाच वर्षांच्या काळात झालेल्या नुकसान भरपाईची प्रतिपूर्ती म्हणून राज्यसरकारला योग्य नुकसान भरपाई देण्याचे आश्वासन दिले आहे.

➤ जी.एस.टी.वरिल कायदे

प्रस्तावित जी.एस.टी. कायदानुसार २१ सदस्य असलेल्या समितीची स्थापना करण्यात आलेली आहे. राज्य आणि केंद्रशाशित प्रदेश जी.एस.टी. कायदा जम्मू आणि काश्मीर वगळता भारताचे सर्व राज्य केंद्रशाशित प्रदेशाद्वारे पारित करण्यात आले होते. जे १ जुलै , २०१७ पासून कर सवलत सुलभ करण्यासाठी मार्ग तयार करतात सिक्युरिटीज विक्री आणिखरेदीवर जी.एस.टी. नसेल सिक्युरिटीज ट्रेन्जैक्शन टॅक्स द्वारे ते चालू राहिल.

२०११ साली माजी पंतप्रधान डॉ. मनमोहन सिंग यांनी सर्वात आधी वस्तू व सेवा कराचा प्रस्ताव लोकसभेत सादर केला व २०१७ साली पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांच्या काळात त्यांची अंमलबजावणी केली गेली.

➤ पार्श्वभूमी/इतिहास.

संपूर्ण देशामध्ये अप्रत्यक्ष कराच्या एकसमान पद्धतीकरिता जीएसटी प्रणालीचा अवलंब करण्याचा निर्णय केंद्र शासन व राज्य शासन यांच्या चर्चेअंती घेण्यात आला. जीएसटी च्या अवलंबनाकरिता संविधानात बदल करावयाची आवश्यकता होती. त्यानुसार संविधानात बदल करण्याबाबतचे विधेयक लोकसभेत संविधान (एकशे बाविसावी सुधारणा) विधेयक २०१४ दिनांक ६ मे २०१५ रोजी पारित केले. लोकसभेने पारित केलेले विधेयक संमतीकरिता राज्यसभेकडे पाठविण्यात आले. राज्यसभेने काही बदलासह उल्लेखित विधेयक दिनांक ३ आगस्ट २०१६ रोजी पारित केले व बदलासह विधेयक लोकसभेकडे पाठविण्यात आले. राज्यसभेने सुचवलेले बदल लोकसभेने दिनांक ८ ऑगस्ट २०१६ रोजी स्वीकृत केले व संविधान सुधारणा विधेयक पारित करण्यात आले. लोकसभा व राज्यसभेने पारित केलेल्या संविधान (एकशे बाविसावी सुधारणा) विधेयक २०१४ ला संविधानाच्या अनुच्छेद ३६८(२) खालील कायद्यात रूपांतर करण्याकरीता आवश्यकतेपेक्षा जास्त राज्यांच्या विधीमंडळाने अनुसमर्थन दिले त्यानुसार संसदेने पारित केलेल्या संविधान (एकशे बाविसावी सुधारणा) विधेयक, २०१४ ला राष्ट्रपती यांनी दिनांक ८ सप्टेंबर २०१६ रोजी संमती दिल्यानंतर संविधान (एकशे एक सुधारणा) कायदा २०१६ अस्तित्वात आला आहे.

वस्तू व सेवा कर हा भारतात आता येऊ घातला आहे. परंतु जगात बऱ्याच देशांमध्ये या प्रकारचा कर पूर्वीपासून आहे. सर्वात प्रथम सन १९२० मध्ये जर्मनी व्यापारी विलहेल्म वॉन सिमेन्स यांनी जीएसटी ची संकल्पना मांडली सर्वात आधी म्हणजे १९५४ मध्ये हा कर फ्रान्समध्ये लागू झाला. तर अलीकडे जीएसटी १ एप्रिल २०१५ पासून मलेशियात लागू करण्यात आला आहे. या कराचे विविध प्रकार आहेत. तसेच जीएसटी च्या कर भरणे काढण्याच्या मोजणी पद्धतीहि विविध आहेत.

जसे , १) विल पद्धत : ज्यात बिलावरून इनपुट क्रेडीट देऊन कर दायित्व काढले जाते. यात प्रत्येक विक्रेता प्रत्येक बिलात कर लावतो व खरेदीवर कर भरतो. सरकारकडे कर जमा करतांना त्याने लावलेल्या करातून त्याने खरेदीवर भरलेला कर

वजा करतो. 2) अकाउंट पद्धत : यामध्ये कर हा एकूण विक्रीतून एकून खरेदी वजा करून राहिलेल्या रकमेवर आकारला जातो. ३) एडिशन पद्धत : यात कर हा मूल्यवर्धितवर लावला जातो.

१९८६ मध्ये विश्वनाथ प्रताप सिंह ने अप्रत्यक्ष कर व्यवस्थेची सुधारणा प्रक्रिया सुधारित मूल्यवर्धित कर (एम. ओ.डी. व्ही. ए.टीव) सुरु केली .

वस्तू व सेवा कर केंद्रीय अबकारी कर सेवा कर अतिरिक्त सीमा शुल्क, अधिभार, राज्यस्तरावरील मूल्यवर्धित कर आणि जकात इतर कर जे सध्याच्या आंतरराज्य परिवहन वाहतुकीवर लागू आहेत तेदेखील जीएसटी नियमात नष्ट होण्याची शक्यता आहे. जीएसटीने खालील कर एकत्र केले जातील.

केंद्रीय उत्पादन शुल्क
व्यवसाय कर
मूल्यवर्धित कर
अन्न कर
केंद्रीय विक्री कर
परिचय
करमणूक कर
प्रवेश कर
खरेदी कर
लक्झरी टॅक्स
जाहिरात कर

प्रकरण दुसरे

➤ संशोधनाची गरज/आवश्यकता :

सद्यपरिस्थितीत अप्रत्यक्ष करप्रणालीमध्ये करावर कराची आकारणी केली जाते. उदा. केंद्र शासनाद्वारे उत्पादित वस्तूवर लावण्यात येणाऱ्या केंद्रीय उत्पादन शुल्कावर विक्रीकराची आकारणी होते. यालाच करावर कर म्हणजेच कॅस्केडिंग ऑफ टॅक्सअसे म्हणतात. मूल्यवर्धित कराचा महाराष्ट्र शासनाने दिनांक १ एप्रिल २००५ रोजी अवलंब केला. मूल्यवर्धित कराचा कर प्रणालीचा पुढील भाग म्हणजे सर्व अप्रत्यक्ष कर संदर्भात एकत्रित कर पद्धतीचा अवलंब करणे आहे. प्रत्यक्ष कर केंद्र शासन आणि राज्य शासनाद्वारे लावले जातात, आणि यामध्ये सद्यपरीस्थितीत खालीलप्रमाणे त्रुटी आहेत व त्या त्रुटी जीएसटी कर प्रणालीद्वारे दुरुस्त होणार आहेत.

- मूल्यवर्धित कर राज्य शासनामार्फत व उत्पादन शुल्क, सेवा कर हे केंद्र शासनामार्फत आकारले जातात. सदर कराची आकारणी राज्य व केंद्र शासनामार्फत स्वतंत्रपणे होत असल्याने एका कराची वजावट दुसरा कर भरताना दिली जात नाही.
- सध्यस्थितीमध्ये उत्पादित मालावर केंद्रीय उत्पादन शुल्क लागू होतो व त्यावर मूल्यवर्धित कर आकारला जातो. त्यामुळे करावर कराची आकारणी होऊन कराचा बोजा वाढतो जीएसटी मध्ये करावर कर नाहीसा होणार असल्याने कराचा बोजा कमी होईल.
- सध्यपरीस्थितीत केंद्रीय विक्रीवर कायदा अस्तित्वात आहे. या कायद्यानुसार आंतरराज्यीय माल विक्रीवर ज्या राज्यातून मालाची विक्री झाली. त्या राज्यातून 2 % केंद्रीय विक्रीवर लावला जातो. परंतु ज्या राज्यांमध्ये वस्तूंची खरेदी झाली आहे त्या राज्यामध्ये आकारण्यात आलेल्या केंद्रीय विक्री कराची वजावट मिळत नाही. कराची वजावट मिळत नसल्याने कराचा भाग मूळ किमतीत मिळून किंमत वाढते. जीएसटी च्या बाहेर असणाऱ्या सहा वस्तू व्यतिरिक्त निरसित केला जाईल.

➤ गृहीतके

गृहीतक हे एक असे सामाजिक आणि काम चालवू सामान्यीकरण किंवा निष्कर्ष आहे. ज्याचा सत्येशी परीक्षा घेणे अजून बाकी आहे. संशोधनाच्या प्रारंभिक अवस्थेत गृहीतक एक अनुमान मनोकल्पित कल्पनापूर्वक विचार, सहनज्ञान किंवा आणखी खूप काही असू शकते. सदर शोधण्यासाठी पुढील गृहीतके मांडली आहेत.

- किरकोळ बाजारातील जीएसटी मुळे आर्थिक, सामाजिक, राजकीयदृष्ट्या विक्रेता व ग्राहक सक्षम झाल्या आहेत.
- जीएसटी मुळे विक्रेता, किरकोळ बाजार ग्राहक तसेच मोठे व्यापारी यांच नुकसान होत आहे.
- कारखान्यात उत्पादित छोट्या वस्तूवर सुद्धा जीएसटी लागल्यामुळे परिणाम पडत आहेत.
- किरकोळ बाजारातील जीएसटी मुळे एकमेकांत स्पर्धा निर्माण झाली आहे.

➤ संशोधनाची उद्देश्य / उद्दिष्ट्ये :

प्रस्तुत संशोधनाचे उद्देश पुढीलप्रमाणे आहे.

- जीएसटी निगडीत विविध बाबींचा चिकित्सक अभ्यास करणे.
- भारतातील जीएसटीचा उगम आणि विकास तसेच आवश्यकता व महत्व जाणून घेणे.
- आरमोरी शहरातील किरकोळ व्यापारावर जीएसटी चा होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास करणे.

➤ संशोधनाचे महत्व :

जीएसटी मुळे भारतातील संपूर्ण अप्रत्यक्ष करप्रणाली बदलली जाईल. सध्याच्या आरमोरी किरकोळ व्यापारावर करप्रणालीमुळे व्यवसाय व व्यापार करतांना उद्योजकांना किरकोळ व्यापाऱ्यांना अनेक प्रकारचे त्रास सोसावे लागतात. विशेषतः व्यापार दोन किंवा अधिक राज्यांमध्ये होत असेल तर जीएसटी मुळे अशा प्रकारचे त्रास कमी होण्यास मदत होईल. या सुधारणा कायद्यामुळे शासकीय कारभारातील कार्यक्षमता वाढेल. संपूर्ण देशभरात एकच कर आकारला गेल्यामुळे वस्तू आणि सेवांचा उत्पादन खर्च नियंत्रणात ठेवणे अधिक सुलभ होईल.

यावरून जीएसटी च्या महत्वात जीएसटी मुळे व्यापारावर ग्राहकाला कोणते फायदे होऊ शकतात. ते पुढीलप्रमाणे –

➤ व्यापाराची फायदे :

- अनेक कराऐवजी एक कर.
- करावर कर लागण्यापासून मुक्तता.
- निर्यात सुधारणा.
- राष्ट्रीय पातळीवर एका सामाईक बाजार पेठेची निर्मिती.
- सोपी व सुटसुटीत करप्रणाली.
- वस्तू व सेवा वाद संपुष्टात.
- पारदर्शक करप्रणाली.
- उत्पादन खर्च कमी होईल.

तसेच ग्राहकाला जीएसटी मुळे कसा फायदा मिळतो ते पुढीलप्रमाणे-

- सोपी करप्रणाली.
- वस्तू व सेवा स्वस्त होण्यामुळे.
- ग्राहकांचा दीर्घकालीन फायदा.
- देशभर समान कर पद्धती.
- पारदर्शक करप्रणाली

प्रकरण तिसरे

➤ संशोधनपद्धती :

सामाजिक संशोधनातील वेगवेगळ्या घटकांच्या अभ्यासासाठी वैज्ञानिक पद्धतीचा अवलंब संशोधनात करावा लागतो. त्यासाठी माहितीचे संकलन करतांना संख्याशास्त्राच्या वेगवेगळ्या पद्धतीचा अवलंब करावा लागतो. संशोधनातील सत्याचा शोध घेण्यासाठी माहितीचे संकलन करावे लागते. संशोधनाशी संबंधित विषयाचे खरे स्वरूप माहिती करून घेण्यासाठी आणि वस्तुनिष्ठ निष्कर्ष काढण्यासाठी संशोधन विषयाची संबंधित वस्तुस्थिती, तथ्ये किंवा माहिती संकलित करणे आवश्यक असते.

प्रस्तुत आरमोरीत येणाऱ्या बाजारात किंवा दुकानात जीएसटी बदल याविषयाचे अध्ययन करण्याकरिता त्या भागात जाऊन किंवा त्या बाजारात जाऊन जीएसटी लागली आहे किंवा नाही, जीएसटी लागली असेल तर त्या मालावर किती रुपये जीएसटी लागली आहे. जीएसटी मुळे त्या ग्राहकाला फायदा होत आहे कि तोटा घेत आहे असे प्रश्न विचारण्यात आले होते. त्यामुळे बाजारातील जीएसटी मुळे किंवा त्यातील मतामुळे भरपूर प्रमाणात माहिती जानून घेतली.

प्रस्तुत शोधनिबंध तयार करण्यासाठी प्राथमिक द्वितीय सामग्री संग्रहाच्या पद्धतीचा उपयोग करण्यात आला आहे. यामध्ये आरमोरी तालुक्यातील किरकोळ व्यापाराचा, दुकानाला किंवा अनेक दुकानामध्ये भेट देऊन जीएसटी कशाप्रकारे लागली आहे व जीएसटी किती लावली जाते अशी माहिती प्राप्त झालेली आहे. तसेच या संशोधनासाठी अनुसूचीतयार करून त्याची प्रश्नावली तयार करण्यात आलेली आहे. जीएसटी कुठे-कुठे लावली आहे. त्याच्यातून विक्रेत्याची व ग्राहकांची मुलाखत घेण्यात आलेली आहे. तसेच सार्वजनिक कागदपत्रे, निरीक्षण, संदर्भग्रंथ, संशोधनाचा आराखडा, दुकाने व नमुना कशा पद्धतीने निवडला याची माहिती घेऊन चर्चा करण्यात आलेली आहे.

शोधनिबंधासाठी प्राथमिक तसेच दुय्यम साधनाद्वारे तथ्य संकलन व्यापक पथावर करार करण्यात आले आहे. तथ्य संकालानातील संभाव्य दोष कमी करण्यासाठी सदर तथ्याचे शास्त्रीय परीक्षण, विश्लेषण, सांख्यिकीकरण करण्यात आले आहेत.

➤ प्राथमिकसाधने :

यामध्ये दुकानातील वस्तूवर, बाजारावर जीएसटी लावून दर किती आहे. त्यातील फायदा किंवा तोटा झाला आहे. यावर लेखन केले आहे.

याच बरोबर दुकानामध्ये जाऊन बाजारात जाऊन त्यातील वस्तूवर किती जीएसटी लावला आहे व त्यातून त्यांना फायदा मिळतो किंवा नाही. अशा आधारभूत घटकांना प्रश्नावली करून व निरीक्षण करून त्याचे मन आजमावून निष्कर्ष मांडले आहेत. जीएसटी विषयी अनेक अधिकाऱ्यांना विचारून त्यांचा इतिहास कमी प्रगती समस्या, आव्हाने, अर्थसमुदाय इ. विविध प्रश्नांची माहिती जाणून घेणे आहे.

➤ दुय्यम साधने :

यामध्ये आरमोरी शहरात येणाऱ्या अनेक वस्तूबद्दल जीएसटी चा इतिहास सांगणारी कागदपत्रे इ. घेतात. ग्रामीण विकास यंत्रणा मार्फत सादर होणाऱ्या पुस्तिका, जीएसटी संबंधीची शासकीय परिपत्रके, अहवाल जीएसटी तील दप्तर या बरोबरच जीएसटी संबंधित ग्रंथांचा आधार घेतला आहे.

➤ संशोधनाची व्याप्ती :

केंद्र शासनाने १ जुलै, २०१७ पासून जीएसटी लागू केला आहे. जीएसटी म्हणजे वस्तू आणि सेवा कर हा एक अप्रत्यक्ष कर आहे. सर्व वस्तू आणि सेवांवर एकसमान कर. यामुळे यांच्या अगोदर आकारण्यात येत असलेले विविध कर संपुष्टात आले आणि एकच कर प्रणाली लागू झाली.

पूर्वी वेगवेगळ्या खरेदीवर भरले जाणारे उत्पादन शुल्क, जकात इत्यादीवर परतावा मिळत नव्हता आणि शिवाय मूल्यवर्धित कर आणि सेवा कर अतिरिक्त द्यावा लागत होता. वस्तू व सेवा कर अर्थात जीएसटी ची अंमलबजावणी भारतात सुरु झाली. त्यात दोन वर्ष होऊन अधिक काळ झाला. सर्वव्यापी आणि अखंड मूल्यवर्धित करसाखळी, हि जीएसटी ची मूळ संकल्पना सुरवातीला ती कल्पना सगळ्यांच्या गळी उतरवण्यासाठी आणि नंतर अंमलबजावणीत आलेल्या अडथड्यांवर मार्ग काढण्यासाठी जीएसटी परिषदेने त्यामुळे संकल्पनेला बऱ्याच

तडजोडीची ठिगळे लावली पेट्रोल, डीझेल, नैसर्गिक वायू आणि वीजवरचे कर जीएसटी च्या अराखड्याच्या बाहेर ठेवणे, पाच वेगवेगळे करांचे दर ठरवणे, छोट्या व्यावसायिकांना मूल्यवर्धित कर साखळीच्या बाहेर ठेवणाऱ्या कम्पोजीशन योजनेची व्याप्ती वाढवणे.

जेव्हा जीएसटी आला तेव्हा एकूणच अर्थव्यवस्था व करप्रणाली 'क्रांतिकारक' निर्णय म्हणून तो लक्षवेधी ठरला. एक देश एक कर असा नारा दिला गेला. पंधरा – सतरा वर्षांच्या प्रदिर्घचर्चा दिरंगाईनंतर असा देशहिताचा निर्णय घेतला गेला. राजकीय हेतूने प्रेरित होऊन क्रांतिकारक निर्णय घेणे आणि त्याची वास्तव अंमलबजावणी न करणे म्हणजे काय? हेच तर साऱ्या देशाला गेल्या दिवसांत अनुभवला मिळाले.

➤ संशोधनाच्या मर्यादा:

संशोधन विषयक माहिती गोळा केल्यानंतर उद्दिष्टनुरूप माहितीचे वर्गीकरण करून विश्लेषण केला असून संशोधनात फक्त आरमोरी तालुक्यातील किरकोळ व्यापाराचा समावेश केला आहे. प्रस्तुत संशोधनात विपणन व्यवस्थेचा चीकीत्सक अभ्यास केला आहे. जीएसटी हि किरकोळ व्यापार प्रक्रियेतील नवीन संकल्पना असल्याने विपणन व्यवस्थेचा अभ्यास करतांना काही अडचणी आल्या. आरमोरी तालुक्यातील भौगोलिक क्षेत्र लहान असल्याने आरमोरी तालुक्याची निवड केली आहे. जीएसटी चे दूरगामी आर्थिक परिणाम किरकोळ व्यापाऱ्यावर झालेले आहेत. त्याबाबत माहिती मिळवतांना किरकोळ व्यापाऱ्याकडून काही महत्वाच्या मुद्द्याबाबत अडचणी आल्या.

➤ किरकोळ व्यापार :

भारतात किरकोळ व्यापार हा कदाचित हजारो वर्षांपासून चालत आलेला जूना व्यवसाय आहे. पुढे गावागावांतून आठवड्यातील ठराविक दिवशी किरकोळ व्यापाराचा सामुहिक कार्यक्रम करण्याची प्रथा सुरु झाली. ' हाट ' या शब्दाने ओळखला जाणारा कार्यक्रम 'बाजारहाट' म्हणून पुढे प्रचलित झाला व आजही वापरात असलेला वाक्प्रचार म्हणून आपण सर्वास परिचित आहे. प्रथमतः मालाची किरकोळ विक्री, मग चलन-पैशांच्या बदल्यात मालाची किरकोळ विक्री, मग आठवड्याच्या बाजारातून स्थायिक दुकानांची मांडणी असे टप्पे वार करित आज या किरकोळ व्यापाऱ्याची जत्रा आज बहुतजली वातानुकुलीत इमारतीमध्ये कायमस्वरूपी भरणारी जत्राच झाली आहे.

विस्कळीत स्वरूपात अगदी फुटकळ किरानामालाच्या दुकानापासून शहरातील थोडी मोठी पण व्यक्तिगत मालकीची दुकाने मोडतात. भारतीय अर्थव्यवस्थेत होणारी वाढ आणि भारतीय लोकसंख्येत तरुण पिढीची होणारी वाढ, त्यांची पैसा खर्च करण्याची क्षमता इत्यादी सर्व गोष्टींचा विचार केला, तर या किरकोळ घाऊक व्यापाराची जोमाने वृद्धी होण्यास खूपच वाव आहे. पूर्वी शेती विषयक सामग्रीची दुकाने असणाऱ्या ग्रामीण भागात चक्कर टाकली तर चकचकीत प्रदर्शन मांडून बसलेली कित्येक किरकोळ दुकाने आज भारतभर वाढतानाच दिसतात.

➤ किरकोळ व्यापार म्हणजे काय ?

उपभोक्त्यांना नित्य गरजेचा माल अल्प प्रमाणात विकण्याची प्राक्रिया म्हणजे किरकोळ व्यापार आणि हे कार्य करणारा म्हणजे किरकोळ व्यापारी. उत्पादकाकडून मोठ्या प्रमाणावर माल गोळा करण्याचे तो साठविण्यासाठी आणि लहान व्यापाऱ्यांना पुरविण्याचे कार्य म्हणजे घाऊक व्यापारी. किरकोळ व्यापारी म्हणजे इंग्रजीतील ' रिटेलर '. रिटेलर चा अर्थ लहान तुकडे व भाग करणे, असा असून तो मोठा अर्थपूर्ण आहे.

प्रकरण चौथे

संशोधनाचा आराखडा :

संशोधन आराखडा निश्चित करणे हि संशोधन प्रक्रियेतील एक महत्वाची पायरी आहे. संशोधन आराखडा हे संशोधन कार्याचे नियोजन आहे. प्रस्तुत आराखड्यात संशोधनाचे उद्देश, क्षेत्र, संशोधनात येणाऱ्या संभाव्य अडचणी इत्यादींचा विचार करून संशोधनामध्ये असा आराखडा अत्यंत महत्वाचा आहे. संशोधनाची उद्दिष्टे तयार केला जातो.

प्रस्तुत संशोधनात परिचयात्मक संशोधन आराखड्यानुसार संशोधकास वेगवेगळ्या शीर्षकांतर्गत उपयुक्त ठरणारी माहिती सर्वेक्षणातून प्राप्त झाली. संशोधन करतांना संशोधकास असलेला पूर्वानुभव संशोधनासाठी उपयुक्त ठरणाऱ्या व्यक्तींची निवळ व इतर तज्ञांशी संपर्क करण्यासाठी हा आराखडा उपयुक्त ठरला संशोधनासाठी विविध घटकांचा अभ्यास करून माहिती एकत्रित करून आत्मपरीक्षण पद्धतीचा अवलंब करून विश्लेषण करण्यासाठी हा आराखडा संशोधकास उपयुक्त ठरला.

प्रस्तुत संशोधनात वर्णनात्मक संशोधन आराखड्यानुसार किरकोळ व्यापाऱ्याचा विपणन व्यवस्थेचा अभ्यास संशोधकाने केला आहे. या आराखड्याचा उपयोग करून मुलाखती प्रश्नावली निरीक्षण संदर्भ आणि दस्ताऐवज यांचा वापर संशोधकाने केला आहे.

प्रस्तुत संशोधनात निदनात्मक संशोधन आराखड्यानुसार संशोधकाला संशोधनातून ज्या समस्या जाणवल्या त्यावर उपाययोजना करणे आवश्यक आहे. त्या दृष्टीने संशोधकास हा आराखडा उपयुक्त ठरला आहे.

प्रस्तुत संशोधनात परीक्षणात्मक आराखड्यानुसार आरमोरी तालुक्यातील किरकोळ व्यापारावर जीएसटी चा नेमका काय परिणाम झाला हे प्राप्त झालेल्या माहितीच्या आधारे विश्लेषण करून मांडण्याचा प्रयत्न केला आहे.

प्रस्तुत संशोधनात स्पष्टीकरणात्मक, वर्णनात्मक व प्रयोगात्मक अशा प्रकारे आराखड्याच्या प्रकारांचा वापर केला आहे.

➤ नमुना निवड :

सामाजिक संशोधनात नमुना निवड पद्धतीचा उपयोग मोठ्या प्रमाणात केला जातो. जेव्हा संशोधनाचे कार्यक्षेत्र हे व्यापक असते आणि सर्वच समुदायांची संस्थांची व्यक्तिची माहिती प्राप्त करणे संशोधकास शक्य होत नाही. अशा वेळेस नमुना निवड पद्धत उपयोगात आणली जाते.

प्रस्तुत संशोधनात स्तरीय यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीचा वापर संशोधकाने केला आहे. एखाद्या विशाल अथवा विस्तृत प्रदेशातील विखुरलेल्या लोकसंख्येतून यादृच्छिक पद्धतीने नमुना निवडल्याचे कार्य कठीण व खर्चिक असते. तेव्हा या पद्धतीचा वापर उपयोग नमुना निवडासाठी केला जातो. या पद्धतीत नमुना निवडीच्या बाबतीत अनेक प्रक्रिया कराव्या लागतात. या प्रक्रिया सविस्तर पुढीलप्रमाणे आहेत.

- सर्वप्रथम संशोधनाच्या अध्ययन सामुग्रीला अनेक सजातीय क्षेत्रात विभाजित केले जाते. हि विभागणी समान भौगोलिक क्षेत्रफळावर अथवा तेथील लोकांच्या समान गुणधर्मावर आधारलेली असते. त्यानुसार संशोधकाने आरमोरी तालुक्याची निवड केलेली आहे.
- दुसऱ्या स्तरात आरमोरी तालुक्यातील काही किरकोळ व्यापाराची निवड केली आहे.
- तिसऱ्या स्तरात किरकोळ निवड ऐच्छिक पद्धतीने केली. तसेच बाजार व दुकानाची निवड केली.
- चौथ्या स्तरात प्रत्येक किरकोळ व्यापारातील काही ग्राहकांची याच पद्धतीने संशोधकाने निवड केली आहे.

अशाप्रकारे चार स्तरावर प्रक्रिया लागू करून निवड केली आहे. या पद्धतीनुसार नमुना निवडण्यासाठी अध्ययन कार्यास विविध अवस्थांमधून जावे लागते.

➤ तथ्य सामुग्रीचे संकलन :

१) मुलाखत :-

प्रत्यक्ष माहितीचे संकलन करण्याच्या ज्या पद्धती आहेत. त्यामध्ये सर्वात लोकप्रिय पद्धत म्हणजे मुलाखत होय. आम्ही संशोधणासाठी वास्तव माहिती गोळा करण्यासाठी मुलाखतीचा उपयोग केला. हि पद्धत दोन व्यक्तींमधील आचारविचार, वैचारिक देवाणघेवाण एकमेकांच्या भावना आणि आवडीनिवडी जाणून घेण्यासाठी फार उपयुक्त पद्धत आहे. मुलाखतीकरिता आम्ही आरमोरी तालुक्यातील किरकोळ व्यापार करणाऱ्या व्यापारांना भेट दिली. सर्वप्रथम आम्हीस्वयंवर आणि महारष्ट्र कपडा बाजार येथे भेट दिली. या स्टेशनरीचे मालक यांना आम्ही आमच्या प्रोजेक्ट बदल माहिती दिली व त्यानंतर त्यांच्याकडून त्यांच्या व्यापारावर जीएसटी चा कसा परिणाम झाला याबद्दल त्यांनी आम्हाला माहिती दिली. प्रश्नोत्तरे पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला. व्यापाऱ्यांनी आम्हाला सहयोग करून अतिशय चांगल्या पद्धतीने आमच्या प्रश्नांची उत्तरे दिली.

नंतर दुसऱ्या व्यापारावर जीएसटी चा काय परिणाम झाला हे जाणून घेण्याकरिता आरमोरी तालुक्यातीलचभाग्यश्री मेडिकल , जनरल स्टोर्स आणि खापरे ज्वेलर्स यांना भेट दिली व त्यांना पण प्रोजेक्ट बदल थोडक्यात माहिती देऊन त्यांच्या व्यापाराबद्दल माहिती घेऊन जीएसटी चा त्यांच्या व्यापारावर काय परिणाम झाला याबद्दल माहिती व त्यानंतर प्रश्नोत्तरे करण्यात आली. त्याचप्रमाणे बाजारातील इतर दुकानात जाऊन याच पद्धतीने मुलाखत घेऊन माहिती गोळा केली.

2) निरीक्षण :

संशोधनाची सुरुवात हि निरीक्षणापासूनच होते. निरीक्षण हा मराठी शब्द इंग्रजीतील OBSERVATION या शब्दासाठी वापरला जातो. मुलाखतीच्या माहितीवरून असे आढळून आले कि, जीएसटीमुळे सर्व व्यापाऱ्यांना खूप त्रास सहन करावा लागला. जीएसटी मुळे व्यापार फार गुंतागुंतीचा झाला आहे. जीएसटी चा किरकोळ व्यापारावर वाईट परिणाम झालेला आहे. यामुळे ग्राहकांची क्रयशक्ती कमी झाली आहे. ग्राहकांची क्रयशक्ती कमी झाल्यामुळे व्यापारांना तोटा झाला आहे.

जीएसटी अभ्यास करतांना असे निदर्शनास आले कि, जीएसटी लागल्यापासून फक्त सुरवातीचे काही दिवसच जीडीपी दर वाढला परंतु त्यानंतर जीएसटी चा भारतीय अर्थव्यवस्थेवर चांगला परिणाम पडला नाही.

आम्ही मुलाखत घेत असतांना व्यापाऱ्यांना जे प्रश्न विचारण्यात आले त्यावर त्यांचे उत्तर हेच होते कि, व्यापारामध्ये नुकसान झाला. जीएसटी दर जास्त असल्याने मालाची विक्री कमी होते आणि त्यामुळे नफा कमी प्राप्त होतो व नुकसान होते. जीएसटी कायदयामध्ये सुधारणा होणे गरजेचे आहे. कारण हि प्रणाली किचकट आहे व जीएसटी कायदा गुंतागुंतीचा न होता तो सरळ स्वरूपी व्हावा असे व्यापाऱ्यांचे मत आहे.

एकंदरीत विचार केला तर ,वस्तू व सेवा करामुळे आरमोरी शहरातील किरकोळ व्यापारांवर होणारे परिणाम हे वाईट आहेत. कारण जीएसटी मुळे कुठल्याही व्यापारांना नुकसानच होत आहे. म्हणून हि करप्रणाली बदलायला हवी किंवा यामध्ये सुधारना व्हायला पाहिजे

३) प्रश्नावली :

प्रश्नावली हि एक महत्वाची पद्धत माहिती संकलनासाठी वापरली जाते. प्रत्यक्ष पद्धतीमध्ये प्रश्नावली हि एक तथ्य आणि माहिती संकलनाची लोकप्रिय पद्धत आहे. प्रश्नावलीमध्ये वेगवेगळे उत्तरे असतात आणि उत्तरदात्याकडून उत्तरे विनासंकोच प्राप्त करण्याचा प्रयत्न संशोधन करतो.

प्रश्नावली पुढीलप्रमाणे-

MAHATMA GANDHI ARTS, SCIENCE & LATE N.P. COMMERCE COLLEGE, ARMORI.
Department of Commerce
B.Com.IIIrd Sem.-VI
2021-22

Survey Form

“वस्तू व सेवा करामुळे आरमोरी शहरातील व्यापारांवर होणारे परिणाम.”

- व्यावसायिकांचे नाव :- _____
- व्यवसायाचे स्वरूप / नाव :- _____
- पत्ता :- _____
- Mobile No. :- _____

१) वर्तमान GST प्रणाली व्यावसायिकांसाठी फायदेशीर आहे.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

२) वर्तमान GST प्रणाली ही सरकारसाठी आणि व्यावसायिकांसाठी खूप फायदेशीर आहे.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

३) GST मुळे TAX भरण्याची प्रक्रिया गुंतागुंतीची झालेली आहे.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

४) GST मुळे ग्राहकांसाठी वस्तू स्वस्त होतात.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

५) GST मुळे व्यावसायिकांवर TAX चा बोझा वाढलेला आहे.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

६) GST प्रणाली आणखी सोपी असावी.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

७) GST चा आपल्या व्यवसायावर सकारात्मक परिणाम झालेला आहे.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

८) GST मुळे वर्षातून अनेकदा TAX भरावा लागतो.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

९) GST मुळे व्यापार गुंतागुंतीचा झालेला आहे.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

१०) एकंदरीत GST बदल आपण समजून आहोत.

● पूर्णपणे सहमत ● सहमत ● तटस्त ● असहमत ● पूर्णपणे असहमत

११) वर्तमान GST प्रणाली संदर्भात आपणास काही उपाय सुचवायचे आहेत का ?

● Yes ● No

Suggestions (If Yes) :

Signature

माहितीचे विश्लेषण

Q.No.	Questions	A पूर्णपणे सहमत	B सहमत	C तटस्त	D असहमत	E पूर्णपणे असहमत
1.	वर्तमान GST प्रणाली व्यावसायिकांसाठी फायदेशीर आहे.	0 / 0 %	12 / 60 %	6 / 30 %	1 / 5 %	1 / 5 %
2.	वर्तमान GST प्रणाली ही सरकारसाठी आणि व्यावसायिकांसाठी खूप फायदेशीर आहे.	1 / 5 %	10 / 50 %	4 / 20 %	3 / 15 %	2 / 10 %
3.	GST मुळे TAX भरण्याची प्रक्रिया गुंतागुंतीची झालेली आहे.	6 / 30 %	11 / 55 %	2 / 10 %	0 / 0 %	1 / 5 %
4.	GST मुळे ग्राहकांसाठी वस्तू स्वस्त होतात	0 / 0 %	0 / 0 %	9 / 45 %	11 / 55 %	0 / 0 %
5.	GST मुळे व्यावसायिकांवर TAX चा बोझा वाढलेला आहे.	11 / 55 %	8 / 40 %	1 / 5 %	0 / 0 %	0 / 0 %
6.	GST प्रणाली आणखी सोपी असावी.	14 / 70 %	4 / 20 %	1 / 5 %	1 / 5 %	0 / 0 %
7.	GST चा आपल्या व्यवसायावर सकारात्मक परिणाम झालेला आहे.	0 / 0 %	2 / 10 %	9 / 45 %	6 / 30 %	3 / 15 %
8.	GST मुळे वर्षातून अनेकदा TAX भरावा लागतो.	0 / 0 %	4 / 20 %	3 / 15 %	11 / 55 %	2 / 10 %
9.	GST मुळे व्यापार गुंतागुंतीचा झालेला आहे.	0 / 0 %	4 / 20 %	13 / 65 %	1 / 5 %	2 / 10 %
10.	एकंदरीत GST बदल आपण samadhani aahat.	4 / 20 %	7 / 35 %	3 / 15 %	4 / 20 %	2 / 10 %
11.	<p>वर्तमान GST प्रणाली संदर्भात आपणास काही उपाय सुचवायचे आहेत का ?</p> <p>•Yes • No</p> <p>Suggestions (If Yes) :</p> <hr/> <hr/>					

➤ निष्कर्ष :-

सध्याची अप्रत्यक्ष कर व्यवस्था खूपच गुंतागुंतीची आहे. केंद्र आणि राज्य सरकार मोठ्या प्रमाणात कर आकारतात जसे की केंद्रीय अबकारी शुल्क, सेवा कर, व्हॅट, खरेदी कर, इ. यापैकी प्रत्येक स्वतंत्र कर, प्रवेश कर, स्थानिक संस्था कर, जकात आहे. लक्झरी टॅक्स, इ. यापैकी प्रत्येक स्वतंत्र कर आहे ज्यात स्वतंत्र अनुपालन आवश्यकता आणि भिन्न तरतुदी आहेत. यामुळे गुंतागुंत निर्माण होते आणि करदात्यांना कायदेशीर आवश्यकतांचे पालन करणे कठीण होते. विविध कर प्रणाली देखील एकमेकांशी जोडलेल्या नाहीत, जे कर चुकविण्याचे विविध मार्ग प्रदान करतात. ही कर व्यवस्था सुलभ करण्यासाठी, वस्तू आणि सेवा कर (GST) 1 जुलै 2017 पासून संपूर्ण भारतात लागू केला. GST सर्व भागधारकांसाठी फायदेशीर आहे उदा. नागरिक, करदाते, उद्योग जाहिरात सरकार.

साध्या जीएसटी प्रणालीमध्ये आंतर-राज्य आणि आंतर-राज्य दोन्ही व्यवहारांसाठी इनफॉर्मॅटक्स रिटेसॅक्रेस सुरू होईल. हे अनुपालन आणि व्यवसाय करण्याच्या सुलभतेला प्रोत्साहन देईल. एकसमान जीएसटी दर शेजारील राज्यांमधील आणि आंतर-राज्य आणि आंतर-राज्य विक्री दरम्यान दर लवाद दूर करून चोरीला प्रोत्साहन कमी करतील. जीएसटी मुळे रोजगार निर्मिती मोठ्या प्रमाणावर होईल. थोडक्यात सर्व स्तरावर म्हणजेच करदाता, शासन, ग्राहक सर्वांनाच आपलेसे करणारी परिस्थिती निर्माण होईल. जीएसटी हा अप्रत्यक्ष कर आहे व तो लहान वस्तूवर सुद्धा आकारण्यात आला आहे. नवीन जीएसटी प्रणालीबाबत विविध भागधारकांच्या मनात अनेक प्रश्न आहेत.

➤ संदर्भ ग्रंथ सूची / संदर्भग्रंथ :

अ.क्र.	ग्रंथाचे नाव	लेखक	प्रकाशन
1.	जीएसटी वस्तू आणि सेवा कर कायदा एक परिचय	प्रा. प्रवीण कामथे प्रा. मेघना पाटील	साई-ज्योती प्रकाशन
2.	जीएसटी सर्वांसाठी नव्या वस्तू सेवा कराचे सोपे विवरण	सतीश शेवाळकर (चार्टर्ड अकाउंटंट)	
3.	‘जीएसटी’ चा संपूर्ण कायदा मराठीत	सीए. उमेश वर्मा	सांकेत प्रकाशन
4.	असा आहे जीएसटी कायदा अद्यावत सुधारणांसह	अॅड. गोविंदा पटवर्धन	सकाळ प्रकाशन
5.	२०१७ वस्तू आणि सेवा कर अधिनियम तोंड ओळख	अॅड., सुधीर बिणारे	अजित प्रकाशन
6.	जीएसटी आपल्यासाठी	सीए. उमेश वर्मा	सांकेत प्रकाशन

➤ परिशिष्टे :-

➤ प्रश्नावली

माहिती संकलन करताना

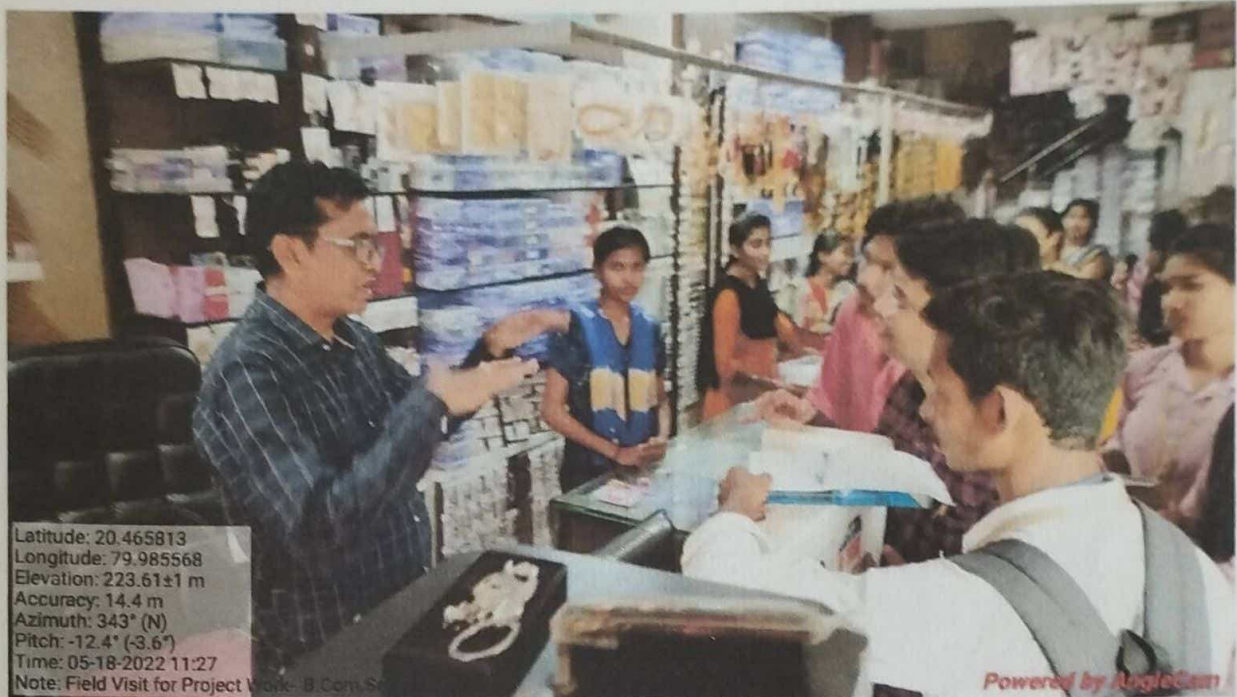

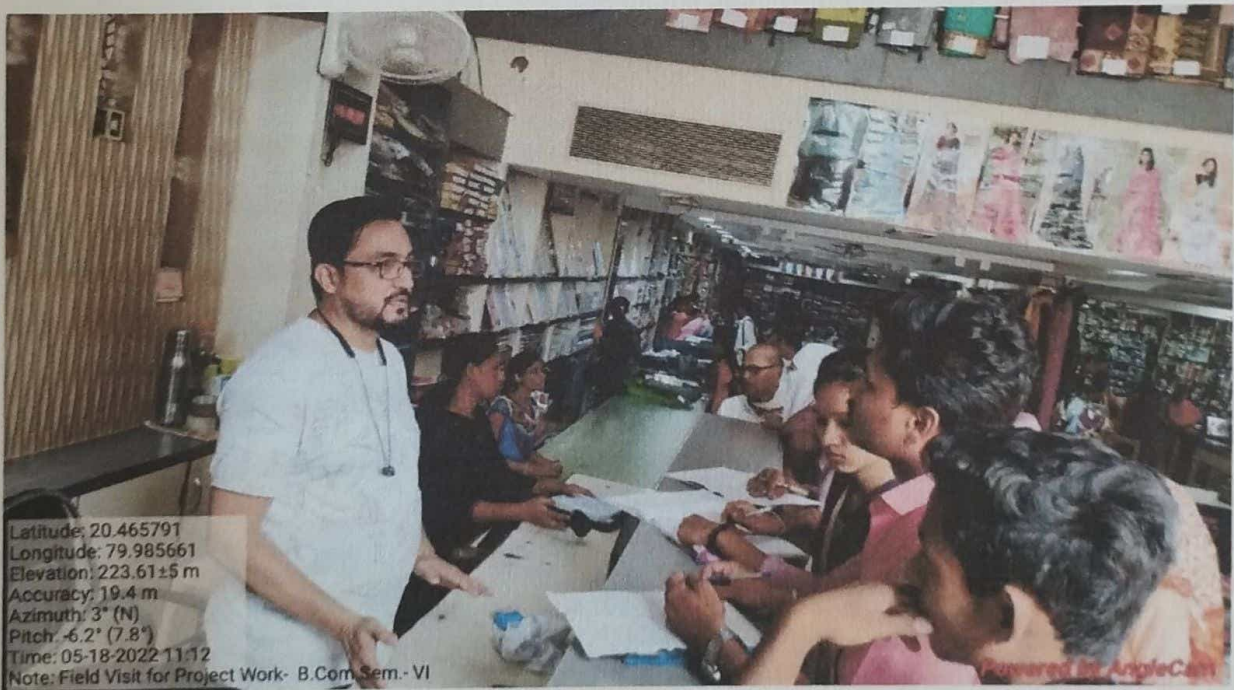
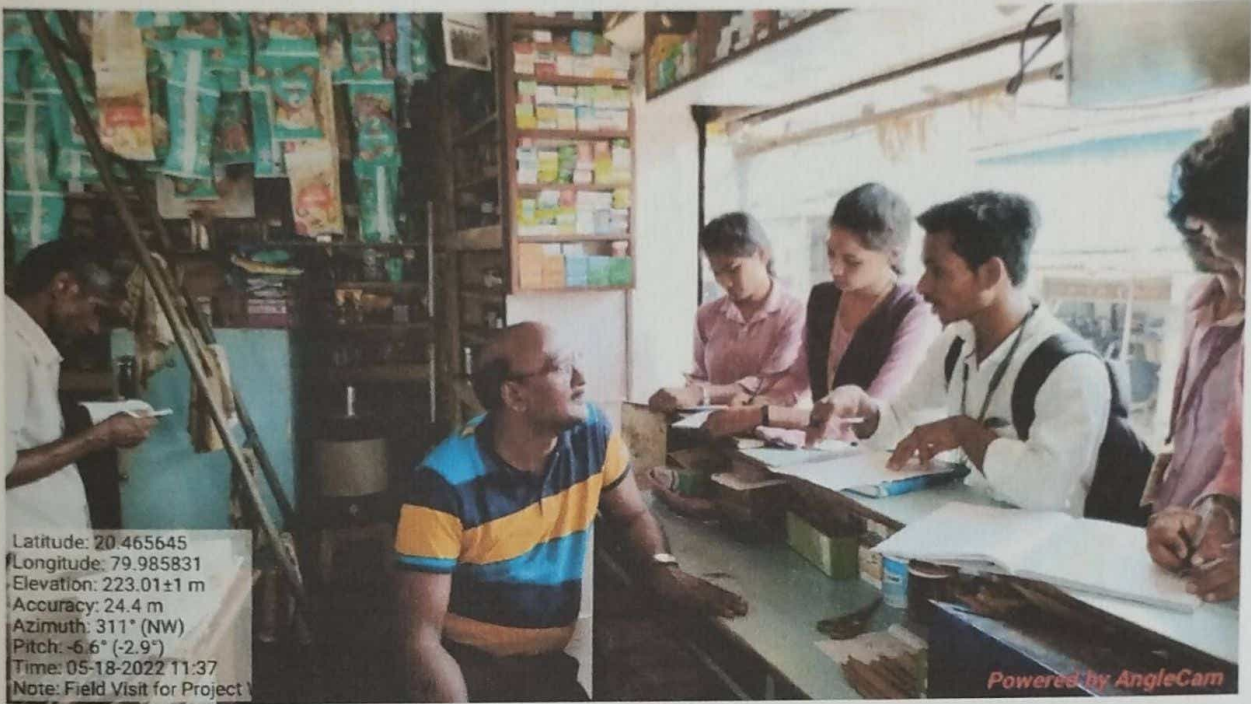

माहिती संकलन करतांना

મેડીકલ આણિ જનરલ સ્ટોર્સ મધ્યે પ્રશ્ન વિચારતાના

वस्तू व सेवा करामुळे आरमोरी शहरातील व्यापारांवर होणारे परिणाम :

माहिती संकलन करतांना

सर्व प्रकारचे देशी, विदेशी नवे जनावरांचे औषधी मिळेल.
ग्रामा. डि. आ. गंदावार
9427309893

Latitude: 20.465663
Longitude: 79.985881
Elevation: 223.01±1 m
Accuracy: 9.4 m
Azimuth: 199° (S)
Pitch: 6.6° (-3.0°)
Time: 05-18-2022 11:41

Note: Field Visit for Project Work

Powered by AngleCam

Department of Geography
People Biodiversity Register Report entitled
“Socio-economic and Agriculture status of Waghala village of Armori tehsil, dist. Gadchiroli (M.S.)

PBR submitted by **B. A. II** (Department of Geography) students group **2021-22**

Under the supervision of Prof. P.S. Meshram and Dr. Vijay Gorde

Inroduction

The Gadchiroli District immersed on dated 26 August 1982 in landscape of 14412 Sq. fit. Geographically Armori taluka has found North South in Gadchiroli, and Waghala is situated on West side at a distance of 04 km from Armori taluka of Gadchiroli District and there is a Wainganga river goes West side. There is a variety of diversity in Gadchiroli district. Where maximum temperature in May and June (as average Temperature) in summer season 47 to 48 Degree Celsius and in winter time 9 to 11 Degree Celsius.

The entire Gadchiroli district is included in the drainage basin of Godavari River. At the South Western boundary of the district, near Sironcha, Godavari enters the district and flows eastwards for about 50Km along Southern boundary of the district. After it's confluence with Indravati, at the South-Eastern corner, the Godavari turns South into Andhra Pradesh.

The Western boundary for a distance of 225 Km is formed by the flow of Wainganga River which divide Chandrapur and Gadchiroli district. Khobragadi, Kathani and Mirgadola rivers are major tributaries. The Pranhita river, formed by confluence of Wainganga and Wardha rivers; forms the South-Western boundary for 190 Km till it's confluence with the Godavari. Dina River is the main tributary. The Indravati river enters in Maharashtra near Kowande village of Bhamragad Tehsil in the district and forms the South-Eastern boundary for a distance of 120 Km before joining the Godavari. Parlkota (Nimbura), Pamulgautam(Kotari) and Bandia are the major tributaries.

The soil in Waghala is situated in the lower part of the Wainganga river bank. The lower part of the river is fertile and Sandy soil; black soil and Red soil are found in and around Waghala. Rice is a major crop in and around Armori tehsil and nearly 75% of the area rice is cultivated along with Tur, Popat, Chilli, Groundnut and Vegetable.

➤ The Biodiversity record of the People of Waghala

In recent study of biodiversity record of the people of Waghala village student of B.A. II visited and collect the information on Agriculture, economic and Social Survey. Student have filled the form about area of agricultural land, irrigated and non-irrigated agricultural area, various crops and production, expenditure of agriculture, food security, adding agro - base business etc. with questionnaire method in which the students actual 93 family information filled with questionnaire.

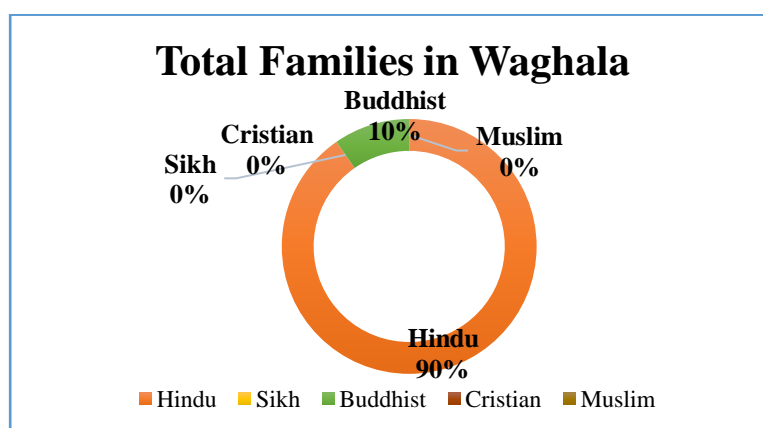
B.A. Part II Semester III students have obtained the following information by conducting Agricultural - Social and Economic Survey at Waghala.

❖ Family Information: -

1. Religion of family: -

Sr. No.	Hindu	Sikh	Buddhist	Cristian	Muslim	Total
Total	84	--	09	--	--	93

Out of the total 93 families in Waghala, 84 families belong to Hinduism and 09 families belong to Buddhism, while the proportion of other religions is not visible.

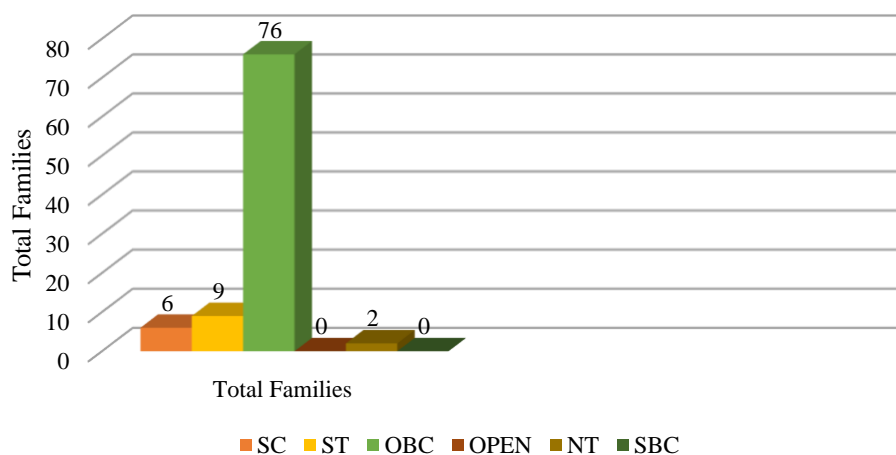
2. Caste and Category of family: -

Sr. No.	S.C.	S.T.	O.B.C.	Open	N.T.	SBC	Total
Total	06	09	76	00	02	00	93

Out of total 93 families in Waghala, 76 families are in OBC category, 06 families are in SC category, 09 families are in ST category and 2 families are in NT category. It is observed that OBC is the largest community residing in the village.

Cast and Category in Waghala

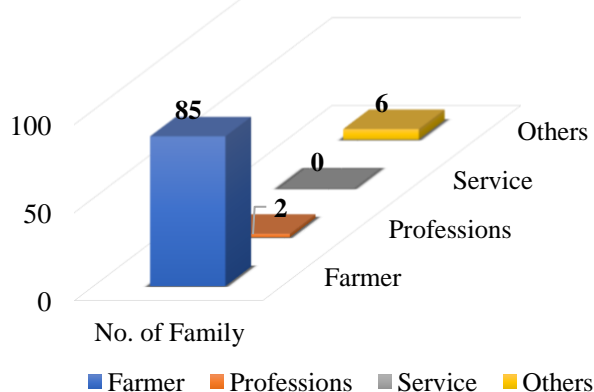

3. Occupation of family: -

Sr. No.	Farmer	Professions	Service	Others	Total
Total	85	02	00	06	93
%	91.39	2.15	0	6.45	100 %

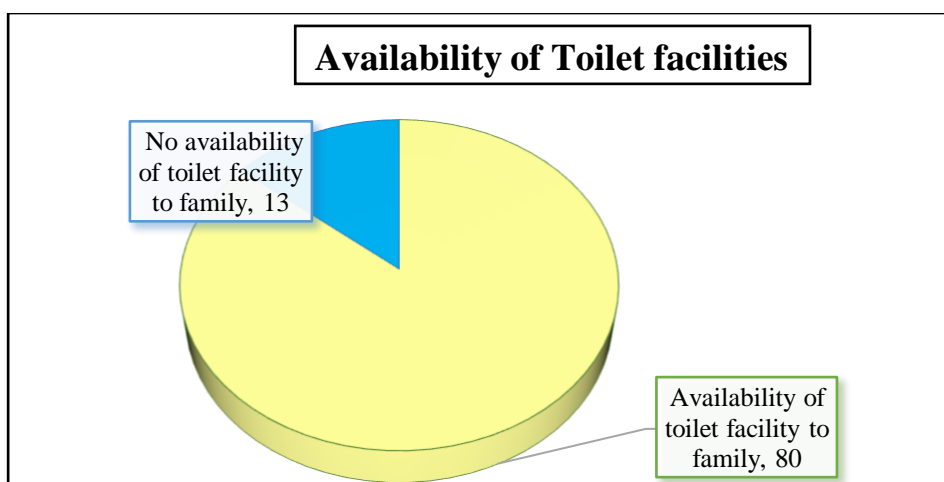
The main occupation in the village of Waghala is agriculture and farm labor. Of these, 85 families are engaged in agriculture, 2 families in industry and no one is in the service.

Occupation of Families

4. Availability of toilet facility to family: -

Sr. No.	Availability of toilet facility	No availability of toilet facility	Total Family
Total	80	13	93
%	86.02	13.97	100 %

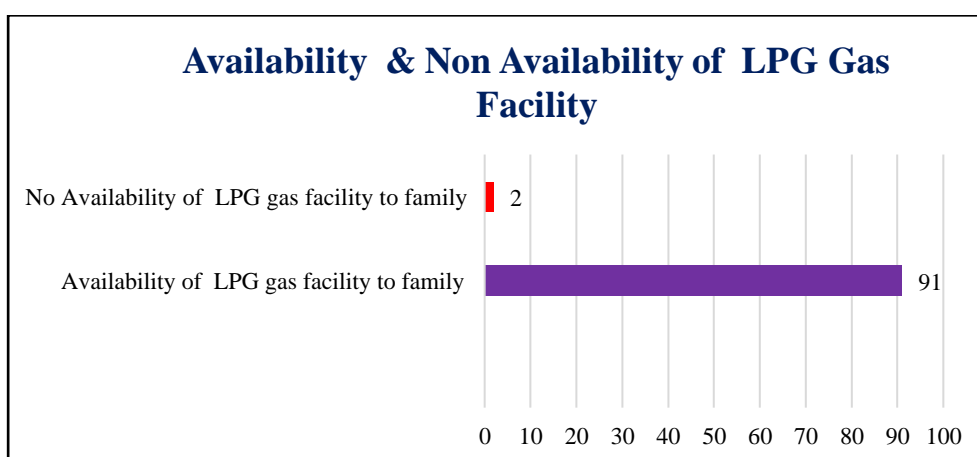

In student survey, it is observed that, Out of 93 families in Waghala village 80 families have toilets facility where as 13 families do not have toilet facilities.

5. Availability of gas facility for cooking: -

Sr. No.	Availability of gas facility to family	Non-Availability of gas facility to family	Total Family
Total	91	02	93
%	97.84	2.16	100 %

A socio-economic survey conducted at Waghala showed that 91 households had access to gas. They used gas cylinder for cooking purpose while only two families do not have such facility.

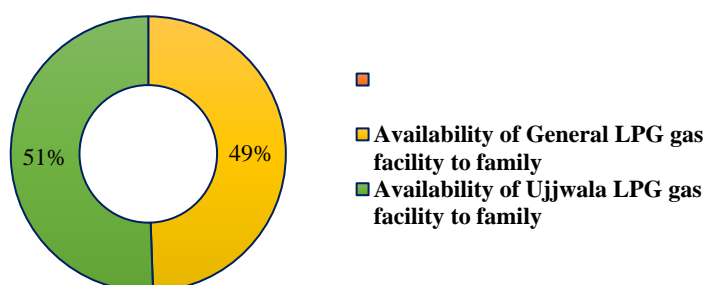

6. Implementation of Gas Scheme: -

Sr. No.	Availability of general LPG gas facility to family	Availability of Ujjwala LPG gas facility to family	Total Family
Total	45	46	91
%	49.45	50.54	100 %

Implementation of LPG Gas Scheme

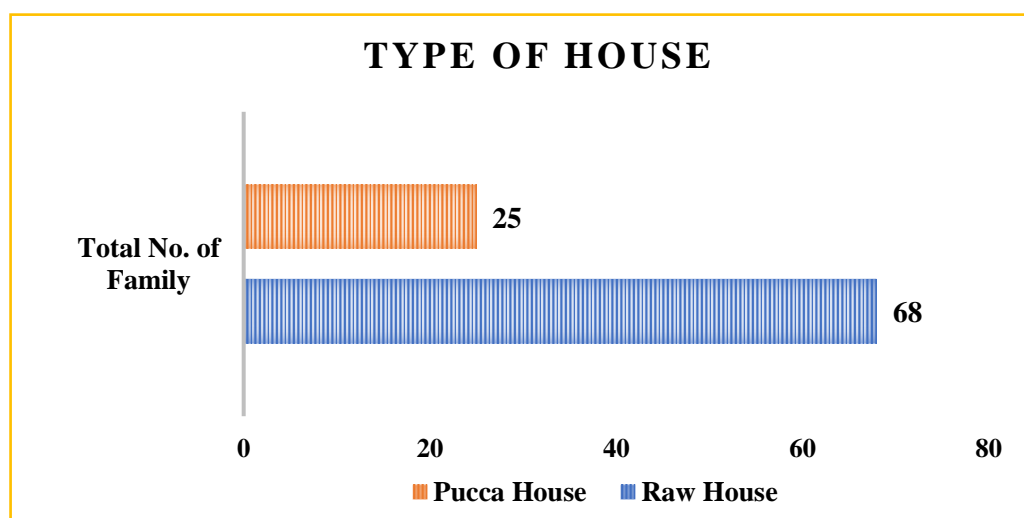

A socio-economic survey conducted at Waghala showed that 91 households had access to gas. Out of 93 farming families in Waghala, 45 families have gas connection by own and 46 families have Ujjwala gas connection scheme.

7. Type of house of family: -

Sr. No.	Kachha House	Pakka House	Total Family
Total	68	25	93
%	73.11	26.88	100 %

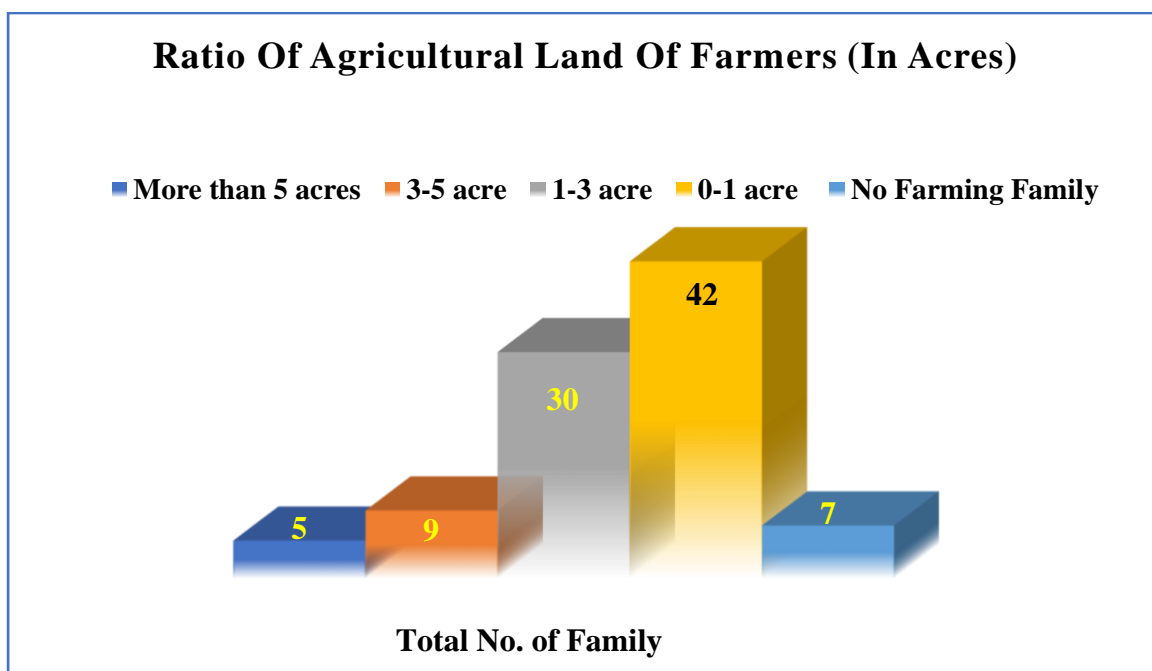
Out of 93 farming families in Waghala, 25 families have permanent houses (**Pakka House**) and 68 families have unfinished houses (**Kachha House**).

❖ Ratio of Agricultural Land Holders at Waghala (in Acres) –

1. Ratio of Agricultural land of farmers (in acres) –

Agricultural land of farmers (in acres)	More than 5 acres	3-5 acre	1-3 acre	0-1 acre	Non farming family	Total
Total No. of Family	05	09	30	42	07	93

A study of the extent of farming held by a farming family in Waghala village reveals that there are a total of 05 farming families with more than 5 acres of land. 09 families with 3 to 5 acres of land, 30 families with 1 to 3 acres of agricultural land and 42 families with less than one acre of agricultural land are smallholders. And 7 families in Waghala do not have agricultural land.

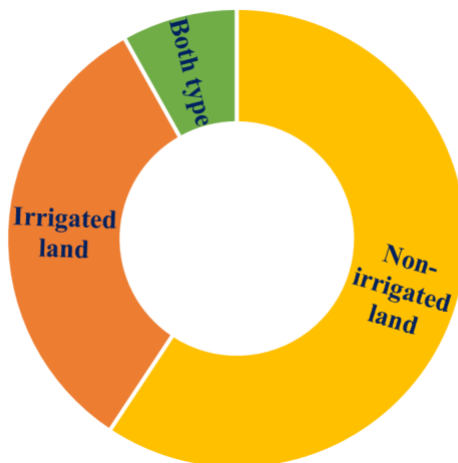
2. Type of farm land (irrigated and non-irrigated land):-

Sr. No.	Irrigated land	Non-irrigated land	Both type	Total
Total No. of Family	28	51	07	86
%	32.55%	61.44%	8.13%	100%

In study of the type of irrigated agricultural land at Waghala reveals that out of the total cultivable area, 28 households have irrigated agricultural land while 51 households have dryland type of agriculture, 07 families have both irrigated and non-irrigated land farming.

Irrigated & Non - Irrigated Agricultural Land

3. Major crops grown in the field –

Sr. No.	Crop Name	Total Family
1	Rice	80
2	Pulses (Tur)	21
3	Others	06
Total		105

The agro-social and economic survey at Waghala shows that farmers in the village cultivate different crops in different seasons; Rice is the most important crop in the total area under cultivation during the kharif season.

Out of 86 families in Waghala, 80 farming families planted rice, 21 farming families planted tur and 06 farmer families cultivating another crop.

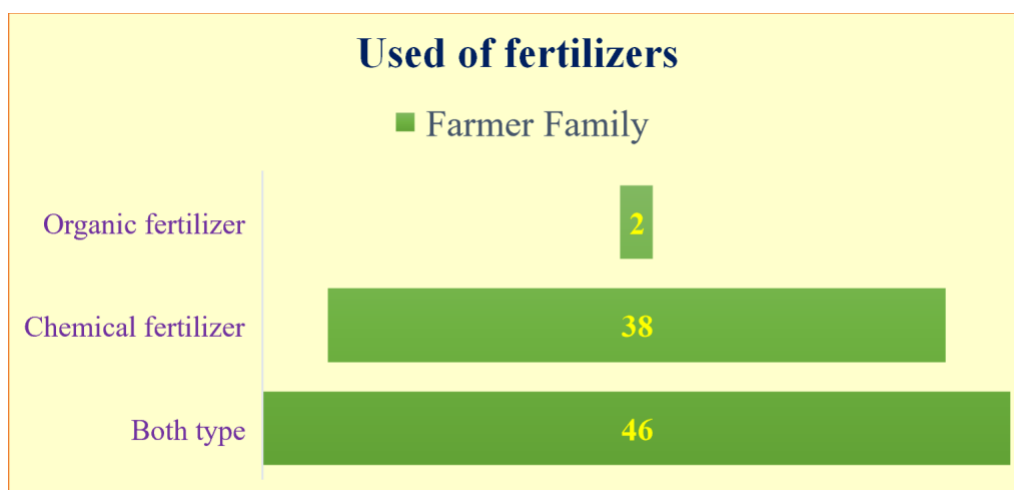
4. Variety of Rice crops growing in the field –

Variety of Rice crops of near farmer	Farmer Families
1. Jai Shriram	11
2. (RPN)	53
3. (1010)	05
4. Suvarna	27
5. Mohra	02
6. Other	07
Total	95

The farmer of Waghala village have used different varieties of rice in their farming. Most of the farmers give preference to RPN variety (53) 55% of the available variety due to high yield and lowest diseases during season., 27 Families cultivated Suvanra variety, 11 farmers cultivated Jai Shreeram variety, 5 farmers cultivated 1010 variety and 2 farmers cultivated Mohara variety. And 7 farmers cultivated other variety of rice crop.

5. Fertilizers used in the field-

Sr. No.	Used of fertilizers	Total Family
1	Organic fertilizer	02
2	Chemical fertilizer	38
3	Both type	46
4	Total family	86

Use of Kharif and Rabi season fertilizers--

Out of 86 households in Waghala, analysis of kharif and rabbi season fertilizer expenditure shows that there are only 02 farming families using organic manure and 38 farming families using chemical fertilizer and 46 farming families using both manure (organic and chemical).

6. Agricultural Soil Types-

Agricultural land of farmers (in acres)	Black Soil	Red Soil	Sandy Soil	Rocky Soil	Total
Total No. of Family	82	00	04	00	86
Percentage	95.34%	00%	4.65%	00%	100%

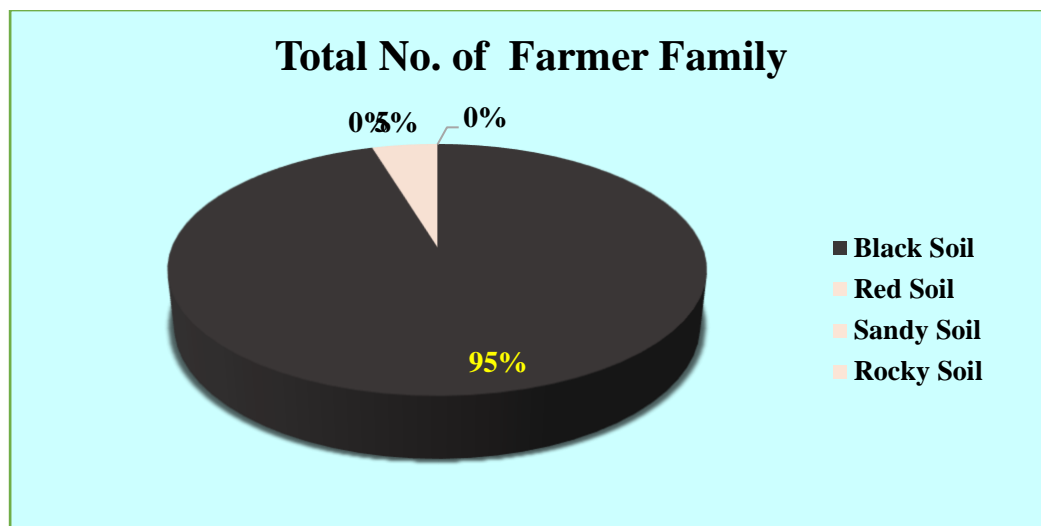
Black soil- The analysis at Waghala showed that black soil was found in the farms of 82 families in Waghala.

Red soil - Red soil isn't found in the farms of families in Waghala.

Sandy soil- Sandy soil is found in the farms of 4 families in Waghala.

Rocky soil – And also Rock soil isn't found in the farms of families in Waghala.

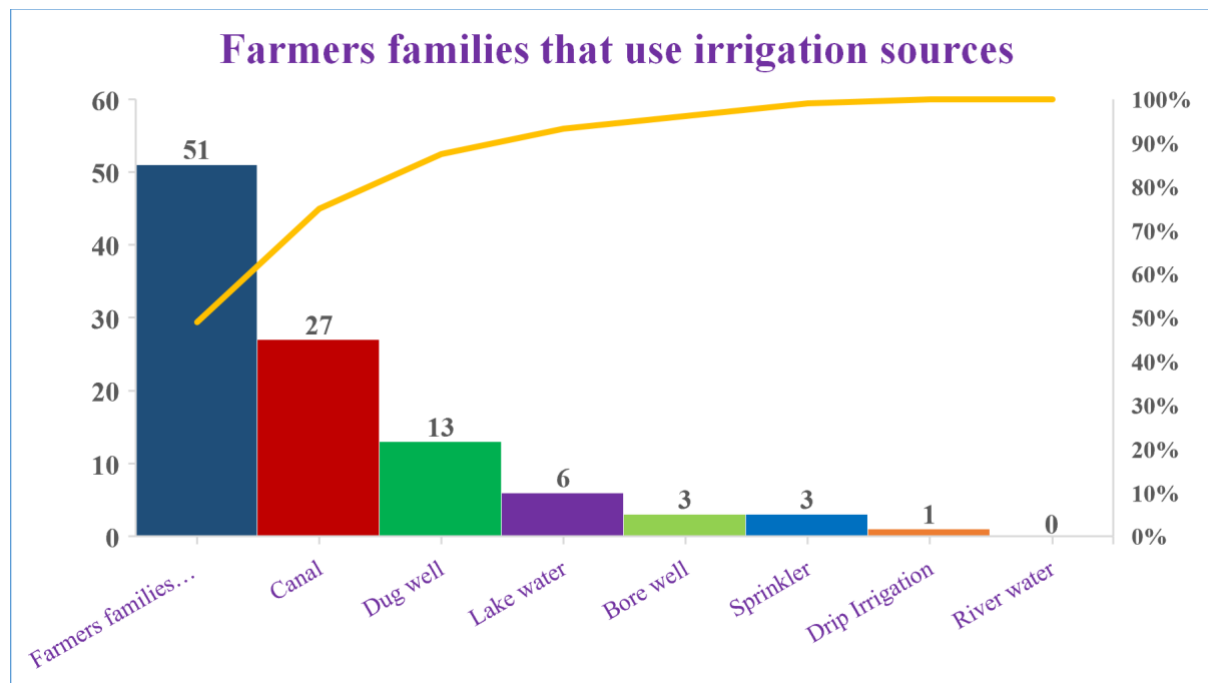

7. Use of irrigation sources required for agriculture –

Sr. No.	Irrigation Sources	Farmers families that use irrigation sources
1	Dug well	13
2	Canal	27
3	Bore well	03
4	Lake water	06
5	River water	00
6	Drip Irrigation	01
7	Sprinkler	03
8	Farmers families who do not use irrigation sources	51
Total		104

Analysis of agricultural irrigation sources in 86 farming families in Waghala village shows that during Rabi season, 13 farmer families through Dug wells, 27 farmer families through canals, 03 farmer families through Bore well, 06 farmer families through ponds, 1 farmer families through drip irrigation, 03 farmer families through sprinkler irrigation and We find no anyone families irrigating by river water.

It is seen that 51 farming families who do not use irrigation sources are doing non- irrigated (dryland) farming.

From this we can see that most of the essential irrigation sources in the field is canal irrigation during kharif season and well irrigation during rabi season.

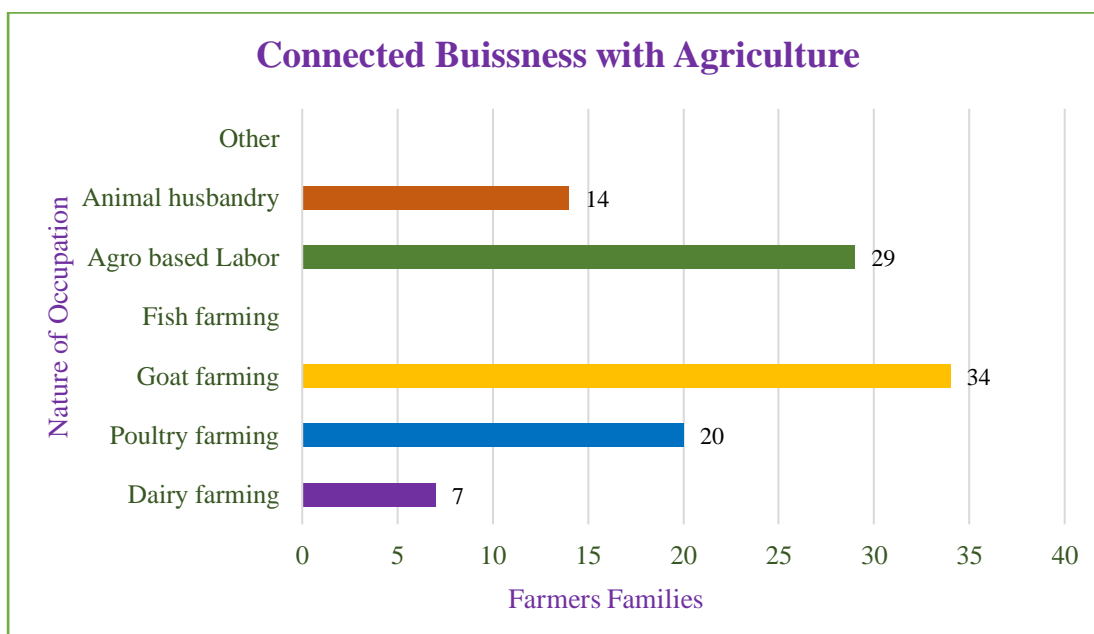
8. Connected businesses with agriculture –

Sr. No.	Nature of occupation	Farmers families
1	Dairy farming	07
2	Poultry farming	20
3	Goat farming	34
4	Fish farming	00
5	Agro based Labor	29
6	Animal husbandry	14
7	Other	00

The socio-economic survey conducted at Waghala shows that we can also see the business along with the agricultural business in that village.

In Waghala, 07 families are engaged in dairy farming, 20 families in poultry farming, 34 families in goat farming and 29 families are engaged in agricultural labor. And 14 farmer family connected in animal husbandry Etc. types of joint businesses are seen in Waghala but fish farmer isn't found in Waghala.

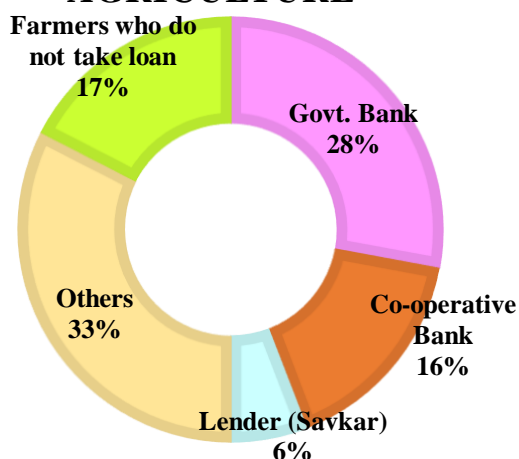

9. Types of loans taken for agriculture –

Sr. No.	Loan providing factor	Total Family	%
1	Govt. Bank	24	27.90%
2	Co-operative Bank	14	16.27%
3	Private firm (Savkar)	05	5.81%
4	Others	28	32.55%
5	Farmers who do not take loan	15	17.44%
Total		86	100 %

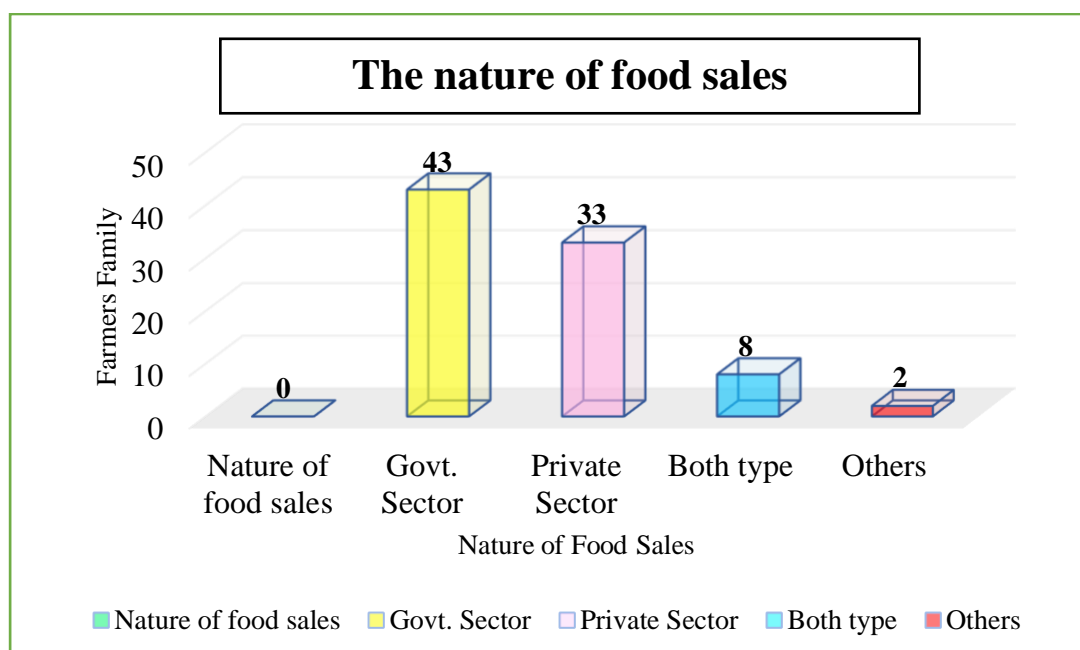
TYPES OF LOANS TAKEN FOR AGRICULTURE

Out of 86 families in Waghala during kharif and rabi seasons, 24 families have taken loans from Govt. banks.,14 families have taken loans from co-operative banks, 05 families from Private firm (Savkar) lenders, 28 families from other people and 15 families have not taken loans.

10. The nature of food sales –

Sr. No.	Nature of food sales	Total Family
1	Govt. Sector	43
2	Private Sector	33
3	Both type	08
4	Others	02
Total		86

In Waghala village food grain are sold privately. In which 33 farmer families sold food grains in private form, 43 farmer families sold food grain in government form, 8 farmer families sold food in both private and government form and 3 farmer families sold their food grains in other forms.

In this way the quantity and nature of food grain and sales can be seen in the village of Waghala.

10. The total cost, income and profit to the farmer: -

Sr. No.	Agricultural land of farmers (in acres)	Farmer Families	Total expenditure in rupees	Total income in quintal	Total income in rupees	Total Profit or Loss
1	Small land holders 0 & 1 acres	42	643000	424	533000	-110000 Loss
2	Lower land area holders 1 & 3 acres	30	839000	595	762000	-77000 Loss
3	medium land area holders 3 & 5 acres	09	763000	378	699000	-64000 Loss
4	Lower land area holders More than 5 acres	05	550000	385	990000	440000 Profit

The cost of cultivation, yield and profit during the kharif and rabi seasons in the area under cultivation at Waghala was Rs. 643000 per acre in the area under cultivation in both the seasons. The yield was 424 quintals, the total income was Rs 533000 and the total loss was Rs 110000 In 0-1-acre Agricultural Land. The total cost in 1 to 3 acres was Rs.839000 out of which the yield was 595 quintals and the total income was Rs.762000 in rupees while the total loss was Rs. 77000. The total cost in 3 to 5 acres was Rs. 763000 out of which the income was 378 quintals and the total loss was Rs. 699000. Similarly, in an area of more than five acres, the total expenditure was Rs. 550000 and 385 quintals were generated from it. Also, a total income of 990000 became and the profit from it was 440000 rupees.

From this we can see the total cost, income in quintals and in rupees and the proportion and nature of total profit.

Conclusion—

While obtaining information from Waghala, the students conducted a direct survey of 93 families through social and economic survey with the help of questionnaire.

1. In the survey of 93 families in Waghala, the proportion of Hindus in various religions is highest, the proportion of Buddhism is very low while the proportion of other religions is not seen, as well as O.B.C., S.T., S.C. And N. T. in which O.B.C. The proportion of the category is highest.

2. Out of 93 families in Waghala, 80 households have access to toilets, while 93 out of 91 households have access to gas, of which Ujjwala Gas has access to 46 households.

3. In Waghala, the proportion of raw houses is more than that of pucca houses.

4. The maximum area under households in Waghala is 0 – 1 acre and 1 to 3 acres. It also shows the highest number of farming families not using irrigation equipment.

5. Irrigation is more heavily irrigated by wells, lakes and rivers than canals and tube well.

6. Farmers in Waghala use a lot of chemical fertilizers in their agriculture. Rice is the most important food crop in kharif and rabi seasons.

7. In the agricultural area of Waghala, black soil and sandy soil are found in large quantities.

8. The main crop in Waghala is rice and it is grown in RPN, Jai Shriram, 1010, Suvarna and Mohara etc.

9. Most of the farmers in Waghala seem to have taken loans from Govt. banks & other sources and farmers are seen selling their produce in government on a larger scale than the private.

10. Apart from agriculture, the main occupation in Waghala is mainly animal husbandry and agricultural labor.

11. The area under agriculture in Waghara shows a higher rate of total loss as compared to total expenditure and total income.

All the above factors provide information on biodiversity records at Waghala.

Parag S. Meshram

Prof. Parag S. Meshram
Head
Department of Geography

PHOTO AND NEWS PAPER CUTTING

Collecting information through questionnaire method about Waghala Village (Socio- Agro- Economic Survey- B.A.II)– 27/11/2021)

Parag S. Meshram

Prof. Parag S. Meshram
Head
Department of Geography

नवशब्द - 30/11/24

जैवविविधताविषयक सामाजिक, आर्थिक सर्वेक्षण महात्मा गांधी महाविद्यालयाचा उपक्रम

आरमोरी (वा.). स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व न. पं. वाणिज्य महाविद्यालयात प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली पर्यावरण अभ्यास समितीमार्फत भूगोल विभागाद्वारे बी. ए. भाग 2 व 3 च्या विद्यार्थ्यांनी वघाळा या गावाचे जैवविविधताविषयक सामाजिक व कृषी-आर्थिक सर्वेक्षण केले. या जैवविविधताविषयक सामाजिक व कृषी-आर्थिक सर्वेक्षणांतर्गत सामाजिक घटक व कृषी आधारित घटकांचा अभ्यास प्रश्नावलीच्या माध्यमाने विद्यार्थ्यांनी माहिती भरून घेतली. यामध्ये सामाजिक व कुटुंबविषयक माहिती, जात, धर्म, व्यवसाय, पुरुष व स्त्रियांचे प्रमाण, साक्षरता, शौचालयाची व्यवस्था व घरगुती गॅसचा वापर, शेतकऱ्यांकडील शेतीचे प्रमाण,

शेतीतील मृदा प्रकार, प्रत्येक हंगामात घेण्यात येणाऱ्या पिकांची माहिती, शेती मशागतीसाठी लागणारा खर्च, पिकांपासून मिळालेल्या उत्पन्नाची नोंद, शेतीतील आवश्यक सिंचन साधनांचा वापर, अन्नधान्य विक्रीचे प्रमाण व प्रकार, शेतीसाठी घेतलेल्या कर्जाचा प्रकार, कृषी आधारित उद्योग, शेतीसोबत असलेले जोडव्यवसाय, पीकपद्धती, शेतीवरील खर्च, उत्पादन, नफा-तोटा, पिक प्रारूप, पिकांची तीव्रता, शेतकऱ्यांचे उत्पन्न आदी घटकांचा अभ्यास केला. सदर सर्वेक्षण भूगोल विभागप्रमुख प्रा. पराग मेश्राम, प्रा. डॉ. विजय गोरडे यांच्या मार्गदर्शनाखाली करण्यात आले. विद्यार्थ्यांनी गावातील प्रत्येक घरी जाऊन प्रश्नावलीच्या माध्यमातून माहिती गोळा केली. त्याचे विश्लेषण करून अहवाल तयार केला. यात बहुसंख्य विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला.

नवशब्द - 30/11/24

“भूगोल विभागाद्वारे सामाजिक व आर्थिक सर्वेक्षण

◆ आरमोरी, २९ नोव्हेंबर

स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालयातील भूगोल विभागातर्फे प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली पर्यावरण अभ्यास समितीमार्फत बी. ए. भाग २ व ३ च्या विद्यार्थ्यांनी वघाळा या गावाचे जैवविविधताविषयक सामाजिक व कृषी-आर्थिक सर्वेक्षण केले. या सर्वेक्षणांतर्गत सामाजिक घटक व कृषी आधारित घटकांचा अभ्यास प्रश्नावलीच्या माध्यमाने विद्यार्थ्यांनी माहिती भरून घेतली.

यामध्ये सामाजिक व

कुटुंबविषयक माहिती, जात, धर्म, व्यवसाय, पुरुष व स्त्रियांचे प्रमाण, साक्षरता, शौचालयाची व्यवस्था व घरगुती गॅसचा वापर, शेतकऱ्यांकडील शेतीचे प्रमाण, शेतीतील मृदा प्रकार, प्रत्येक हंगामात घेण्यात येणाऱ्या पिकांची माहिती, शेती मशागतीसाठी लागणारा खर्च, पिकांपासून मिळालेल्या उत्पन्नाची नोंद, शेतीसोबत असलेले जोडव्यवसाय, पीकपद्धती, शेतीवरील खर्च, उत्पादन, नफा-तोटा, पीक प्रारूप, पिकांची तीव्रता, शेतकऱ्यांचे उत्पन्न इत्यादी घटकांचा अभ्यास केला.

◀(तभा वृत्तसेवा)

लोकशक्ति वार्ता - 30/11/21

“वघाळा येथे जैवविविधताविषयक सामाजिक व आर्थिक सर्वेक्षण”

लोकशाही वार्ता/ आरमोरी

स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व.न.पं. वाणिज्य महाविद्यालय, आरमोरी अंतर्गत भूगोल विभागातर्फे प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली पर्यावरण अभ्यास समितीमार्फत भूगोल विभागाद्वारे बी.ए. भाग २ व ३ च्या विद्यार्थ्यांनी वघाळा या गावाचे जैवविविधताविषयक सामाजिक व कृषी-आर्थिक सर्वेक्षण केले.

या जैवविविधताविषयक सामाजिक व कृषी-आर्थिक सर्वेक्षणांतर्गत सामाजिक घटक व कृषी आधारित घटकांचा अभ्यास प्रश्नावलीच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांनी माहिती भरून घेतली. यामध्ये सामाजिक व कुटूंबविषयक माहिती, जात, धर्म, व्यवसाय, पुरुष व

स्त्रीयांचे प्रमाण, साक्षरता, शौचालयाची व्यवस्था व घरगुती गॅसचा वापर, शेतकऱ्यांकडील शेतीचे प्रमाण, शेतीतील मृदा प्रकार, प्रत्येक हंगामात घेण्यात येणाऱ्या पिकांची माहिती, शेती मशागतीसाठी लागणारा खर्च, पिकांपासून मिळालेल्या उत्पन्नाची नोंद, शेतीतील आवश्यक सिंचन साधनांचा वापर, अन्नधान्य विक्रीचे प्रमाण व प्रकार, शेतीसाठी घेतलेल्या कजार्चा प्रकार, कृषी आधारित उद्योग, शेतीसोबत असलेले जोडव्यवसाय, पिकपध्दती, शेतीवरील खर्च, उत्पादन, नफा-तोटा, पिक प्रारूप, पिकांची तीव्रता, शेतकऱ्यांचे उत्पन्न आदी घटकांचा अभ्यास केला. सदर सर्वेक्षण भूगोल विभागप्रमुख प्रा. पराग मेथ्राम, प्रा. डॉ. विजय गोरडे यांच्या मार्गदर्शनाखाली करण्यात आले.

दैनिक शक्ति - 01/12/21

विद्यार्थ्यांनी ने किय़ा सामाजिक व आर्थिक सर्वेक्षण

संवाददाता | आरमोरी.

स्थानीय महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय के भूगोल विभाग की ओर से प्राचार्य डा. लालसिंग खानसा के मार्गदर्शन में भूगोल विभाग द्वारा बी.ए. द्वितीय व तृतीय के विद्यार्थियों ने वघाळा गांव

की जैवविविधता विषयक सामाजिक व कृषि आर्थिक सर्वेक्षण किया गया। इस समय सामाजिक व परिवार विषयक जानकारी, जाति, धर्म, व्यवसाय, पुरुष व स्त्रियों का प्रमाण, साक्षरता, शौचालय की व्यवस्था व घरेलू गैस का उपयोग, खेत की मिट्टी के प्रकार, प्रत्येक सीजन में

ली जाने वाली फसल की जानकारी, नुकसान - लाभ आदि विषयों पर अध्ययन किया गया। इस सर्वेक्षण कार्यक्रम में भूगोल विभाग प्रमुख प्रा. पराग मेथ्राम, प्रा. डा. विजय गोरडे ने विद्यार्थियों का मार्गदर्शन किया। विद्यार्थियों ने गांव के सभी घरों में भेंट देकर जानकारी हासिल की।

नवभारत - 01/12/21

जैवविविधता पर हुआ सामाजिक व वित्तीय सर्वे

महात्मा गांधी महाविद्यालय का उपक्रम

■ आरमोरी (सं) स्थानीय महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय में प्राचार्य डा. लालसिंह खालसा के मार्गदर्शन में पर्यावरण अभ्यास समिति के माध्यम से भूगोल विभाग द्वारा बी.ए. भाग 2 व 3 के छात्रों ने वघाला गांव का जैवविविधता पर सामाजिक व कृषि, वित्तीय सर्वेक्षण किया. यह जैवविविधता विषयक सामाजिक व कृषि-आर्थिक सर्वेक्षण के अंतर्गत सामाजिक घटक व कृषि आधारित घटकों का अभ्यास प्रश्नावली के माध्यम से छात्रों ने जानकारी हासिल की. इसमें सामाजिक व परिवार विषयक जानकारी, जाति, धर्म, व्यवसाय, पुरुष और

महिलाओं का प्रमाण, साक्षरता व शौचालय की व्यवस्था, घरेलू गैस का उपयोग, खेती का मृदा प्रकार, प्रत्येक सत्र में ली जानेवाली फसलों की जानकारी, खेती के मरम्मत के लिये लगनेवाला खर्च, फसलों से मिलनेवाले उत्पादन का पंजीयन, किसानों में सिंचाई संसाधनों का उपयोग, कृषि आधारित उद्योग,

फसल पद्धति, किसानों का उत्पादन आदि के संदर्भ में अभ्यास किया गया. उक्त सर्वेक्षण में भूगोल विभाग प्रमुख प्रा. पराग मेश्राम, प्रा. डा. विजय गोरडे के मार्गदर्शन किया गया. छात्रों ने गांव के प्रत्येक घर में जाकर जानकारी हासिल की. इस सर्वेक्षण में छात्र बड़ी संख्या में उपस्थित थे.

पुण्यनगरी - 30/11/21

भूगोल विभागाद्वारे जैवविविधताविषयक सामाजिक व आर्थिक सर्वेक्षण

आरमोरी : येथील महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व.न.पं. वाणिज्य महाविद्यालयांतर्गत भूगोल विभागातर्फे प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली पर्यावरण अभ्यास समितीमार्फत भूगोल विभागाद्वारे बी.ए. भाग २ व ३ च्या विद्यार्थ्यांनी वघाळा या गावाचे जैवविविधताविषयक सामाजिक व कृषि-आर्थिक सर्वेक्षण केले.

या जैवविविधताविषयक सामाजिक व कृषि-आर्थिक

सर्वेक्षणांतर्गत सामाजिक घटक व कृषि आधारित घटकांचा अभ्यास प्रश्नावलीच्या माध्यमाने विद्यार्थ्यांनी माहिती भरून घेतली. यामध्ये सामाजिक व कुटुंबविषयक माहिती, जात, धर्म, व्यवसाय, पुरुष व स्त्रियांचे प्रमाण, साक्षरता, शौचालयाची व्यवस्था व घरगुती गॅसचा वापर, शेतकऱ्यांकडील शेतीचे प्रमाण, शेतीतील मृदा प्रकार, प्रत्येक हंगामात घेण्यात येणाऱ्या पिकांची माहिती, शेती मशागतीसाठी लागणारा खर्च,

पिकांपासून मिळालेल्या उत्पन्नाची नोंद, शेतीतील आवश्यक सिंचन साधनांचा वापर, अन्नधान्य विक्रीचे प्रमाण व प्रकार, शेतीसाठी घेतलेल्या कर्जाचा प्रकार, कृषि आधारित उद्योग, शेतीसोबत असलेले जोडव्यवसाय, पीकपद्धती, शेतीवरील खर्च, उत्पादन, नफा-तोटा, पीक प्रारूप, पिकांची तीव्रता, शेतकऱ्यांचे उत्पन्न आदी घटकांचा अभ्यास केला. सदर सर्वेक्षण भूगोल विभागप्रमुख प्रा. पराग मेश्राम व प्रा. डॉ. विजय गोरडे यांच्या मार्गदर्शनाखाली करण्यात आले. विद्यार्थ्यांनी गावातील प्रत्येक घरी जाऊन प्रश्नावलीच्या माध्यमातून माहिती गोळा केली व त्याचे विश्लेषण करून अहवाल तयार केला. सर्वेक्षणात बहुसंख्य विद्यार्थ्यांनी सहभाग घेतला.

Parag S. Meshram

Prof. Parag S. Meshram
Head
Department of Geography

Manoharbhai Shikshan Prasarak Manadal's
Mahatma Gandhi Arts, Science & Late N. P. Commerce College
Armori Dist. Gadchiroli M.S. 441208
Department of Geography

Participant Students List

B.A.II – SEM -III & IV

Session: - 2021-22

Activity: - PBR (People Biodiversity Registrar)
(Agro- Socio -Eco Survey at Waghala)

Date: - 27/11/2021

Sr. No.	Students Name	Gender	Sign
1.	Mayuri S. Barsagade	female	Mayuri
2.	Sanjivani H. Khobragade	female	S. Khobragade
3.	Vaishnavi D. Sahare	F	Vaish
4.	Ravita D. Holli	F	Ravita
5.	Taiveni I. Atram	F	Taiveni
6.	Achal J. Matekar	F	Achal
7.	monika T. Salame	F	Monika
8.	Ashwini. M. Gurnule	F	Ashwini
9.	Arati M. Padhan	F	A.M. Padhan
10.	Tepti A. Donadkar	F	Tepti
11.	Rutuja M. Wadkhade	f	R. M. Wadkhade
12.	Omangkute M. Koscice	f	O. M. Koscice
13.	Manjusha W. Gajabhe	F	M. W. Gajabhe
14.	Bhagyashri D. Khurkate	F	B. D. Khurkate
15.	Jayashree S. Vaidya	F	J. S. Vaidya
16.	Pooja Rushi Nolkholte	f	Pooja
17.	Diksha Baburao Kambale	f	D. B. Kambale
18.	Khushbu Nakta Raut	f	Khushbu
19.	Kanhapatra Vilhal Raut	f	Kanhapatra
20.	Ashulka D. Motghare	f	Ashulka
21.	Pooja J. Rohankar	f	P. J. Rohankar
22.	Sonitai S. Raut	F	Sonitai
23.	Rupali S. Dautam	f	Rupali
24.	Bhaggsvari A. Kulkarni	F	Bhaggsvari
25.	mitceli S. Mandal	f	Mitceli
26.	Anjali S. Bhusar	F	Anjali
27.	Abhishek A. Chudhari	M	Abhishek
28.	Keishna Q. Das.	F	Keishna

29.	Poojakta P. Nikode	F	~~F~~ Nikode
30.	Vaishali K. Gurnule	F	Gurnule
31.	Snehal A. Juare	F	SAJAL
32.	Rohini W. Ghorat	F	P. Ghorat
33.	Vaishnavi S. Dhore	F	V. S. Dhore
34.	Gaurav I. Tiwade	M	Tiwade
35.	Hitesh R. Thakare	M	Thakare
36.	Vishal K. Mahule	M	Mahule
37.	Shubham S. Kumbhar	M	Kumbhar
38.	Komal S. Modape	M	Modape
39.	Ashay S. Chhabade	M	Chhabade
40.	Varunachakhar R. Bhande	M	Bhande
41.	Vishal S. Bhurase	M	Bhurase
42.	Tejas V. Sawasarkar	M	Sawasarkar
43.	Arpita R. Bankar	F	Bankar
44.	Chitra B. Kohale	F	C. B. Kohale
45.	Kaushik V. Shilkar	F	K. V. Shilkar
46.	Payal A. Shende	F	P. Shende
47.	Prithi D. Matere	F	P. Matere
48.	Bhushamma V. Uike	F	Uike
49.	Sheha D. Khewale	F	Khewale
50.	Payal A. Shende	F	P. Shende
51.	Swati R. Bhande	F	S. R. Bhande
52.	Kajal T. Pradhan	F	K. T. Pradhan
53.	Diksha D. Kadam	F	Kadam
54.	Arati M. Pradhan	F	A. M. Pradhan
55.	Gayatri R. Nandakshane	F	G. R. Nandakshane
56.	Sanjara S. Roy	F	S. S. Roy
57.	Gayatri S. Thengani	F	G. S. Thengani
58.	Abhayeshwar T. Donadkar	M	Donadkar
59.	Saurabh H. Naughar	M	Naughar
60.	Ankit S. Bobate	M	Bobate
61.	Ganesh A. Sidam	M	S. R. Sidam
62.	Sujal P. Mohule	M	S. P. Mohule
63.			
64.			
65.			

HEAD

Department of Geography
Mahatma Gandhi Arts, Science &
Commerce College, Amravati

Department of Political Science

Socio-economic Survey Report entitled

“Study of implementation of MGNREGA scheme in Waghala Gram Panchayat village”

Study Report submitted by **B. A. II** (Department of Political Science) students group **2021-22**

Under the supervision of **Prof. Gajanan Borkar**

INTRODUCTION:

The majority of Indians live in rural area, where they confront numerous challenges due to a lack of full-time jobs. As a result, the majority of people in rural areas are relocating to cities in search of work. The central government created the MGNREGA scheme for persons living in rural regions to address these issues. Rural people's economic development is critical to the development of rural communities they should be able to do so if they have work; only then will they be able to make significant changes in their life. With this in mind, India's government made the bold decision to provide jobs to everyone. On February 2, 2006, the National Rural Employment Guarantee Act of 2005 came into effect.

The concept was initially only implemented in 200 districts. However, on April 1, 2008, the Indian government issued a notification and the scheme was implemented in all the districts of the country. The scheme was renamed as Mahatma Gandhi Employment Guarantee Scheme on October 2, 2009. (MNREGA). Gadchiroli is a tribal district in Maharashtra's far north western corner. Waghala village is located in Armori taluka of Gadchiroli district. In this village, the MGNREGA scheme is being implemented. In the financial year 2020-21, social research of MGNREGA activities under Waghala Gram Panchayat was conducted with the goal of learning about the work done under this scheme, the employment opportunities available to locals, and the actual growth of the village.

Population under Waghala Gram Panchayat:

Female	Male	Total
814	820	1634

The Mahatma Gandhi National Rural Employment Guarantee Act has the following features:

- The employment of contractors and machines for this scheme's work is forbidden in order to benefit a larger number of workers.
- One-third of those who have applied for employment are required to be women.
- In a given fiscal year, individuals from rural families are promised 100 days of employment from a fund.
- Employment rates for men and women are equal.
- Additional travel and a 10% boost in earnings for livelihood are offered if employment is provided at a distance of 5 km from home.
- All interested families must present a laminated identity card with a photo on the job card.

National Rural Employment Guarantee Scheme Beneficiary Selection Criteria: -

This scheme is opened to Scheduled Castes, Scheduled Tribes, People Living below the Poverty Line, Women with Disabilities, Physically Handicapped, Forest Residents of Scheduled Tribes, and Tribal Persons etc.

MNREGA (National Rural Employment Guarantee Scheme) activities include:

People involved in individual works such as personal irrigation wells, toilets, farms, cattle sheds, poultry sheds, water conservation works, and so on are employed under the MGNREGA scheme. Also, Public works, tree planting in villages, wells, seepage ponds, silt removal from village ponds, paving, farms, roads in forest areas and villages, construction of footpaths, planting of orchards, (horticulture) silk production, composting, animal husbandry work, water and solid waste management, building infrastructure to promote fisheries, construction of toilets are included in this scheme.

Job Card under the MGNREGA Employment Guarantee Scheme:

A family identity card is essential to get profit from the MGNREGA scheme, according to the MGNREGA Act. It contains the registration number as well as a photo of the scheme's beneficiaries. On muster, the work done under the system, attendance on paid days, and wage rate must all be documented. Those who do not have an employment card should get it done as soon as possible through the Gram Panchayat in order to benefit from this scheme. Maharashtra Wages: According to Section 6 of the MGNREGA Act, the Central Government sets the salary rate every year. Wages are paid at the Central Government's set rate. The fee is the same as the labour, and men and women are charged at the same rate. The amount for 2020-21 has been set at Rs. 238/- per person in Maharashtra.

Expenditure On Wages	Expenditure On Goods	Total Amount
1,91,135	NIL	1,91,135

MGNREGA Job Card Holders in Waghala Gram Panchayat:**2021-22**

Sr.No.	Registration		Number
1	Family Registration		213
2	Labour Registration	Female	268
		Male	234
Total			502

MGNREGA's work in Waghala Gram Panchayat for the session: 2021-22

Conclusion: -

The major goal of the MGNREGA scheme is to offer financial stability to the residents of the village below poverty line and provide employment at the Gram Panchayat level. In order to reduce migration of people to other cities in search of work, MNREGA scheme is boon for poor families' livelihoods. Its goal is to enhance India's Panchayati Raj institutions. The MGNREGA scheme has provided a unique opportunity to establish wealthy villages by creating jobs in rural areas. On critical examination of the scheme's execution in Waghala reveals that in Gram Panchayat, the activity is passionately carried out with public engagement.

Field Photography

Students communicating with villager regarding MNREGA Scheme

Students interacting with people of villager with questionnare

List of Participating Students in Survey 2021-22

Mahatma Gandhi Arts, Science & Late N. P. Commerce College,
Armori, Dist. Gadchiroli
Peoples Biodiversity Register (PBR)
Department of Political Science
Academic Session 2021-22

Sr. No.	Name	Mobile No.	Signature
1	ACHAL JANARDHAN MATERE	7620102427	Achal Janardhan
2	AKSHAY SHESHRAO GHUBADE	8329437893	Akshay
3	ARPITA RAVIDAS BANKAR	0423603962	Arpita
4	GAYATRI RAMESH NANDARDHANE	806482465	Gayatri
5	GAYATRI SHRAWAN THENGARI	8459580365	G.S. Thengari
6	KANHOPATRA VITTHAL RAUT	8261986482	Kat
7	KARISHMA VASUDEO SHILAR	9359679908	K.V. Shilar
8	LANKESH DIWAKAR DURVE	8010665530	Lankesh
9	MANISH KIRAN BHOYAR		
10	MAYUR MANOHAR BHOYAR	9356678285	M.M. Bhoysar
11	PALLAVI RAJENDRA MESHARAM	7620477203	P.P. Mesharam
12	PAYAL SANJIV KUMARE		
13	PRACHI SHARAD BAMBOLE		
14	PRAMOD TIKARAM KOVE	9923371552	P.T. Kove
15	PRATIBHA KALIRAM HILKO	8010615694	Pratibha
16	PRITI DNYANESHWAR MATERE	7057032715	Priti Matere
17	PRIYANKA BHARAO GAWLE	9420532319	Priyanka
18	RAHUL RAJARAM GHATGHUMAR		
19	RANI DILIP DHURVE		
20	RAVITA DARBARI HOLI	8275821263	Ravita
21	RINA DIWAKAR NAROTE		
22	RUPALI VISHWANATH USENDI	94103627692	Rupali
23	RUTIK DIGAMBAR GEDAM		
24	SADHANA SHALIK HOLI		
25	SAMIKSHA PURUSHOTTAM BAWANE	7404226013	Samiksha
26	SAMIKSHA VILAS KOTANGALE		
27	SANJIVANI HEMANT KHOBRADE	9322382019	S.K. Khobrade
28	SAVITA KANHU PULO		
29	SHEJAL SHANTARAM SHIURKAR		

तरुणा भारत - १६/१२/२१

राज्यशास्त्र विषयातील पीबीआर विद्यार्थ्यांचा वधाळा येथे अभ्यास दौरा

♦ आरमोरी, १५ डिसेंबर

स्थानिक स्वशासनाचा शेवटचा स्तर म्हणून ग्रामपंचायत या संस्थेची गावाच्या विकासामध्ये अत्यंत महत्त्वाची भूमिका असते. परंतु त्यामध्ये लोकसहभाग असणे सुद्धा आवश्यक आहे. याबाबत वास्तविकता जाणून घेण्यासाठी लोकांची जैवविविधता नोंदवही अंतर्गत स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय आरमोरी येथील राज्यशास्त्र अभ्यासमंडळातर्फे महाविद्यालयाचे प्राचार्य डॉ. लालसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली वधाळा येथे नुकताच अभ्यासदौरा करण्यात आला.

या अभ्यासदौऱ्यात राज्यशास्त्र विभागाचे विद्यार्थी व विभागप्रमुख प्रा. गजानन बोरकर यांनी सहभाग घेतला. मनरेगा योजनेतून गावाचा विकास व स्थानिक लोकांचा रोजगार हा दुहेरी उद्देश साध्य होतो. म्हणून या कायद्याबद्दल लोकांचे काय मत आहे, त्यामध्ये ग्रामपंचायतीची भूमिका काय आहे. या प्रश्नांची उकल करण्यासाठी विद्यार्थ्यांनी प्रश्नावली तयार केली व गावातील लोकांशी हितगुज साधला.

विद्यार्थ्यांनी गावातील नागरिकांशी संवाद साधताना ग्रामपंचायत गावामध्ये मनरेगा अंतर्गत योजना आणण्यासाठी किती सक्रियपणे काम करते, तसेच

गावातील लोकांना रोजगाराच्या संधी किती प्रमाणात उपलब्ध होतात याविषयी लोकांचे मत जाणून घेतले. गावातील रोजगार सेवक अरुण प्रधान यांच्यासोबत विद्यार्थ्यांनी संवाद साधून मनरेगाच्या कार्याची माहिती विचारून गावाच्या विकासामध्ये नागरिकांचा किती सक्रिय सहभाग असतो याविषयी अध्ययन केले.

अभ्यासदौऱ्याला ग्रामस्थांनी उत्स्फूर्त प्रतिसाद दिला. दौऱ्याच्या यशस्वितेकरिता प्रा. गजेंद्र कढव, ओमकार नखाते, गोपाल घोडाम, अनंतराज नखाते, अविनाश मंडपे, सुजल मोहुर्ले, पायल नखाते, दीक्षा कावळे, गायत्री कोल्हे यांनी परिश्रम घेतले.

◀(तथा वृत्तसेवा)

Department of Sociology and History
Socio-economic Survey Report entitled
“Social and Historical Studies of Women status in Waghala Village”
Study Report submitted by **B. A. II** (Department of Sociology and History)
students group **2021-22**
Under the supervision of **Dr. Gajendra Kadhao, Prof. Giradkar and Prof.**
Vyahadkar

Introduction

Indian society is mainly divided into two parts, an urban society and a rural society. Artificiality is seen in urban society while natural life is seen in rural society. In the past, joint family system existed in Indian society. But today in the rural society, the joint family system has disintegrated and been replaced by a separate family. A variety of changes are taking place in rural society today. The same transformation has been studied through the present research.

Woman and man are two human beings created by nature. It is a sign of nature that both of them should live with each other, both of them should complement each other and the flow of social consciousness should be maintained. But nature has given an important responsibility to woman, which is the responsibility of motherhood. And the responsibility of fatherhood is given to men by nature. Therefore, just as a woman is physically and mentally involved in the birth of her offspring for a long time, men are not. Even if a man is responsible for the birth of a child, he can be relieved of the responsibility of his father, but a woman cannot be relieved of the responsibility of her mother.

In every human society, women and mothers have been sung since ancient times. Even in Indian society, the verse 'Janani Janmabhumi ch Swargadapi Gariyasi' appears in the verses of Gaurav Valmiki Ramayana. This verse means that Janani and Janmabhoomi are superior to the heavens, just as her greatness is sung with the words 'Matrudev Bhav'. The position of motherhood due to which a woman is glorified in the society is the reason why women are bound by many chains in the society. Being confined in a society has created many problems in a woman's life.

Woman is first a man and then she is a woman, but society does not think that woman is first man. In every society, a man is called a man and a woman is called a woman. In India, women are hailed as the deity of men, power, deity of knowledge, but this is just a social phenomenon because in this culture, women are considered as deities and on the other hand, they are given a secondary and inferior position as compared to men. This paradox is reflected in Indian culture. This is an example of how many women like Sita and Savitri are considered as role models in Indian culture. The status of women in Indian culture is very low.

Dr. Leela Patil has portrayed the role of Indian women in Indian society as a woman is only a commodity from the point of view of the husband, kumkum on the forehead is the wife's fortune and chool and mul is the mantra of life. In Indian culture, women have to face masculine egoism, patriarchal tendencies, husband's dictatorship or domination of the wife as she has no one but her husband.

Even in the 19th century, society's attitude towards Indian women has not changed. Today, women are being educated on par with men, so they are making progress in many fields like science, technology, law, politics, medicine, bureaucracy. Although women are advancing in various fields, they do not seem to have a place of honor and respect in the society, especially in the family. Today, injustice, oppression, rape, and molestation are rampant. Today, women are not safe even in the family.

History of Gadchiroli District

On August 26, 1982, Chandrapur district was divided and a new district, Gadchiroli, emerged. In Gadchiroli district, there are ancient forts at Tipagad and Vairagad, the capital of Puramshah king. There is a Hemadpanthi Markandeshwar Devasthan on the north bank of the Wainganga river at Markanda in Chamorshi taluka. The district is known as Gadchiroli due to its dense forests and abundant forts and hills. This is a tribal district and various tribal tribes live in this district. These tribes mainly include Gond, Kolam, Madiya, Pardhan etc. They use Gondi and Madiya dialects to exchange messages. Besides, Marathi, Hindi, Telugu, Bengali, Chhattisgarh etc. are spoken in Gadchiroli district.

Geographical Location:

The district extends between 18°41' North to 20°50' North latitude and 79°46' to 80°55' East longitude. The total area of the district is 14412 sq.m. The district covers 4.69% of the state of Maharashtra.

The main occupation of the district is agriculture and 82 per cent of the people are engaged in agriculture and are idle during the rest of the season. Although a large number of raw materials for industries are available in the district, there are no industries that process them. There are iron ore mines and no iron ore factories have been set up. Irrigation projects like Tultuli have been stalled due to the Forest Act, despite spending crores of rupees on the same forest that the tribal people cultivated and conserved. The same forests that were cultivated by the tribals are now creating obstacles in the way of their development.

Research methodology

The present research project is related to the status of women of Waghala village in Armori taluka of Gadchiroli district. For this research project, 20 samples from the Waghala village of Armori tahsil district, Gadchiroli were selected in the study and their systematic interviews were conducted through the interview schedule and recorded in the report.

Research Objectives

1. Examining the status of men and women of different periods on the basis of gender.
2. To study gender inequality.
3. To study the social transformation of women.
4. To know about the oppression of women.

Hypothesis

1. Social factors are more responsible for a woman's weakness than natural causes.
2. In modern times, women have been educated and started earning money, but the oppression of women has not diminished.
3. There is a huge gender inequality in the society.

Sample selection

In order to complete the present research project, 20 women from Waghala village in Armori taluka of Gadchiroli district have been selected for this purpose.

Social and historical studies of women

The present research project is related to the women of Waghala village in Armori taluka of Gadchiroli district. For this research project, 20 women from Waghala village in Gadchiroli district have been selected as sample in the study. The following table shows that the information was collected by interviewing them through their actual interview schedule.

Table showing social and historical information

Question no. to	women's response	response		Total
		Yes	No	
1.	Marital status	14 (70.00%)	6 (30.00%)	20 (100%)
2.	Education	9 (45.00)	11 (55.00%)	20 (100%)
3.	Women as a member of the family Are women's opinions asked in the family decision making process?	11 (55.00%)	9 (45.00%)	20 (100%)
4.	Are you allowed to attend religious or cultural events in community?	17 (85.00%)	3 (15.00%)	20 (100%)
5.	Is the choice of girls asked in your family when getting married?	14 (70.00%)	6 (30.00%)	20 (100%)
6.	Do unmarried or widowed women have a place in the family?	18 (90.00)	2 (10.00%)	20 (100%)
7	Your opinion on interracial and interfaith marriage	8 (40.00%)	12 (60.00)	20 (100%)
8	Opinions about the boy being the beacon of the tribe and the girl being the foreign treasure	17 (85.00%)	3 (15.00%)	20 (100%)
9	Opinion that girls should be educated just like boys	8 (40.00)	12 (60.00%)	20 (100%)
10	Would you send your daughter to study and work in a big city?	11 (55.00%)	9 (45.00%)	20 (100%
11	What do you think about love marriage?	5 (25.00%)	15 (75.00%)	20 (100%)

Conclusion

In study area 45 % of the women selected in the field are educated and 55 % women are uneducated. In the 21 century, woman has no opinion in the family decision making process, inter- caste marriage, inter- religious marriage and no permission to study in metro-cities. They are allowed to participate only in religious, cultural events in the community.

Suggestion:-

1. We should try to inculcate the seeds of gender equality in the society.
2. The son is the beacon of the family and the daughter is the foreign wealth, salvation is obtained by giving fire to the child after death, the mentality of the society to drink water from the hand of the dying child should be changed.
3. Boy and girl should not be discriminated against while raising a girl.
4. Every society should take a stand that I will not oppress women and will not allow anyone else to do the same.
5. Campaigns like 'Balika Bachao Abhiyan', 'Lake Ladki Abhiyan' should be implemented and the society should actively participate in it and the family in which the girl was born should be welcomed in the society.
6. The feeling of male dominance is in the minds of women that she has accepted the status that women themselves are secondary to men. If she wants to make a decision, she has to ask men. Woman status is possible only when women change their mindset will injustice and oppression be reduced.

‘Social and Historical Studies of Women in Waghala Village’

Interview schedule

1. Name of the respondent
2. Marital status
  1. Yes 2. No.
3. Education
  1. Yes 2. No.
4. Are women as members of the family asked for their opinion in the family decision making process?
  1. Yes 2. No.
5. Are you allowed to attend religious or cultural events in the community?
  1. Yes 2. No.
6. Is the choice of girls asked in your family when getting married?
  1. Yes 2. No.
7. Do unmarried or widowed women have a place in the family?
  1. Yes 2. No.
8. How do you feel about interracial and interfaith marriage?
  1. Yes 2. No.
9. Do you agree that a boy is a beacon of the family and a girl is a foreign treasure?
  1. Yes 2. No.
10. Do you think girls should be educated just like boys?
  1. Yes 2. No.
11. Would you send your daughter to study and work in a big city?
  1. Yes 2. No.
12. What is your opinion about love marriage?
  1. Yes 2. No.

Index

A . No.	Title	Page no
1.	Preface	1
2.	History of folk culture	2,3
3.	Civil life and art	4
4.	Features of folk art	5
5.	Folk art of Maharashtra	5
6.	Folk art in the Armory area	5,6
7.	Various songs performed in folk art	6
8.	The artistic tastes of the villagers	6
9.	Conclusion	7
10.	Conclusion	7

Study of folk art at Waghala

The study of folk art at Wadala under the People's Biodiversity Register has been done by the students of BA Part 2 under the guidance of Meena Bindusara Upadhyay, Head Professor, Department of Music.

Folk Art Preface

Folk art can be taken to mean a group where sometimes there is a need to communicate with the group mind as a group, where folk art emerges and begins to take place. We started to call what appeared during this whole process folk art. The term folk art is used for the art of tribal and rural life which is not civilized. Wherever there are such societies in the world, people are artists who live in interaction with nature. Folk art is related to the daily life of a group of people but artistic inventions are known as folk art. Like all folk genres, folk art is an integral part of daily life of people. They have to do with their attitude towards any work. Women's caste ovi songs, kandap songs, baby jojwanyachi songs, or festive sports dances, and similar Buddha songs, dance dramas in the festival, rituals performed as an integral part of deity worship, statements, paintings as part of the ritual, sculptures, sculptures, carved rangoli, Art, all art is an integral part of traditional folk life. In his mind, the creator is not aware of the creation of artistic beauty in his mind, on the contrary, he has a sense of duty, so beauty is created automatically and the creator gets happiness.

Folk art and music are closely related. Music is found in many folk arts. So the music students chose this activity to know the tastes of the villagers by conducting a survey of folk art .

History of folk culture

Ancient and medieval times, the life and urban life in a valley created by the not . Civil culture of life, the good things and vrttinca accepted to forward the attributes Jain laghucitrasaili the Democratic Li 's symptoms foot suffered looks . Ajanta , Ellora , Khajuraho Hal ebid , Bellur

Written evidence of acceptance of folk culture is not found in the history of Indian visual arts . Abundant in the history of music . Classical Indian music 's strict rules to execute the music way music and lokajivanatila dhunina or vocal behavior of some of the classical discipline with leads in music , country music , that name is . Bharat led by music diversity for -for several new formats available in the asvadya was . This sense of a common noun from the . Strict government regulations that they resolved to anger the terms used be started . And the life of asvadya svararupana some little scientific discipline into the leads of the songs domestic anger that name received was . Votes from sarangadevaparyanta the sastrakaranni native wax having made it . Poetry with the opus of the artist wagga cars that name fashion was . Without a thorough study of folk music from different regions, one can not become a good musician . The Brahman , God had put in . Only way music rights are the daemon that the nickname Brahman he mentioned he has . Voice jurisdictions prices to discover the sense aunt or shadow the term music ratnakarata is . Aunt of many types of aunt of his in the specific region of the life of vowels due to specific kind of disorder is . Dnyaneshwar mukhatuna Maharashtra popularly been Ovi is virtually Sanskrit mood indigenous poetry to him blend in suravati 's remains are still some little loose . Strict rules built casino type lifting arrangements that name was . Various types of prabandhani discussion of

the thesis chapter because he Ovi prabandhaca the country language manager , as he is .

Western modern painter Paul Gog of African tribal art from the soul among the cast . Paul Clay or abstract system of the painters of the second primitive vyada style rites acquire the modern Indian painter jamini opinion of his style directly lokasaili the point it left . Abdul Rahim almelakara or Marathi artists of the city of style of rites from his invention proved to be . Badrinarayana 's picture manavakrti in lokamanasata or child among appearing nirvyajata back looks . Madras in Janakiram and Nand Gopal or sculptor s democracy from the soul the essence of assimilation was . Bengali crafts car Meera Mukherjee and Maharashtra sculptor DJ Kulkarni said primitive and lokakale from vitamin discover their nature true dumped sized by looks . Marathi Ghashiram Kotwal and Kannada in high instruments like modern theater plays of color modes and design methods and subtle use of the looks . ShivramJanbaKamble karantha of Kannada in Yakshagana this lokanatya of its original form, saved to hard work done . Music Yakshagana this lokanatya of its original form, saved to hard work done . Music, Kumar Gandharva , Kishori amonkara , Bhimsen Joshi , the folk rites earnestly adopt the teen Sumantax Gujarati , Rajasthani , they fumigation your upasastriya singing blend into Bhimsen Joshi hymns and devotional music unbroken or select Marathi type of new results with music janasamanyaparyanta delivered .

Civil life and art

Primitive and folk life has no basis in science .Bibliography is not known .Nature consistent and true guidelines to live only in humans know it .So Ba Unlike credit and human world to pollution is not . In fact, this adimatetaca of culture seeds rooted are .Folklore is the first stable culture .Civil culture to the converging basic animation source primitive and & THEIR CULTURE By receiving the m .This psychological fact that deny civil life and art on the opposite psychological effect become inevitable is .Human insatiable desires ,a spirations often suptapane work with are .Manas scientific method analysis done if the assessment result can , in theory, the first Fried has proposed . It also gave a very broad meaning and shape to this theory .Filled , whether or insatiable total human manamadhyeca recognizing the power not coming kingdom is .Eternal past and the infinite future package of humanity to the full is .

Features of folk art

Easy simple interface , easily accessible song music , a simple easy-to-musical , the plot , and the character in the experience of openness , rough , rangadepana , jorakasapana , it then naturally coming from the built-in utsphurtata , and release , any external bonds , bound not to take loads of all lokakaleci features . That lokakalam in salasalate soul is . Vitality seen . And the alchemy of recognizing the vibrations in human beings happens . Mainly rural people in place with the folk there are talent , and imagining consideration , Broken shoot in . In the beginning of God's divine forces of thai joined the folk world needs janamanasa the ranjanace a way as developed in the past . Mainly the Ramayana - Mahabharata and various Purana story of struggle instructive occasion of based folk art , religion, education , educating the people working knowledge unaware that they are . Folk art real this sense dharmapitha believe should .

Folk art of Maharashtra

Maharashtra is the cultural relatively prosperous that state is . Rural areas still different samajagata the enrichment preservation are . Society of group prepared the songs , dance 's style , the poetry , the concept of including people in art is . Lokarangabhumi developed in . Kirtan Dashavatara and villages from which Fairs , festivals turn of vaganatya , spectacle , lokanatya , vidhinatya polymorphic , dombaryaca game , lay , confusion , arousal , kalagitura , fine , polymorphic , kudamude Joshi , Vasudev or lokakalam in theater seeds appear .

Folk art in the Armory area

Armori area mostly jhadipatti plays , dandara , bharuda , kirtan , bhajan company , spectacle , confusion , vaganatya , dombaryaca game , Vasudeva , human tiger , Diwali songs , etc., folk art found in the . Winter start was that , in this area jhadipattitila plays , dandara , spectacle , confusion , etc., folk

art classes start to

become . Artists take out year - round earnings this season . It provides employment to all the artists .

Vaghala village dandara , plays , choral society , Vasudeva , dombaryaca game , Diwali of songs , spectacle , confusion , etc. natyaprakara presented are the villagers realized . And the villages dandara this type more going on . But the new generation in the art of Persian rujatana seem not . This was stated by the villagers .

Various songs performed in folk art

Natyagite

Sajani, this is your smiling face

Touched his heart

The smell of love daravali Amber

Umaluni to mind .

This is the spring of love

You are the mine to plant

Baharuna was saharuna last

This delicate ray of mind .

Hymn

The Rukmini cowry was c

Vithu Rai whom were c .

Bharud

Or e not done c Baya

I pandharila Nel c Baya

Profane , mrdangaci hurry

Heat forehead uthalam c Woman

The rojagaranina did c Baya

I pandharila Nel c Baya .

The artistic tastes of the villagers

Vaghala village from the city out of there entertainment Neither device was not . The village church spare time to their art submitted to . Which we know as folk art . The villagers craft in the taste is so found of . The Bhajan Mandal of Waghala village is still alive . Rashtrasant Tukadoji Maharaj's life bhajans the re musical are .

Conclusion

And ghala the villagers lokakalevisaya tend to learn to come . Direct mulakhatidvare their folk art About palate learn to come . B . E . Part 2 of the students in the activities implemented .

Conclusion

- 1 Waghala village men folk leta special interests to be found in the .
- 2 Waghala here jhadipatti enact special interests to be found in the .
- 3 . And bharuda the folk art form there and submit it to be found was .
- 4 . And dandara the folk art style also tyagavata presented after being was that found in the .

PBR Student List

Sr. No.	Student Name	
1	KOSARE OMGAYATRI MANIK	O.M. Kosare
2	WARKHADE RUTUJA MANGARU	R.M. Warkhade.
3	DONADKAR TRUPTI ASHOK	~~Trupti~~
4	PRADHAN KAJAL TIVASAN	K.T. Pradhan
5	KAMBALE DIKSHA BABURAO	D.B. Kambale
6	BHURSE PRAJAKTA DIWAKAR	P.Burse
7	NAITAM ACHAL UMAJI	A.A.
8	GHODAM RAHUL KESHAV	R.K. Ghodam
9	KUMARE RANI PARASARAM	Rani R.P. Kumare
10	KHARKATE BHAGYASHRI DEVRAO	B.P. Khearkate
11	PRADHAN ARATI MUKHARU	A.M. Pradhan
12	GAJABE MANJUSHA WASUDEO	M.W. Gajabe
13	KARADE MONIKA GOVINDRAO	
14	NAITAM ABHISHEK HARIDAS	A.Naitam.
15	KSHIRSAGAR DIVYA HARIDAS	D.H.K. Shirsagar
16	BANDE SWATI RAJENDRA	S.R. Bande
17	SAHARE UTKARSHA DURWAS	U.Sahare

पुण्यनगरी - ०९/१२/२०२१

महात्मा गांधी महाविद्यालयात कार्यशाळा

आजारी, स्वातंत्र्य संग्राम यांची कला, स्व. न. प. वाणिज्य महाविद्यालयात डॉ. तातसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली संगीत विभाग विभागाद्वारे संगीत विभागाद्वारे संगीत आणि शिक्षण या विषयावर कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले.

अध्यक्षस्थानी उपप्राचार्य डॉ. चंद्रकांत डोलीकर, प्रा. विभा नखाते, प्रा. प्रणाली गारोदे, प्रा. सीमा नागदे हे उपस्थित होते. कार्यशाळेचे उद्देश्य म्हणजे संगीत शिक्षण या विषयावर कार्यशाळेचे आयोजन करण्यात आले.

कमी वेळात सोडविण्याचे तंत्र विद्यार्थ्यांनी आपसात केले तर ते स्पर्धा परीक्षा याचरी व मुख्य परीक्षेत सुद्धा यशस्वी होऊ शकतात म्हणून संगीत विषयाच्या विद्यार्थ्यांना या सोप्या ट्रिक्स समजून नोकक्या वेळेत संगिताचे प्रश्न सोडवावे, या ट्रिक्स आपले शिक्षक प्रा. अनीत खरवडे आणि प्रा. अमित कोहपरे यांच्याकडून समजून घ्या, असे आवाहन विद्यार्थ्यांना केले.

दुसऱ्या सत्राचे प्रमुख पाहुणे म्हणून प्रा. डॉ. चंद्रकांत डोलीकर यांनी सुद्धा आपले सगळेचिंत मार्गदर्शन करून विद्यार्थ्यांत स्पर्धा परीक्षेतील संगीत विषयाचे महत्त्व पटवून सांगितले. यावेळी त्यांनी सरकारी नोकरीचे अधिकार आणि त्याचा समाजातील मान विद्यार्थ्यांना पटवून दिला. त्याचप्रमाणे स्पर्धा परीक्षेमध्ये विचारले जाणारे संगिताचे प्रश्न माध्यमिक, ज्युनियर पाठ्यवरील असतात. मात्र त्यांना कमी वेळात व अचूकपणे सोडविण्याचा

अभ्यास विद्यार्थ्यांना करावा लागतो. हे सूत्र विद्यार्थ्यांना आपसात झाले म्हणजे कोणतीही शिकवणी न लावता विद्यार्थी स्पर्धा परीक्षा यशस्वी होऊ शकतो, असे प्रतिपादन केले. याप्रसंगी तिसऱ्या सत्रात प्रा. अनीत खरवडे आणि प्रा. अमित कोहपरे यांनी स्पर्धा परीक्षेतील प्रश्नांचे स्वरूप, संख्यांची ओळख, संख्यांचे गुणाकार, वर्ग, धन, लसोवी, मर्यादी व गणितातील उदाहरणे सहज, लालकल व कमी वेळात सोडविण्याच्या सोप्या पद्धती समजावून सांगितल्या. याशिवाय या पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांचा वेळ वाचेल आणि त्याच्या उत्तरात अचूकता साध्य होईल, असे सांगितले. तसेच पर्यायी, परस्पर विरोधात करीअर करण्यासाठी संगीत विषयाचे विविध नोकरीकरीबरीसंबंधी महत्त्व याचे विद्यार्थ्यांना मार्गदर्शन केले. कार्यक्रमाचे प्रास्ताविक व संचालन प्रा. अनीत खरवडे तर आभार प्रा. अमित कोहपरे यांनी मानले. कार्यशाळेला संगीत विभागाचे ५४ विद्यार्थी उपस्थित होते.

लक्ष्मीनगर - १०/१२/२०२१

‘संगीत आणि शिक्षण’ विषयावर कार्यशाळा

आजारी, ९ डिसेंबर
स्थानिक महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. प. वाणिज्य महाविद्यालयात प्राचार्य डॉ. तातसिंग खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली संगीत विभागाद्वारे संगीत आणि शिक्षण या विषयावर कार्यशाळा आयोजित करण्यात आली.

कार्यशाळेच्या अध्यक्षस्थानी महाविद्यालयाचे उपप्राचार्य डॉ. चंद्रकांत डोलीकर होते. प्रमुख अतिथी म्हणून ब्रह्मपुरीचे संगीत शिक्षक स्वप्नील भोसले, गृहअर्थशास्त्र विभागप्रमुख प्रा. विभा नखाते, गृहविज्ञान विभागाच्या प्रा. प्रणाली गारोदे तर वनस्पतीशास्त्र विभागप्रमुख आणि महिला विभागप्रमुख प्रा. डॉ. सीमा नागदे उपस्थित होते.

अध्यक्षीय भाषणातून डॉ. चंद्रकांत डोलीकर यांनी नृत्यांगना आणि वादन यांच्या नियमबद्ध एकरिकणातून संगीताचे सूर निर्माण होतात. तसेच मानवी जीवनात सुद्धा सुख-दुःखाच्या एकरिकणातूनच मानवी जीवनाचा प्रवास घडून येतो. म्हणून संगीताला जीवनाच्या नियमबद्ध सुरांचे साधन समजून त्याचा शिक्षणात विद्यार्थ्यांनी वापर करावा, असे आवाहन केले.

स्वप्नील भोसले यांनी संगीताच्या प्रवासातील अनेक कडू-गोड आठवणी विद्यार्थ्यांना सांगितल्या. संगीताला हजारी वर्षांचा इतिहास आहे. प्राचीन काळी समूहाने

मंचावर उपप्राचार्य डॉ. चंद्रकांत डोलीकर, संगीत शिक्षक स्वप्नील भोसले, प्रा. विभा नखाते, प्रा. प्रणाली गारोदे, प्रा. डॉ. सीमा नागदे

राहणारा मनुष्य आनंदाच्या क्षणी टाळ्या वाजवून, केर धरून नाचायचा. आपल्या भोजनाचा आस्वाद घेतल्यानंतर तो दाडांचे किंवा इतर ध्वनी निर्माण करणाऱ्या साधनांचे सहकार्य घेऊन गाणे गायचा. पुढे याच कलेला नियमबद्धता प्राप्त झाली आणि सुर, ताल व लय या अंगाच्या नियमबद्ध एकरिकणातून संगीताची निर्मिती झाली. आजच्या काळात रेडिओ, टीव्हीसारख्या प्रसारमाध्यमांद्वारे संगीताचे रसीक वाढले. परंतु कसेही गायल्याने, कसेही वाजविल्याने, कसेही नाचल्याने संगीत

होत नाही तर सुर, ताल आणि लय या तिन्हीच्या प्रमाणबद्ध एकरिकणातला भरवणुकीने संगीत म्हटले आणि प्रत्येक अंगाला विशिष्ट महत्त्व आणि विशिष्ट स्थान दिल्याचे ते म्हणाले. प्रास्ताविकातून प्रा. मीना उपाध्ये यांनी संगीत यांच्या विविध भागांचे कार्य स्पष्ट करून सांगितले. कार्यक्रमाचे संचालन प्रा. देवदास तोणारे यांनी केले तर आभारप्रदर्शन प्रा. मीना उपाध्ये यांनी केले. यशस्वीतेसाठी शोला घोडीचोरे आणि संगीत विभागाचे विद्यार्थी यांनी सहकार्य केले.

(ता. गृहविज्ञान)

आरमोरी परिसरातील लोककला अभ्यास

आरमोरी : स्थानिक महात्मा गांधी महाविद्यालय, आरमोरीच्या संगीत विभागाच्या वतीने प्राचार्य डॉ. खालसा यांच्या मार्गदर्शनाखाली तालुक्यातील वघाळा येथे विद्यार्थ्यांच्या चमूने प्रत्यक्ष भेट देऊन लोकांचे जैवविविधता अंतर्गत लोककलेचे सर्वेक्षण केले. लोककलांचे जतन करणे या उद्देशाने संगीत विषयाच्या विभागप्रमुख प्रा. मीना उपाध्ये यांच्या नेतृत्वात सदर अभ्यास सर्वेक्षणाद्वारे विद्यार्थ्यांनी वघाळा गावातील भजन मंडळाची भेट घेतली. यावेळी गावकऱ्यांशी मुलाखत घेऊन, संवाद साधून माहिती प्राप्त केली. यात गावात दंडार तमाशा, गोंधळ ही लोकनाट्याचप्रमाणे आधुनिक, सामाजिक नाटके या कला कशा चालतात विषयावर आणि वरील नाटकां जोपासना अनेक वर्षांपासून सातत्य होत असल्याचे स्पष्ट नमूद केले. लोककला सादर करून अनेक युवकांना रोजगार तर प्राप्त होत याशिवाय लोककलांची जोपासना होते.

Department of Home-economics
Socio-economic Survey Report entitled
“ Diet and Disease Survey in waghala village of Armori Tehsil ”
Study Report submitted by B. A. II (Department of HE) students group 2021-22
Under the supervision of Prof Vibhawari Kewalram Nakhate

Introduction

Diet is one of the primary needs of human being, with good health can make economic, social and educational progress. The development of human body depends on balanced diet. That is why it is important to get a balanced diet according to the age of the person according to the condition of the body as well as the geographical conditions obtained. If nutrient is constantly depleted, may cause disease.

Diet has to be chosen along with medicines for the eradication of certain diseases. Maintaining body temperature, Digestive Absorption, Excretion, these are actions related to food. The heart beats, the pulse beats, all these actions are regulated by food. Lack of protein, carbohydrates, fats, vitamins, minerals and water can lead to impaired body function and disease. So health depends on food.

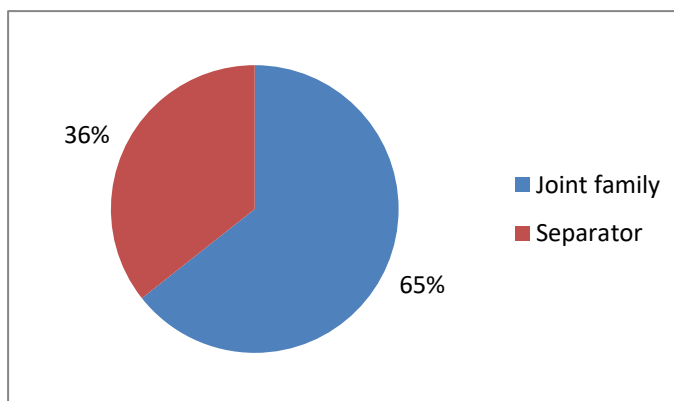
Department of Home Economics, BA second year students visited waghada village and surveyed the nutritional diet and diseases of 50 families there.

1. Family Type

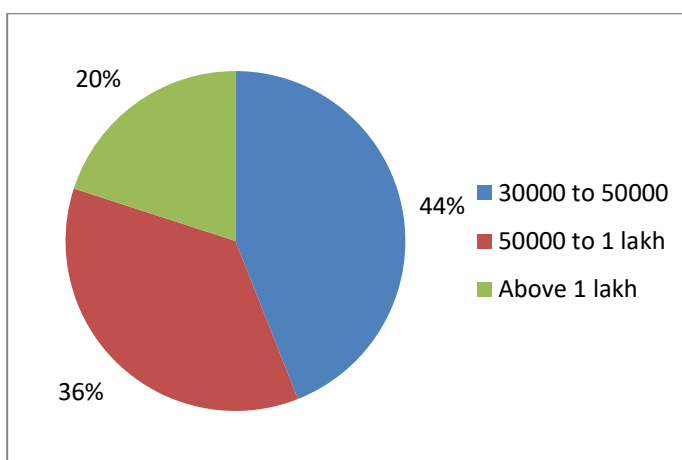
Sr.no	Family Type	Frequency	Percentage
1	Joint family	32	65%
2	Separator	18	36%

According to the survey, 32 (42%) of the 50 families were joint while 18 (36%) were separated

2 .Economic Status:-

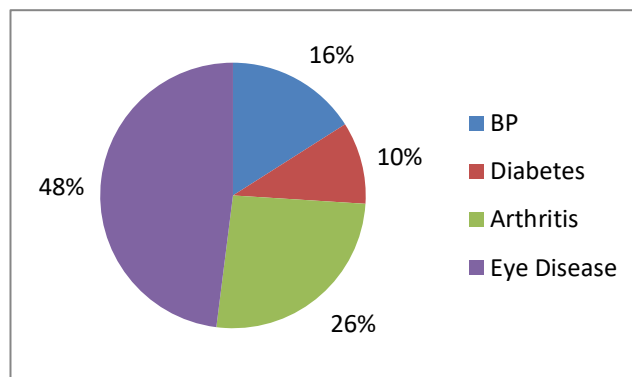
Sr.no	Anual Income	Frequency(Family)	Percentage
-			
1	30000 to 50000	22	44%
2	50000 to 1 lakh	18	36%
3	Above 1 lakh	10	20%

According to the survey data, the annual income of the people in the waghada village is between 30,000 to 50,000 (44 %) of the families, 36% family having annual income between 50,000 to one lakh and 20% of families over one lakh of their annual income.

3. Lifestyle Illness.

Sr.no	Alternative	Frequency	Percentage
1	BP	08	16%
2	Diabetes	05	10%
4	Arthritis	13	26%
5	Eye Disease	24	48%

Lifestyle diseases observed in study area that 16 % households in the village suffer from BP, 10 % households having diabetes problem 26% households have arthritis, 48 % people having eye disease.

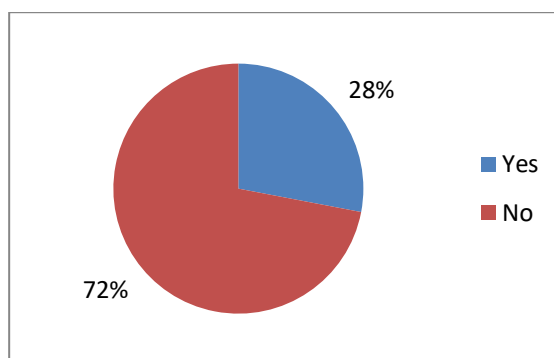
4) Distress in MC Period

Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Distress in MC Period	10	20%

According to the survey, 20 per cent of women in ten families showed distress during MC period

5) **Is diet according to illness?**

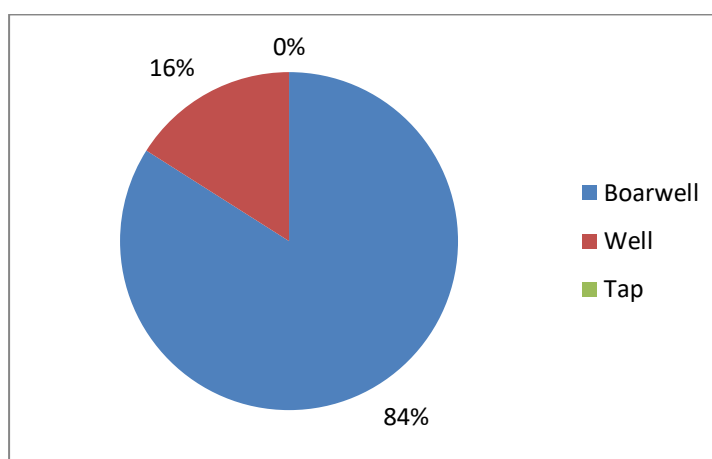
Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Yes	24	28%
2	No	36	72%

According to the disease, 14 (28 per cent) families were found to be on diet and 36 (72 per cent) families were not.

6) **Drinking Water source**

Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Borewell	42	84%
2	Dugwell	08	16%

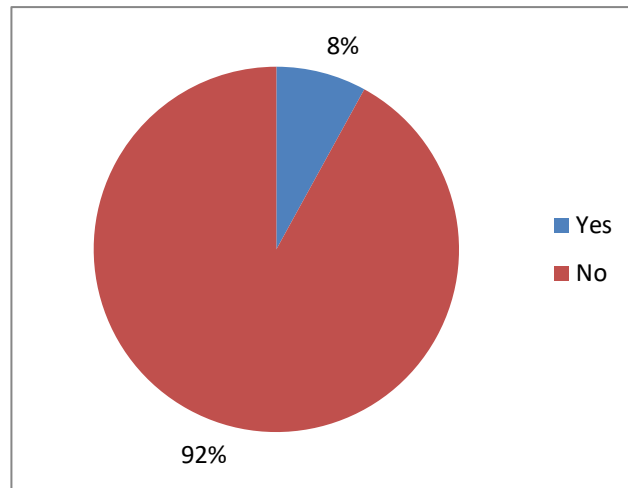

Most of the diseases are water born disesses, in Waghala village 84 % households were found using borewells water for drinking purpose where as 16 % households using dugwells. Water.

7) Water Purification:

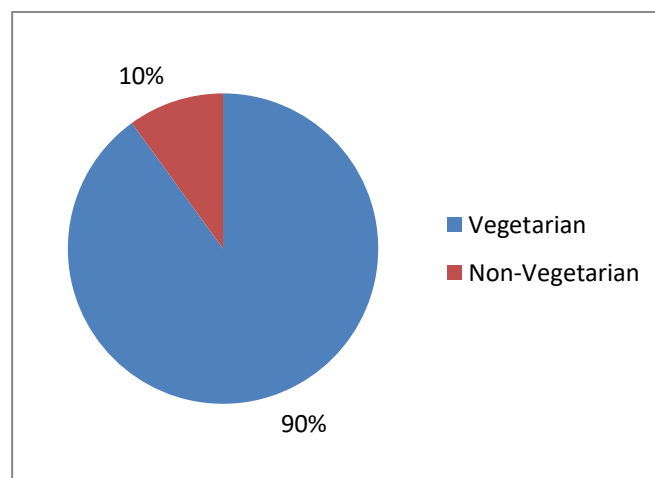
Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Yes	04	08%
2	No	46	92%

Only 4 (8 per cent) households were found to be purified and drinking water, while 46 (92 per cent) were found to be drinking untreated water.

8) Vegetarian / non-vegetarian

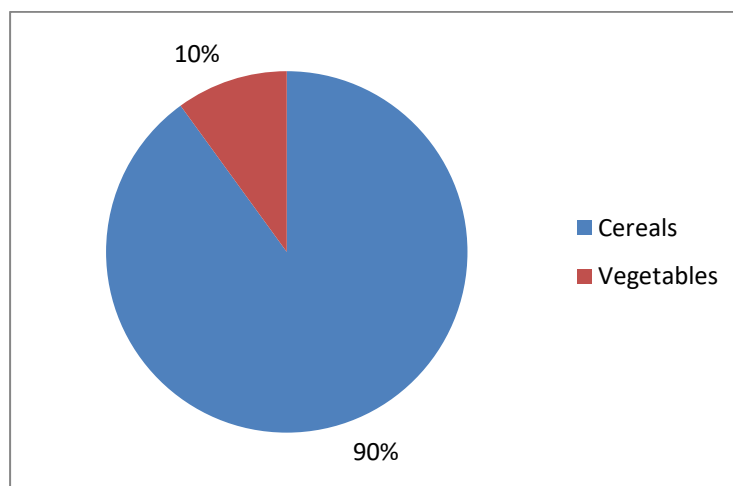
Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Vegetarian	45	90%
2	Non-Vegetarian	05	10%

45 (90 per cent) of the households are meat, fish and egg eaters i.e. non-vegetarians while 5 (10 per cent) of the households are vegetarians.

9) Use of Cereals / Vegetables :-

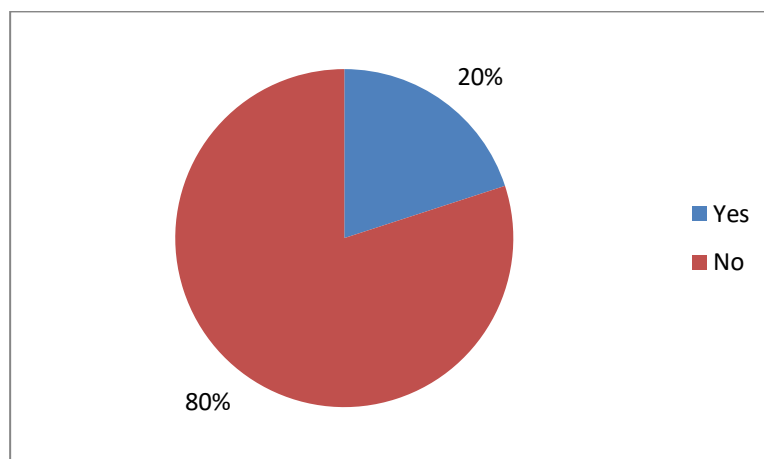
Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Cereals	45	90%
2	Vegetables	05	10%

In study of diet survey, it is observed that about almost all the families(100%) were using pulses and cereals.

10) Milk as Nutrition king

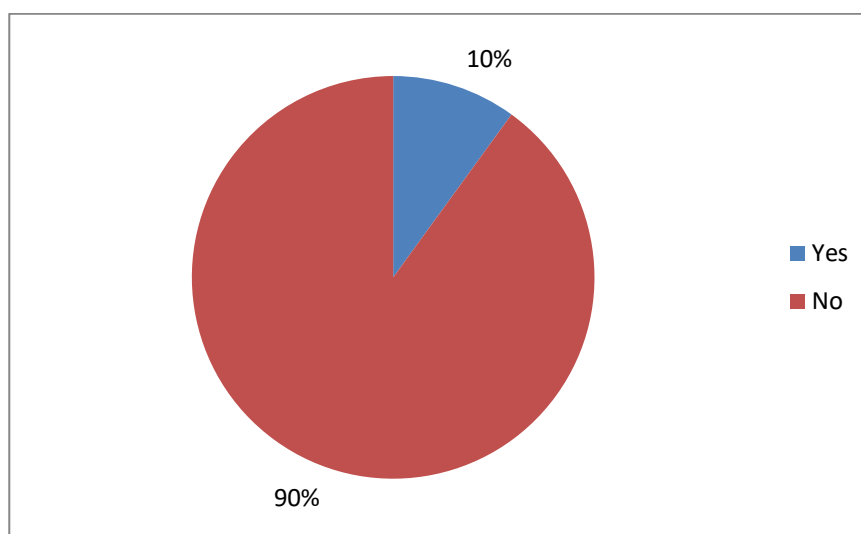
Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Yes	10	20%
2	No	40	80%

In questionnaire ,how many families take regular milk as nutritious drink? There were 40% families who used milk in their diet where as 80% families didnt take regular milk as drink. This is one of the reason behind lack of awareness with respect to nutrition.

11) Comparison between diet and illness:-

Sr.no.	Alternative	Frequency	Percentage
1	Yes	05	10%
2	No	45	90%

In survey of waghala village,it is found that only 10 %of house holds felt that diet and disease were related to each other and that 90 % of households did not think that diet was related to disease.

Conclusion

- 1) Eating Disorders: Eating Pulses, Cereals, Leafy Vegetables.
- 2) The incidence of diseases like eye disorders, skin disorders, BP sugar, rheumatoid arthritis is low among the villagers.
- 3) From the diseases that occur in daily life and if there are some chronic diseases, the amount of nutritious and therapeutic food is less.
- 4) Awareness that there is a link between diet and disease in general is low among the villagers.

Solution

- 1) The villagers have been convinced that nutritious food and eating habits can lead to diseases.
- 2) It is necessary to change the diet of the family according to the disease.
- 3) When water borne many diseases, it is important to emphasize the importance of water purification methods.
- 4) Although milk is said to be complete, the importance of early milk was realized when the number of milk drinkers was low.

**Mahatma Gandhi Arts, Science & Late N. P. Commerce College,
Armori, Dist. Gadchiroli**

Peoples Biodiversity Register (PBR)

Department of Home Economics

Academic Session 2021-22

Sr. No.	Name	Mobile No.	Signature
1	ACHAL PRABHAKAR NAROTE		
2	ASHVINA RUSHI RAUT	7620023542	A.R. Raut
3	BHAGYASHRI DEVRAO KHARKATE	7218562737	B.D. Kharkate
4	DNYANESHWARI RAJU KUKADAKAR		
5	DURGA MANOHAR KAMBLE		
6	MAHIMA RAMDAS NAROTE		
7	MONALI EKNATH SAHARE	8767504809	M. Sahare
8	MUKTA PRABHAKAR PENDAM	9022258725	M. Pendam
9	NIRASHA HARIHAR RAUT	8340085805	N.H. Raut
10	NISHA MUKTESHWAR KOMALWAR	8390084417	N. Komalwar
11	NISHA RAMESH DHORE	9359613577	N.R. Dhore
12	NITA MURLIDHAR NANDANWAR		
13	PAYAL RAJENDRA LATTHE	8275531865	P.R. Latthe
14	PAYAL RAMDAS MOHANDA	9403845974	P. Mohanda
15	PRATIKSHA VIJAY SAWSAKADE	9699028604	P. Sawsakade
16	RAKHEE NAMDEO KHARKATE	9370927456	R. Kharkate
17	SNEHAL PRAKASH PATHAR		

Department of Economics
Socio-economic Survey Report entitled

“Farming and Agro-based business: Survey and critical Analysis”

Study Report submitted by **B. A. II** (Department of Economics) students group
2020-21

Under the supervision of **Prof. Mohanlal Ramteke**

शेती व शेतीपूरक व्यवसायाचे आर्थिक सर्वेक्षण व विश्लेषण

अर्थशास्त्र विभाग

सत्र २०२१-२२

प्रस्तावना :-

मौजा वघाडा हे कृषी व वैनगंगा नदीव्याप्त खेडे आहे येथील लोकांचे जीवन पुर्णतः शेती व शेतीपूरक व्यवसायावर अवलंबून आहे. त्यामधून त्यांना आर्थिक लाभ मिळून त्यांना त्यांच्या भौतिक गरजा पूर्ण करता येतात म्हणून शेती तेथील लोकांचे उदर निर्वाहाचे प्रमुख साधन आहे जर त्यांना शेतीपूरक व्यवसायाची जोड असेल तर त्यांची प्रगती होण्यास मदत वघाडा येथील शेती व शेतीपूरक व्यवसायाचे सर्वेक्षण करण्यात आले.

सर्वेक्षणाचे उद्देश :-

- १) दारीद्र्य निर्मूलन व स्वयंरोजगाराला चालना
- २) शेती व शेतीपूरक व्यवसायाची माहिती संकलीत करणे.
- ३) संकलीत माहितीचे विश्लेषणात्मक मांडणी करून निष्कर्ष काढून त्यावर अपाय योजना सूचविणे.

सर्वेक्षण स्थळाची माहिती :-

मौजा वघाडा हे आरमोरी तालुक्यापासून २ कि.मी. अंतरावर असलेले खेडे आहे तेथील लोकांचे उपजीविकेचे साधन शेती व शेतीपूरक व्यावसाय असून शेतीची संसाधने त्यांच्याकडे आढळून येतात. सदर गावाची लोकसंख्या ४०० च्या जवळपास आहे. सदर गावात प्रथमीक शिक्षणाची सोय उपलब्ध आहे. तसेच स्थलांतरीत पक्षाचे वास्तव्य व प्रजनन सुध्दा वघाडा येथे पाहवयास मिळते.

संशोधन पध्दती :-

सदर गावाचे संशोधन नमूना सर्वेक्षण पध्दतीने करण्यात आले यामध्ये गावातील लोकांना प्रत्यक्ष भेटून प्रश्नावलीद्वारा प्रश्न विचारून माहिती संकलीत करण्यात आली यासाठी अर्थशास्त्र विभागाचे विद्यार्थ्यांनी सहभाग नोंदविला विद्यार्थ्यांची गटवार विभागणी करून त्यांनी माहिती संकलीत करण्याचे कार्य ३० नोव्हेंबर २०२१ ला केले.

संकलीत माहितीवर विस्तृत चर्चा :-

अर्थशास्त्र विभागातर्फे जे सर्वेक्षण केले याचा प्रमुख हेतू विद्यार्थ्यांमध्ये संशोधनवृत्ती बढल आवड निर्माण करणे होय सर्वप्रथम विद्यार्थ्यांना प्रश्नावली कशी तयार केली जाते याची माहिती देण्यात आली. शेतकरी हा गरीब व अशिक्षित असल्याने त्यांचेकडून माहिती घेणे जिकरीचे होऊ शकते त्यामुळे विद्यार्थ्यांनी शेतकऱ्यांशी संवाद साधतांना शांत संयमी व सुस्वभावी राहून त्यांना आपलेसे करण्याची कला विद्यार्थ्यांमध्ये वृद्धीगत करण्यात आली तेव्हाच असे सर्वेक्षण सत्यतेचा जवळजवळ पाहवू शकते.

विद्यार्थ्यांनी संपूर्ण सुचनेचे पालन करून मौजा वघाडा येथील शेतकऱ्यांचे शेती व शेतीपूरक व्यवसायाचे सर्वेक्षण यशस्वीरीत्या पूर्ण केले. त्याची इंतर्भूत माहितीचा आढावा खालील प्रमाणे आहे.

शेतीविषयक माहिती :-

अ.क्र.	शेतीविषयक माहिती	कुटूंबांची संख्या	टक्केवारी
१	शेती असणारे	२०	८३%
२	शेती नसणारे	४	१७%
	एकूण	२४	१००%

सर्वेक्षणानुसार ८३% कुटूंबाकडे शेती असल्याचे दिसून आले. त्यांना शेतीचे पूर्ण ज्ञान असून धान व कडधान्य हि मुख्य पिके घेतली जातात.

जमिनिविषयक माहिती :-

अ.क्र.	भुधारक	कुटूंबांची संख्या	टक्केवारी
१	अत्यल्पभूधारक (१.२५ एकर)	१२	६७%
२	अल्पभूधारक (२.५ - ५ एकर)	४	२२%

३	मध्यम भूधारक (७- १० एकर)	२	११%
४	उच्च भूधारक (१.२७ एकर)	-	-
	एकूण	१८	१००%

सर्वेक्षणानुसार अत्यल्पभूधारकांची संख्या जास्त असल्याचे दिसून आले त्यामुळे मिळणाऱ्या वार्षिक उत्पन्नातून त्यांच्या मूलभूत गरजा सुध्दा पूर्ण होत नाही त्यामुळे इतरत्र ठिकानी मिळे ते काम करून आपल्या गरजा पूर्ण करण्याचा प्रयत्न करित असल्याचे दिसून येते.

शेतीचा प्रकार :-

शेतीचा प्रकार	कोरडवाहू	ओलीताऱ्यालील		एकूण
		पाटबंधारे	शेतीपंप	
संख्या	६	१०	७	२१
टक्केवार	२८	४८	२४	१००%

सर्वेक्षणानुसार ओलीताऱ्यालील शेती क्षेत्र बऱ्यापैकी असून कोरडवाहू शेतीचे आकारमान कमी असलेले दिसून येते.

शेती कर्जाविषयक :-

अ.क्र.	कर्जाविषयक माहिती	कुटूंबांची संख्या	टक्केवारी
१	कर्ज काढणारे	६	२७%
२	कर्ज न काढणारे	१८	७७%
	एकूण	२४	१००%

सर्वेक्षणानुसार शेती कसण्यासाठी कर्ज न काढणाऱ्यांची संख्या जास्त असलेली दिसून येते.

धानाच्या शेतीविषयक माहिती

➤ धानाची शेती करणाऱ्यांची संख्या : २० ८३.००%

सदर खेड्यात शेती करणाऱ्यांची संख्या ८३.००% दिसून येते म्हणजे जास्तीत जास्त लोक शेतीवर अवलंबून असून कुटूंबांचा उदरनिर्वाह शेती उत्पादनातूनच पूर्ण करतात.

धानाचे उत्पादन विषयक माहिती

अ.क्र.	धानाचे उत्पादन	कुटूंबांची संख्या	टक्केवारी
१	१०-२९ हजार उत्पन्न	२०	९९%
२	२९-९० हजार उत्पन्न	०१	९%
३	९०-०१ लाख उत्पन्न	-	-
४	०१ लाखपेक्षा जास्त उत्पन्न	-	-
	एकूण	२१	१००%

धान उत्पादनातून वार्षिक १०-२९ हजार उत्पन्न मिळणाऱ्यांची संख्या ९९% असलेली दिसून येते म्हणून शेतकरी दारीदर्यातच जिवन जगतांना दिसतात

अ.क्र.	उत्पादनविषयक माहिती	कुटूंबांची संख्या	टक्केवारी
१	धानाचे उत्पादन फायदेशीर म्हणणारे	२	१०%
२	धानाचे उत्पादन नुकसानकारे म्हणणारे	१९	९०%
	एकूण	२१	१००%

सर्वेक्षणानुसार शेतीतून धानाचे उत्पादन नुकसानकार आहे असे म्हणाऱ्यांची संख्या जास्त आहे. याचे कारण त्यांच्या उत्पादनाला मिळणारा भाव उत्पादन खर्चावर आधारित नाही.

भाजीपाला उत्पादन

अ.क्र.	शेतीचा उपयोग	कुटूंबांची संख्या	टक्केवारी
१	भाजीपाला उत्पसदनासाठी करणारे	-	-
२	भाजीपाला उत्पसदनासाठी न करणारे	२४	१००%

	एकूण	२४	१००%
--	------	----	------

भाजीपाला उत्पादन करणाऱ्यांची संख्या अत्यंत कमी असलेली दिसून येते.

फळशेतीविषयक माहिती

फळशेती करणाऱ्यांची संख्या :- निरंक

फळशेती न करणाऱ्यांची संख्या :- २४

फळांची शेती सदर गांवात केली जात नाही.

फुलशेतीविषयक माहिती :-

अ.क्र.	फुलशेतीविषयक माहिती	कुंटूबांची संख्या	टक्केवारी
१	फुलशेती करणारे	-	-
२	फुलशेती न करणारे	२४	१००%
	एकूण	२४	१००%

फुलशेती लागवट करणाऱ्यांची संख्या अत्यंत कमी असलेली दिसून येते.

दुग्धउत्पादनविषयक माहिती :-

अ.क्र.	जनावरांविषयी माहिती	कुंटूबांची संख्या	टक्केवारी
१	जनावरे असणारे कुंटूब	८	३३%
२	जनावरे नसणारे कुंटूब	१६	६७%
	एकूण	२४	१००%

गाईची संख्या - १०

म्हशींची संख्या - ४

सर्वेक्षणानुसार दुग्धउत्पादन नसणाऱ्यां कुंटूबांची संख्या जास्त असलेली दिसते.

➤ शेततलाव (Fish Plant's)

१) शेेततळे असणारे - ०१ - ४%

२) शेेततळेनसणारे - २३ - ९६%

२४

शेेततळे नसणारे शेेतकऱ्यांची संख्या जास्त असलेली दिसते.

➤ कुवकूटपालन

१) कोंबडी पालन करणारे - ०६-२७%

२) कोंबडी पालन न करणारे - १८-७७%

२४

सर्वेक्षणानुसार कुवकूटपालन करणाऱ्यांची अत्यल्प असलेली दिसते.

➤ कोरोना - १९ चा प्रभाव (रोजगारी, कौटूंबीक उत्पन्न)

१) कोरोनाचा प्रभाव पडला म्हणणारे - ०८-३३%

२) कोरोनाचा प्रभाव नाही पडला म्हणणारे - १६- ६७%

२४

➤ गावात कोरोनाचा शिरकाव झाला म्हणणारे - ०४-१७%

गावात कोरोनाचा शिरकाव नाहीझाला म्हणणार - २०-८३%

२४

सर्वेक्षणानुसार कोरोनाचा प्रभाव अत्यल्प असलेला दिसते.

निष्कर्ष :-

१. शेती असणाऱ्यांची संख्या ८३% आढळून आली.
२. अत्यल्प भुधारक ६७% आहेत.
३. ओलीताखालील शेती ७२% आहे.
४. शेतीसाठी कर्ज काढणारे २७% व न काढणारे ७७% टक्क्यावे दिसून येतात.
५. धानीची शेती करणारे सर्वाधिक आढळतात.
६. १०,००० ते २५,००० रु. वार्षिक उत्पन्न मिळविणारे ७७% दिसतात.

७. धानाचे उत्पादन नुकसानकारक आहे असे ९०%लोक म्हणतात.
८. भाजीपाला उत्पादन करणारे निरंक आहेत.
९. फुलशेती करणाऱ्यांची संख्या निरंक आहे.
१०. दुधाळ जनावरे नसणाऱ्यांची संख्या २०%दिसून येते.

उपाय :-

१. ओलीताखालील शेतीचे क्षेत्र वाढवावे.
२. पारंपारीक पिकाऐवजी व्यावसायीक पिके घ्यावीत.
३. फुलांची वाढती मागणी लक्षात घेता फूलशेती क्षेत्र वाढवावे.
४. दुधाळ जनावरांची संख्या वाढवावी.
५. पशुधन विभागाने पुढाकार घ्यावा.
६. हरिगृहाची निर्मिती शेतीतच उपलब्ध करावी.
७. पशुंसाठी शेतीतच गोठा बांधकाम उपलब्ध करावे.

सर्वेक्षण करतांना अर्थशास्त्र विभागाचे विद्यार्थी.

Mahatma Gandhi Arts, Science & Late N. P. Commerce College,
Armori, Dist. Gadchiroli

Peoples Biodiversity Register (PBR)

Department of Economics

Academic Session 2021-22

Sr. No.	Name	Mobile No.	Signature
1	ACHAL RAJU KARANGAMI		
2	AISHWARYA MANOHAR SAYAM		
3	ANANTRAJ PRALHAD NAKHATE	8788620398	<i>[Signature]</i>
4	ANUSHKA ARUN GEDAM		
5	ARTI WASUDEV DARVE		
6	ASHWINI MUKUNDA BHONDE	7066839019	A.M. Bhorde
7	BHAGYASHRI VINAYAK PARATE	8830850779	B.V. Parate
8	CHAITALI PARESHWAR SHRIRAME		
9	DNYANESHWARI RAJU KUKADAKAR		
10	GUDDI HIVRAJ CHATARE		
11	JAYA RAMBHAU UIKE		
12	KAJAL MANOHAR NAHAMURTE		
13	KALYANI KHUSHAL BAGADE		
14	KALYANI SUDHAKAR BENDEWAR	7038635403	K. Bendewar
15	MAYUR BAPU PRADHAN	9579209812	M. B. Pradhan
16	MAYURI JOGESHWAR WATTI	9112652734	M. Watti
17	MAYURI RAJESHWAR KORWATI		
18	MINAKSHI LOCHAN MESHRAM	9527367169	M.L. Meshram
19	MONIKA DEVANSING NURUTI	8994169829	M. Nuruti
20	NILESH KHUSHAL LATTHE	7721086604	N. Latthe
21	PALLAVI VINOD KARMENGE		
22	POOJA BANDU INDURKAR		
23	PRANALI DINKAR TULAVI	9422064798	P. Tulavi
24	PRANAY THAMDEO PENDAM	9112183556	P. Pendam
25	PRATIKSHA CHAKRADHAR BORULE	9834698669	P. Borule

मनोहरभाई शिक्षण प्रसारक मंडळ आरमोरी द्वारा संचालित

महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पं. वाणिज्य महाविद्यालय,

आरमोरी, जि. गडचिरोली

ग्रामीण जीवनव्यवहारात मराठी-इंग्रजी शब्दांचे उपयोजन: एक
अभ्यास (वघाळा ता. आरमोरीच्या विशेष संदर्भात)

**A Study of the Usage of Marathi-English Words in
Everyday Rural Life**

(With Special Reference to Waghala Village Taluka Armori)

मराठी विभाग आणि इंग्रजी विभाग

२०२१-२२

ग्रामीण जीवनव्यवहारात मराठी—इंग्रजी शब्दांचे उपयोजन: एक अभ्यास (वघाळा, ता. आरमोरीच्या विशेष संदर्भात)

A Study of the Usage of Marathi-English Words in Everyday Rural Life

(With Special Reference to Waghala Village Taluka Armori)

प्रस्तावना (Introduction)

महात्मा गांधी कला, विज्ञान व स्व. न. पंजवाणी वाणिज्य महाविद्यालय, आरमोरी द्वारा ग्राम वघाळातील विविध क्षेत्रांतर्गत अभ्यास करून विकास आराखडा व कृतिकार्यक्रम राबविला जात आहे, त्याचाच एक भाग म्हणून लोकांचे जैवविविधता नोंदवही (PBR) अंतर्गत वघाळा, ता. आरमोरी, जि. गडचिरोली येथील ग्रामवासीयांच्या ग्रामीण जीवनव्यवहारातील मराठी—इंग्रजी शब्दांचे उपयोजन : एक अभ्यास (A Study of the Usage of Marathi-English Words in Everyday Rural Life) हा प्रकल्प महाविद्यालयातील भाषा विभागाच्या वतीने राबविण्यात आला.

ग्रामीण जीवनात दैनंदिन वापरामध्ये वापरल्या जाणाऱ्या मराठी व इंग्रजी शब्दांचे संकलन करून समाज व संस्कृतीचे संवर्धन होण्याच्या दृष्टीने भाषेतील ग्रामीण जीवनव्यवहारातील शब्दांचे जतन करणे व नवीन पिढीला लुप्त होत चाललेल्या ग्रामीण जीवनसंस्कृतीचे ज्ञान व भान प्राप्त करून देणे हा या प्रकल्पाचा हेतू होता. सदर प्रकल्प पूर्णत्वास जाण्याकरिता वघाळा येथील नागरिकांनी आनंदाने सहकार्य केले. वघाळा ग्रामवासीयांच्या अनेक कुटुंबांतील ज्येष्ठ नागरिकांनी उत्स्फूर्तपणे प्रतिसाद देताना आम्हाला ग्रामीण जीवनव्यवहारातील मराठी तसेच त्यांना ज्ञात असलेल्या इंग्रजी शब्दांची माहिती दिली. यासाठी गावातील व्यक्तींच्या मुलाखती घेण्यात आल्यात. त्यांच्या मुलाखतीतून अस्सल ग्रामीण बाज असलेले मराठी शब्द व सामान्य वापरात असलेले इंग्रजी शब्द, बोलीभाषेतील शब्दयोजना यासंदर्भात आमच्या मुलाखतकर्त्या प्राध्यापक

व विद्यार्थ्यांना महत्त्वपूर्ण माहिती प्राप्त झाली. त्याद्वारा भाषिक व सांस्कृतिक ठेवा आजच्या तरुण पिढीला निदर्शनास आणून देण्याचा प्रयत्न केला. ‘लोकांचे जैवविविधता नोंदवही’ (PBR) अंतर्गत सहभागी विद्यार्थ्यांनी मौलिक सहकार्य केले. म्हणूनच आम्ही हे सर्वेक्षणवजा प्रकल्प यशस्वीपणे पूर्ण करू शकलो.

या अभ्यासातून आम्हाला ग्रामीण जीवनव्यवहारातील मराठी व इंग्रजी भाषेतील अनेक शब्दरूपे प्राप्त झाली. जसे ‘कशाला’ या शब्दासाठी ‘काऊन’ हा शब्दप्रयोग तसेच त्याला इंग्रजीमध्ये **Why**, ‘विक’ या शब्दासाठी ग्रामीण शब्द ‘इक’ तसेच त्यास इंग्रजीत **Sell**, ‘धिप्पाड’ या शब्दासाठी ग्रामीण शब्द ‘उचापुरा’ तसेच त्यास इंग्रजीत **Tall/Heighted**, म्हणत असल्याचे निदर्शनास आले. अनेक इंग्रजी शब्द सराईतपणे ग्रामस्थ वापरताना दिसले तसेच इंग्रजी भाषेतील अनेक शब्द अपभ्रंशात्मक पद्धतीने वापरत असल्याचे दिसून आले. जसे हॉस्पिटल (**Hospital**) या शब्दासाठी हास्पिटल (**Hospital**) हा शब्द, पॉवरफुल (**Powerful**) या शब्दासाठी पावरबाज (**Pawarbaj**) हा शब्द, कॉर्नर (**Corner**) या शब्दासाठी कारनर (**Carnar**) हा शब्द असे शब्दप्रयोग वापरताना दिसले.

आजच्या परिस्थितीत अनेक ग्रामीण शब्द लुप्त होण्याच्या मार्गावर आहेत. अशा परिस्थितीत आरमोरी तालुक्यातील वघाळातील ग्रामीण जीवनव्यवहारातील मराठी-इंग्रजी शब्दांचा अभ्यास करून ग्रामीण भागात बोलल्या जाणाऱ्या शब्दसंग्रहांचा हा ठेवा भाषेच्या अभ्यासकांपर्यंत पोहचविण्याच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे.

- सर्वेक्षणाचे स्थळ : — वघाळा, ता. आरमोरी, जि. गडचिरोली
- सर्वेक्षणाचा दिनांक :— २७ नोव्हेंबर २०२१
- सर्वेक्षण पद्धती :— ग्रामस्थांची मुलाखत
- सर्वेक्षणाचे स्वरूप व व्याप्ती :— ‘ग्रामीण जीवनव्यवहारात मराठी-इंग्रजी शब्दांचे उपयोजन : एक अभ्यास’ A Study of the Usage of Marathi-English Words in Everyday Rural Life (with special reference to village Waghala, Taluka Armori, Dist- Gadchiroli) हा विषय

सर्वेक्षणासाठी निवडण्यात आला या विषयाच्या अनुषंगाने महाविद्यालयाच्या भाषा विभागाने प्रथमतः महाविद्यालयाच्या कलाशाखेतील २० विद्यार्थ्यांची निवड केली. त्यांना सर्वेक्षणाची पद्धत, अभ्यासविषय व ग्राम वघाळा येथील व्यक्तींची मुलाखत कशाप्रकारे घ्यायची या संदर्भात भाषाविभागात बैठक घेऊन मार्गदर्शन करण्यात आले. इंग्रजी विभागप्रमुख प्रा. नोमेश मेश्राम, मराठी विभागाचे प्रा. दिलीप घोनमोडे, प्रा. डॉ. विजय रैवतकर, इंग्रजी विभागातील प्रा. स्नेहा मोहुर्ले, प्रा. अनिल राऊत, प्रा. वैभव पडोळे, प्रा. भारती गेडाम यांनी विद्यार्थ्यांना सर्व सर्वेक्षणाची पद्धती तपशीलवारपणे समजावून सांगितली.

मुलाखत घेताना मुलाखतकर्त्या विद्यार्थ्यांनी बोलीभाषेतील शब्द, आरोग्य, शिक्षण, राजकारण, कृषी, धार्मिक—सामाजिक विधी अशा विविध क्षेत्रांशी निगडित मराठी व इंग्रजी शब्द ग्रामस्थांना विचारण्याचे ठरले. त्यानुसार भाषाविभागातील प्राध्यापकांनी विद्यार्थ्यांना उदाहरणादाखल उपरोक्त क्षेत्रातील काही मराठी व इंग्रजी शब्द लिहून दिले. शब्दांची निवड करताना ग्रामस्थांची बौद्धिक, शैक्षणिक व सामाजिक परिस्थिती लक्षात घेतली गेली व या परिप्रेक्ष्यातून विचार करण्यात आला.

- **सर्वेक्षणात सहभागी प्राध्यापक**

1. प्रा. नोमेश मेश्राम, इंग्रजी विभागप्रमुख
2. प्रा. दिलीप घोनमोडे, मराठी विभागप्रमुख
3. प्रा. डॉ. विजय रैवतकर, मराठी विभाग
4. प्रा. स्नेहा मोहुर्ले, इंग्रजी विभाग
5. प्रा. अनिल राऊत, इंग्रजी विभाग
6. प्रा. वैभव पडोळे, इंग्रजी विभाग
7. प्रा. भारती गेडाम

ग्रामीण जीवनव्यवहारात मराठी-इंग्रजी शब्दांचे उपयोजन: एक अभ्यास
(वघाळा ता. आरमोरीच्या विशेष संदर्भात)

A Study of the Usage of Marathi-English Words in Everyday Rural Life

(With Special Reference to Waghala Village Taluka Armori)

संकलित माहिती

अ. क्र	प्रमाण मराठीतील शब्द	ग्रामस्थांना माहीत असलेले व वापरत असलेले मराठी पर्यायी शब्द	प्रमाण इंग्रजी शब्द	ग्रामस्थ वापरत असलेले इंग्रजी शब्द
ग्रामस्थ वापरत असलेले झाडीबोलीतील शब्द				
	झाडीबोलीतील शब्द	मराठी पर्याय	माहित असेलेले इंग्रजी शब्द व उच्चारण	
१	आकत	गाऱ्हाणे	Complaint (कम्पलेट)	
२	आकुट	कडवट	—	
३	इक	विकणे	Sell	
४	इचक	बिघडणे	—	
५	इचु	विंचू	—	
६	इसरा	दागिना	Jewellery	
७	उचापुरा	धिप्पाड	Heightened	
८	उलार	उलटणे	—	
९	करप	कळप	Mob	
१०	करनि / कारनामा	कर्तृत्व	Work	
११	काचकिच	गर्दी	—	
१२	काटा	तराजू	—	
१३	कारज	काळीज	Heart (हार्ट)	
१४	कारा	काळा	Black	
१५	खउट्	नासके	—	
१६	खट्पट्	प्रयत्न	Try	
१७	खाटखिट	भांडण	—	
१८	खिनभर	क्षणभर	—	
१९	ग्यान	शहाणपण	—	
२०	घपला	घोटाळा	—	

२१	घोटन्या / ढोसण्या	विनंती	Request
२२	जडकाइ	आळस	Lazy
२३	झडप	तुषार	--
२४	झोरा, थयला	पिशवी	Bag
२५	डुक	आठवण	--
२६	टेर	हट्ट	--
२७	ठग/ठग्या	थापाड्या	--
२८	ठनका	वेदना	Pain
२९	ठयर	थांबणे	--
३०	डकार	ढेकर	--
३१	डेर	खांब	--
३२	डोरा	डोळा	Eye
३३	ढग	ढीग	--
३४	ढालमढोलम	सैल	--
३५	ढोलि	कणगी	--
३६	तरनपुरण	पाहुणचार	--
३७	थडि, काठ	किनारा	--
३८	धकार	घाबरणे	--
३९	धकारा	भिती	Fear
४०	नकुसा, जरासा	थोडासा	--
४१	पगर	पसरणे	--
४२	फट	भेग	--
४३	फिज	भिजणे	--
४४	बइ, बया	वेडी, वेडा	Mad
४५	भकोभको	झटपट	--
४६	भोकना	आंधळा	--
४७	माकोडा	मुंगळा	--
४८	मुंदी	अंगठी	Ring
४९	याद	आठवण	--
५०	रक्त	रक्त	Blood (बलड)
५१	रानडा	विधूर	--
५२	लगगा	वशिला	--

५३	वापस	परत	Return
५४	सइ	बरोबर	--
५५	सकनारू	स्ताळे	--
५६	हकिम	वैद्य	Doctor (डाक्टर)

घरगुती वापरातील शब्द

५७	चढणे	यंग, सिद, वेंग, चढ	Climb	---
५८	आई	आय, माय, माता, जन्मदाती,	Mother	मदर
५९	अंकुश	ताबा, हुकमत, दाब, लगाम, नियंत्रण, निर्बंध, पाबन्दी,	Control	कंट्रोल
६०	अखेर	शेवट, अंत, समापन, समाप्ती, विसर्जन, बोळवण, विल्हेवाट, हद्द, शेंडेफळ	End	एण्ड
६१	अजाण / अज्ञान	अज्ञ, अज्ञानी, अविद्य, कच्चा, अपरिपक्व, आचरट, आंधळा, कोरा, गावठी, गावंडा, गावरान, खेडवळ, दगड, मुख, गावंढळ, गवार, अनाडी, रांगडा, मंद, रेम्याडोक्या, बिनडोक, मट्ट, बेअकली, बथ्थड, माठ, वेडपट, येडपट, अर्धवट, मदड, दगडोबा, शंखोबा, गणंग, ठोंब्या, ठोम्या, हणगोबा, गणंग, ठणठणपाळ, ठणठणगोपाल, ठसठोंबस, बैलोबा, नंदीबैल, गाढव, गधडा	Ignorant	---
६२	कशाला	कावून, कायले, कशाले, कहाले, काहाले, कहासाठी	Why	---
६३	पाऊस / सर	पाणी, पाऊस, पावूस, ढगफूटी, मूसळधार, सर, झल्ला, धार, झड, वृष्टी	Rain	---
६४	दुपट्टा	गमछा, दुपट्टा, दुपटी, रूमाल, ओढणी,	Scarf	---
६५	आडा	आढं, माळा, गच्ची, छत, सज्जा	Roof/Slab	स्लॅप,
६६	तांदूर	तांदूळ, भात, धान	Rice	राइस
६७	उबार	जास्तचा, अधिकचा	Extra	एक्स्ट्रा
६८	सुंदर	सुंदर, गोंडस, बेस, झकास, काटेबाज, देखणा, इयाक, राजस, नितस, अप्सरा, साजरा, गोजरा, बंबाट, फक्कड, पाणीदार, पल्लेदार, फाकडा	Beautiful	बिवटीफूल, हॅडसम
६९	पुन्हा	परत, अजून, पुन्यावून, आणखी	Again	---
७०	कपडे	बेलबाटम, कपडा, मांजरपाट, गोणपाट	Cloths	कलाथ
७१	फिरणारा / फिरणारी	हिंडकुरा, हिंडकुरी, भटकभवानी, फिरस्ता, चटकचांदणी, भटक्या, भटकी, नटमोगरी, भोवच्या, गावहिंड्या, गावहिंडी, सांड, आवारा	Loafer	लोफर

७२	बडबड्या	गोष्टीदलाल, बोडीझोक्या, गोष्टीहाक्या, वाच्याले फासेमांड्या, लाफाड्या, तोंडपाटील, वठाळ्या, चावळ्या, लवलव, गोष्टीबाज, भाडंकथा, लेंमडीझड, वटवट्या, बकबक्या, फेक्या, फेकेबाज, गोलगण्या, तोंडाळ्या, चरपट्या, मचमच्या, भकण्या, दंडाच्या, फुसक्या, फकाल्या, बोलबच्चन	Talkative	---
७३	नाश	बट्याबोळ, बरबादी, चकनाचूर, माती, सत्यानास, धुव्वा, नासाडी, मोडतोड, चुराडा, खेळखंडोबा, विचका, पाचोरा, मातेरे, चुथडा	Destruction	---
७४	उपद्रव्यापी	तमासगीर, उचापती,	Nuisance	---
७५	निरूपयोगी	कुचकामी, बिनकाम्या, फुकट, फोल, चिंधी, कसपट, कोळसा, गागरा, फालतू	Useless	युजलेस
७६	निपुण	वस्ताद, मास्टर, हुशार, पट्टा, मुरब्बी, दर्दी, बहदर, जाणता, सराईत, पक्का, पट्टीचा, पटाईत, गाढा, कसबी	Proficient	---

शेतीविषयक शब्द

७७	शेतकरी	शेतकरी, कास्तकार, कृषीवल	Farmer	फार्मर
७८	शेत	वावर, शेत, रान, दंड, माळ	Farm	फार्म
७९	शेती	कास्तकारी, खेती, कृषी, शेती	Agriculture	अॅग्रीकल्चर
८०	नांगर	नांगर, हल, फास	Tiller	---
८१	बियाणे	बिजाई, बीज, बियाणे, सिड्स	Seeds	सिड्स, सिड्सचे बियाणे
८२	मजूर	कामकरी, मजूर, मानूस, राबता, गडी, नोकर, कामवाला, रोजंदार, वन्यार, वन्यारीन	labor	लेबर
८३	कोरडा	सुका, खडखडीत, कडकडीत, फडफडीत, तुडतुडीत, वाळलेला, हडकलेला, उजाड, ओसाड, कारेड, सुकट, खडखडीत, रखरखीत	Dry	---
८४	अंकुर	कोंभ, कोंब, मोड, डिरी, धुमारा, तुरा, फुटवा, फाटा, पल्लव, पोंगा, पोटीरी, पासंबा	Sprout	---
८५	कापणी	धानकापणी, कटाई, मळणी, चुरणा	Reaping	---
८६	कर	सारा, पट्टी, फाळा, धारा, खंड, खंडणी, दस्तुरी, अडत, करभार, वसुली, वसूल, शेतसारा, जमीनमहसूल	Tax	टॅक्स
८७	खाचर	खासर, छेकडा	Cart	---
८८	बंडी	बंडी, बैलबंडी, बैलगाडी, गाडा	Bullock Cart	---
८९	उष्णता	तपन, उन, गरम, गरमी, गरमागरम, कढत, काहीली, चळचळ, कोंबट, रणरण, उबदार, कोमट	Heat	हॉट, हाट, हीट

९०	बाजार	बाजार, मंडई, मंडी, हाट, हाटात, आठवडी बाजार, गुजरी, दुकानलाइन,	Market	मारकेट
९१	पीक	पिक, उत्पन्न, माल, कठान	Crop	कराप, क्रॉप
आरोग्य क्षेत्र				
९२	आरोग्य	तब्येत, प्रकृती, आरोग्य	Health	हेल्थ
९३	परिचारिका	नर्स, नर्सबाई, नरस	Nurse	नर्स, नरस
९४	वैद्य	वेदू, वैद्य, डॉक्टर, डाक्टर	Doctor	डॉक्टर, डाक्टर
९५	आरोग्यवाहिनी	अम्बुलंस	Ambulance	अम्बुलंस
९६	शस्त्रक्रीया	सिजर, अपरेसन, अप्रेशन, आप्रेशन, आपरेशन	Operation	अपरेसन, अप्रेशन, आप्रेशन, आपरेशन
९७	लस	लस, इंजक्सन, सूई, सूजी	Vaccine /Injection	इंजक्सन
९८	हिवताप	मलेरीया, थंडीताप	Malaria	मलेरीया
९९	आजार	रोग, ताप, बिमारी, बिघाड, रोगराई, व्याधी, विकार, पीडा, बाधा, ब्याद,	Disease/ Disorder	---
१००	शरीर	आंग, अंग, देह, तन, शरीर,	Body	बाडी
१०१	मृतदेह	परेत, शव, प्रेत, मयत, मसन	Dead Body	डेडबाडी
१०२	क्षय	टिबी	Tuberculosis	टिबी
१०३	औषधालय	दवाईघर, फार्मसी	Medical Store	फार्मसी
१०४	इस्पितळ	दवाखाना	Hospital	हासपीटल, हॉस्पिटल
१०५	पशूवैद्य	ढोरडाक्टर, ढोरडाक्टर, पशूरोग्या डाक्टर	Veterinary Doctor	---
१०६	औषधी	दवाई, औषधी, दवादारू, जडीबुट्टी, सायरप, गोळ्या	Medicine	---
१०७	रोगी	रोगी, रुग्ण, पेसंट, बिमार, पंचर, आजारी, तापेला, रोगेला, मरेकट, बिमारू, रोगराईवाला, मरीज	Patient	पेसंट, पेशंट
१०८	जीवनसत्व	विटॅमिन, मिटीयामिल, मिट्यामेल	Vitamin	विटॅमिन
१०९	आरोग्यसेवक	एमपीडब्लू, मलेरीया वर्कर,	Compounder	कंपाउंडर
११०	शिविर	कॅम्प, सिबिर, शिविर,	Camp	कॅम्प
१११	रक्त	रक्त, रगत, खून	Blood	बलड
११२	हगवन	हागरी, हागी, हगी, हगवन, पोगरी, पोगळी, हाग्यारोग, नळहगी, परसाकरी	Diarrhea	---
११३	रक्तदाब	बीपी	Blood Pressure	बीपी
११४	हृदय	कलेजा, दिल, हृदय, काळीज, कलेजी,	Heart	हार्ट
राजकीय क्षेत्र				
११५	पुढारी	नेता, लिडर, राजनेता, आमदार, खासदार,	Leader	लिडर

		सरंपच, मुखीया, पाटील, पटेल, गावपाटील, मेंबर		
११६	पक्ष	पक्ष, पार्टी	Party	पार्टी
११७	आघाडी	सत्ताधारी, सरकार, म्होरका, धुरा, नेतृत्व	Lead	लिड
११८	मतदान	मतदान, वोट, वोटिंग,	Vote	वोट
११९	निवडणूक	निवडणूक, इलेक्सन, विलेक्सन, विलिक्सन, निर्वाचन, पसंती,	Election	इलेक्सन, विलेक्सन, विलिक्सन
१२०	राष्ट्रपती	राष्ट्रपती	President	—
१२१	पंतप्रधान	पंतप्रधान, प्रधानमंत्री, पीएम	Prime Minister	पीएम
१२२	मुख्यमंत्री	सीएम, मुख्यमंत्री	Chef Minister	सीएम
१२३				

धार्मिक / विधी

१२४	लग्न	लग्न, लग्न, विवाह, शादी, जुगाड, लग्नगाठ, जनमगाठ, शुभमंगल, शुभविववाह, सोयरिक, परिणय, पाणिग्रहण, लगीन, घरोबा, संबंध	Marriage / Wedding	मॅरेज, मॅरीज
१२५	देवूळ	देवालय, देऊळ, मंदिर, गाभारा, देवस्थान, पूजाघर, देवघर,	Temple	टेम्पल
१२६	साक्षगंध	शालमुंदी, साखरपुडा, वांगाभात	Engagement	एंगेजमेंट
१२७	पूजा	पूजा, पूजन, अर्चना, पूजाअर्चा, पूजापाठ	Worship	—
१२८	साधू	मुनी, पूजारी, बोवा, बाबा, योगी, ऋषी, सिद्धपुरुष, साधू, भगत, जोगी, महात्मा, अवलिया, सती, हरिदास, महंत, बैरागी, गोसावी, संत, देव्हारी	Hermit/ Saint	— संत
१२९	प्रभातफेरी	प्रभातफेरी, परभातफेरी, रेली, रॅली	Rally	रेली, रॅली
१३०	दिवा	दिवा, समई, दीप, दीवनाल, खपरुंडी, कंदील	Lamp	लॅम्प

शैक्षणिक क्षेत्र

१३१	लेखन	कलम, पाटी—पेंसिल, दौत	Pen	पेन
१३२	अध्ययन	अभ्यास, वाचन, वाच	Study	स्टडी, इस्टडी
१३३	शिक्षक	गुरुजी, मास्तर, शिक्षक	Teacher	टिचर
१३४	शिक्षिका	मास्तरिनबाई, बाई	Teacher	मॅडम, मॅम
१३५	खोडरबर	श्रबर	Eraser	इरेजर
१३६	पेंसिल छिलणे	पनामा, छिलकी	Sharpener	शार्पनर
१३७	वही	वही, बुक, नोटबुक, रजिस्टर	Notebook	नोटबुक, रजिस्टर
१३८	पुस्तकांची पिशवी	दप्तर, ओझा, पिशवी, झोऱ्या	Bag	बॅग
१३९	कपाट	टालमारी	Almirah	आलमारी
१४०	बुद्धिमान	हुशार, चतूर, चलाख, अक्कल, शहाणा,	Clever / Talented	टॅलेंटेड, शार्प

		हुशारी,		
१४१	मेंदू	मगज, दिमाग, भेजा, डोके	Brain	—
१४२	तक्ता	तक्ता	Chart	टेबल
१४३	टेबल	टेबल, मेज, डेक्स	Table	टेबल
१४४	प्रतिमा	फोटो, फोटवा, फोटू, चित्र, तसवीर	Photo	फोटो
१४५	हजर	उपस्थित, हाजर, हाजीर	Present/ Attend	हाजरू
१४६	गणवेश	ड्रेस, डरेस, गणवेश, आंगळा, मनीला, सदरा	Uniform	ड्रेस, डरेस
१४७	मुख्याध्यापक	हेडमास्टर, हेडमास्टर, हेडगुरूजी, मोठेगुरूजी, मोठामास्टर	Head Master	हेडमास्टर, हेडमास्टर
१४८	राष्ट्रगीत	प्रार्थना, प्रतिज्ञा, राष्ट्रगान, राष्ट्रगीत, जन—गण—मन	Anthem	राष्ट्रगीत
१४९	खेळ	खेल, खेलकूद	Games/Sports	खेळ
१५०	स्पर्धा	शर्यत, पैज, रेस	Competition	काम्पेटिसन

संकलित माहितीचे विश्लेषण आणि निष्कर्ष

महाविद्यालयातील भाषा विभागाच्या वतीने ग्राम वघाळा तालुका आरमोरी येथील ग्रामवासीयांच्या ग्रामीण जीवनव्यवहारातील मराठी—इंग्रजी शब्दांचे उपयोजन : एक अभ्यास (A Study of the Usage of Marathi-English Words in Everyday Rural Life with Special Reference to Waghala Village Tah- Armori) हा प्रकल्प राबविण्यात आला. या अनुषंगाने २७ नोव्हेंबर २०२१ ला महाविद्यालयाच्या भाषाविभागाचे प्राध्यापक व पीबीआर विद्यार्थ्यांच्या चमूने मौजा वघाळा येथे प्रत्यक्ष मुलाखतीद्वारे ग्रामस्थांकडून वरीलप्रमाणे माहिती संकलित केली.

या माहितीकरिता प्रामुख्याने ग्रामस्थांमधील ज्येष्ठ व्यक्तींची (वयवर्षे ५० व त्यापेक्षा अधिक) निवड करण्यात आली होती. त्यांना माहिती असलेले व वापरत असलेले झाडीबोलीतील व प्रमाण मराठीतील तसेच इंग्रजीतील शब्द आणि ते प्रत्यक्षात जीवनव्यवहारात वापरीत असलेले शब्द यांची विचारपूस करण्यात आली. त्यांच्याकडून शब्दांचे संकलन पीबीआर विद्यार्थ्यांनी केले. यात विशेषतः प्रमाण शब्दांना पर्यायी असलेले बोलीभाषेतील व ग्रामीण शब्द जे काळानुरूप लोप पावत असून त्या शब्दांचे सौंदर्य विलयास जाताना दिसून येत आहे असे शब्द शोधण्याचा वा संकलित करण्याचा प्रमुख हेतू होता.

या करिता विद्यार्थ्यांना मुलाखत घेण्याची प्रक्रिया समजावून सांगण्यात आली होती. खरे तर विविध क्षेत्रांत शब्दसमुच्चय पहायला मिळतात परंतु प्रकल्पाची मर्यादा लक्षात घेता त्यात प्रामुख्याने शैक्षणिक,

धार्मिक, कृषी, आरोग्य, राजकीय आणि घरगुती वापरातील अशा क्षेत्रांतील शब्दांचे संकलन करण्याचे ठरले होते त्यानुसार पीबीआर विद्यार्थ्यांनी या क्षेत्रांच्या मर्यादेतील शब्दांची माहिती संकलित केली.

शैक्षणिक क्षेत्रातील शब्दांचा विचार करीत असताना साधारणतः ग्रामस्थांमध्ये अजूनही शिक्षकांना गुरूजी म्हणणारे किंवा या नावानेच त्यांच्याशी संवाद साधणारे अधिक मिळाले. त्यांना शिक्षक शब्दांची ओळख आहे पण नवी पिढी बोलत असल्याचे त्यांनी म्हटले आम्ही मात्र गुरूजी, मास्तर, बाई व इंग्रजीमध्ये **Master/ Head Master** असे शब्द वापरीत असल्याचे त्यांनी सांगितले. शैक्षणिक क्षेत्रातील पिशवीला — झोऱ्या, दप्तर, डोके — मगज, गणवेश — मनिला, मुख्याध्यापक — मोठा मास्तर, हेडगुरूजी असे शब्द मराठीत तर इंग्रजीत **Head Master** (हेड मास्टर) असे शब्द समोर आले. यात मगज, झोऱ्या, मनिला, हेडगुरूजी असे शब्द तरूण पिढीत लोप पावत असल्याचे दिसून आले. शिवाय मेंदू या शब्दाकरिता इंग्रजीत असणारा ब्रेन (**Brain**) हा शब्द त्यांना परिचित नसल्याचे दिसून आले मेंदू म्हणजे दिमाग हाच शब्द अधिक प्रचलित आहे. शैक्षणिक क्षेत्रातील ग्रामीण बोलीभाषेतील मराठी आणि इंग्रजी शब्दांतून भाषेचा वेगळा लेहजा पाहावयास मिळाला. वघाळा गावात अधिकांशपणे झाडीबोलीचा वापर होताना दिसून आला. प्रमाण मराठी शब्दाऐवजी बोलीतून बोलणारे अधिक आहेत. त्यामुळे बोलीमुळे मराठी भाषा अधिक समृद्ध होताना दिसून येते.

कृषी क्षेत्रातील विविध शब्द विशेषतः कालसुसंगत असल्याचे दिसून आले उदा. शेत या शब्दाकरिता शेत असा शब्द सराईतपणे वापरणाऱ्यांचे प्रमाण अधिक आहे. शेत या शब्दासाठीचे दंड, वावर असे शब्द कमी प्रमाणात आढळून आले तथा या शब्दांचा उपयोग जरी अधिकांश करण्यात येत नसला तरी असे शब्द ग्रामस्थांना माहीत असून त्यांनी शब्दांचा ठेवा जपला आहे. शेतीशी संबंधित **Crop, Seeds, Tractor, Agriculture, Farming** असे इंग्रजी शब्द ग्रामस्थांना ज्ञात असून या शब्दांचे उच्चारण ग्रामीण बोलीतून केले जात असल्याचे निदर्शनास आले जसे कराप, सिडबियाने, टेक्टर, यागरीकलचर, फारमिंग असे उच्चारण दिसून आले तथा त्यांना शब्द माहित आहेत हे महत्वाचे असून इंग्रजी शब्द ग्रामस्थांपर्यंत पोहचल्याचे निदर्शनास आले.

राजकीय क्षेत्रातील शब्दांचा विचार करीत असताना साधारणतः ग्रामस्थांमध्ये राजकारण्यांना लिडर (**Leader**) म्हणणारे अधिक मिळाले. त्यांना लिडर शब्दांची ओळख आहे हा शब्ददेखील नवी पिढी बोलत असल्याचे त्यांनी म्हटले तसेच नवी पिढी लिडरला पर्टिकुलर त्याच्याच पदानेही बोलत असल्याचे सांगताना सरपंच, ग्रामसेवक, पाटील, आमदार, खासदार अशा पदानुसारी शब्दांचा प्रयोग होत असल्याचे

लक्षात आले तथा त्यांनी पदानुसारी शब्दांचा प्रयोग न करता सरसकट 'लिडर' हा शब्द वापरीत असल्याचे त्यांनी सांगितले. राजकीय क्षेत्रातील सरपंच व पाटलाला — मुखिया, गावपाटील असे लुप्त पावत असलेले शब्द मराठीत दिसून आले तर इंग्रजीत **Leader** (लिडर) हा शब्द सर्वच पुढाऱ्यांसाठी समसमान अर्थाने वापरताना दिसले. समायिक शब्दांमध्ये **CM, PM** अशा इंग्रजी शब्दांचे त्यांना ज्ञान आहे. **CM, PM** या शब्दांचा फूलफॉर्म त्यांना माहीत नसून फक्त मिनिस्टर हा शब्द त्यांना माहीत असल्याचे निदर्शनास आले. इंग्रजीत असणारा प्रेसिडेंट (**President**) हा शब्द त्यांना परिचित नसल्याचे दिसून आले. तसेच **Election, Voting, Party** अशा शब्दांची त्यांना माहिती आहे व मराठीमध्ये इलेक्शन ला निवडणूक वोटिंगला मतदान आणि पार्टी या शब्दाला पक्ष असे अर्थपूर्ण शब्द त्यांना बिनचुकपणे माहीत आहेत.

आरोग्य क्षेत्रातील विविध शब्द ग्रामस्थांकडून सराईतपणे वापरले जात असल्याचे दिसून आले उदा. डॉक्टर (**Doctor**) या शब्दाकरिता डॉक्टर असा शब्द मराठी व इंग्रजीमध्ये वापरणाऱ्यांचे प्रमाण अधिक आहे. नर्स (**Nurse**) या शब्दासाठीचे नरसाबाई, नरस असे शब्द जास्त प्रमाणात ग्रामस्थ वापरताना दिसून आले. **Health, Operation, Ambulance, Dead Body, Heart, Pharmacy** असे इंग्रजी शब्द ग्रामस्थांना माहीत असून त्यांचा उच्चार ते हेलथ, अपरेशन, याम्बुलंस, डेडबॉडी, हर्ट, फारमेसी या पद्धतीने करतात. आरोग्य क्षेत्राशी संबंधित मलेरिया, डायरीया, टायफाईड अशा रोगविषयक शब्दांना मराठीत पर्यायी शब्द माहीत नसल्याचे दिसून आले. हल्ली लोप पावत असलेले मराठी शब्दांमध्ये वैदू, पशूरोग्या डॉक्टर, परेत, सूजी यांचा उल्लेख विशेषत्वे करावा लागेल. हगवणकरिता पोगळी, पोगरी, नळहगी हे शब्द तसेच **Heart** साठी कलेजा असे मराठी व इंग्रजी शब्द ग्रामस्थांना ज्ञात आहेत.

धार्मिक विधी क्षेत्रातील शब्दांचा विचार करीत असताना साधारणतः ग्रामस्थांमध्ये लग्न या शब्दाचा प्रयोग लगन, लगीन, शादी असा करणारे व म्हणणारे अधिक मिळाले. शिवाय इंग्रजी **Marriage** हा शब्द त्यांना माहिती आहे तथा या शब्दाचा उच्चारण मरैज असा करताना ग्रामस्थ दिसून आले. साक्षगंध हा शब्द ग्रामस्थांना माहिती असून देखील या शब्दासाठी शालमुंदी हा शब्द ग्रामीण भागात अधिकप्रमाणात प्रचलित आहे. साक्षगंध शब्द फारसा वापरला जात नसल्याचे लक्षात आले. मंदिर हा शब्द देऊळ, पूजाघर या अर्थाने जूनी पिढी वापरीत असल्याचे त्यांनी सांगितले. मंदिर या शब्दासाठीचा इंग्रजी शब्द **Temple** या शब्दाची ओळख देखील त्यांना आहे. पूजा हा शब्द पूजाअर्चा असा करीत असल्याचे आढळून आले.

साधू वा पूजारी या शब्दासाठी जून्यापिढीतील लोक अजूनही भगत असा शब्दप्रयोग करीत आहेत. दिवा या शब्दासाठीचे खपरुंडी, दिवनाल असे शब्द लुप्त पावत असल्याचे दिसून आले.

घरगुती क्षेत्रातील विविध शब्द विशेषतः शिवराळ शब्दांचे प्रमाण अधिक आहेत. त्यात प्रामुख्याने बया, बैताळबेलना... असे शब्द मुख या शब्दासाठी वापरताना दिसले. कशाला या शब्दासाठी झाडीबोलीतील कहाले, कायले तर तिखट या शब्दासाठी हिरुती असा शब्द वापरल्याचे दिसून आले. हिंडकुरा, काटेबाज, बेलबाटम, भांडकथा, गोष्टीदलाल, लेंबडीझड, फकाल्या असे शब्द लुप्त होत असल्याचे दिसून आले. घरगुती वापरातील इंग्रजी शब्द **Wife, Small, Big, Attractive, Watch** असे इंग्रजी शब्द ग्रामस्थांना ज्ञात असल्याचे दिसून आले.

ग्रामस्थांमध्ये भाषाविषयक अधिक समृद्धी आहे. बोलीतील आणि प्रमाण मराठीतील शब्दांचा ग्रामस्थांना परिचय आहे मात्र प्रामुख्याने प्रमाण मराठीचा व्यवहारात उपयोग करण्यापेक्षा झाडीबोलीचा अधिकांश वापर ग्रामस्थ करीत आहेत. तरुण पिढीनेदेखील झाडीबोलीतील शब्दांचा वारसा जोपासला आहे. ते जीवनव्यवहारात क्वचित प्रमाण मराठीतील शब्द वापरताना दिसून येतात.

निष्कर्ष :-

१. झाडीबोलीतील शब्दांचा वापर जीवनव्यवहारात होताना दिसून येतो.
२. ग्रामस्थ त्यांच्या बोलीतील शब्दांतून सांस्कृतिक आणि भाषिक संवर्धन करीत आहेत.
३. आजच्या पिढीला अनेक लुप्त पावत चाललेले ग्रामीण शब्द परिचित नसून त्यांचे इंग्रजी भाषेसंबंधित ज्ञान प्रशंसनीय आहे.
४. नवशिक्षित व तरुण पिढी ग्रामीण संस्कृतीपासून दूर जात असल्याचे दिसून आले.
५. ग्रामस्थाना प्रमाण मराठी शब्दांसाठी पर्यायी ग्रामीण शब्द अधिक प्रमाणात माहीत आहेत.
६. ग्रामस्थांनी मराठी ग्रामीण बोलीतील शब्दांचे वापर करणे सोडले नाही.
७. ग्रामीण बोलीतील अनेक शब्दांतून झाडीप्रदेशातील अस्सल सामाजिक—सांस्कृतिक जीवनशैलीचा प्रत्यय येतो.
८. ग्रामस्थ वापरीत असलेल्या शब्दांतून अस्सल ग्रामीण बोलीचा, झाडीचा लेहजा प्रत्ययास येत असून त्यातून बोलीचे व शब्दांचे सौंदर्य सहज व स्वाभाविकपणे प्रकट होताना दिसून येते.
९. ग्रामस्थांच्या घरगुती वापरातील काही शब्दांत अधिकांश शिवराळ भाषेचा ओघ अधिक प्रमाणात दिसून येतो.
१०. व्यवहारोपयोगी असे काही इंग्रजी शब्दांचे ज्ञान ग्रामस्थांमध्ये आहे.

११. ग्रामस्थ इंग्रजी शब्दांचे उच्चारण स्पष्ट करत नसून ग्रामीण बोलीचे उच्चारण त्यांच्या इंग्रजी शब्दांच्या उच्चारणात अधिक दिसून येतात.

भाषा सर्वेक्षणाचे छायाचित्रे

सर्वेक्षणाचे वर्तमानत्रांतून प्रकाशित झालेल्या बातम्या

सर्वेक्षणात सहभागी मुलाखतकर्ते विद्यार्थी

**Mahatma Gandhi Arts, Science & Late N. P. Commerce College,
Armori, Dist. Gadchiroli**

Peoples Biodiversity Register (PBR)

Department : Language (Marathi & English)

Student Attendance List

Academic Session 2021-22

[illegible]

CRITICAL STUDY OF
**THERMOELASTIC INTERACTION
ON VARIOUS SOLID OBJECTS**

A Summary of the thesis submitted to Gondwana University

for the award of the Degree of

Doctor of Philosophy

In Mathematics under the faculty of Science

By

Tara R. Dhakate

M.Sc., B.Ed.

Under the guidance of

Dr. Lalsingh. H. Khalsa

M.Sc., B.Ed., Ph.D.

Principal

Mahatma Gandhi Art, Science & Late NP Commerce College, Armori

GONDWANA UNIVERSITY, GADCHIROLI

September-2018

Principal

Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

Content of thesis

Chapter 1: Critical study of thermoelastic interaction on various solid objects.

In this chapter, we give a concise summary of the derivation of equations of thermoelasticity to describe the reciprocal actions between elastic and temperature differences, we recall several results dealing with the mathematical questions arising in the study of initial value boundary where all classical boundary conditions are considered; simply fortified, rigidly clamped, constant temperature, or traction free, insulated, third kind radiation type, for instance. Exordial remarks and historical survey of the connected literature is included and some standard results are referred at appendix. Summarizing, it contains the theory of heat conduction and the theory of strains and stresses due to the flow of heat. Scientists utilize their erudition of thermoelasticity to devise incipient materials that withstand heat changes better without breaking. Thermoelasticity details on different objects will be reviewed in the following sequence: (a) Temperature fields, (b) Associated thermal stresses, (c) Thermoelastic induced vibrations, (d) Thermal induced deflection, (e) Multilayer composite structure, (f) Transition to Circular objects, (g) Gaps in literature (h) Paramountcy of the work (i) Motivation and objectives, and (j) Discussion and Remark, in cylindrical, elliptical and spherical coordinates.

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

Chapter 2: An integral transform approach for solving dynamic thermal vibrations in the elliptical disk.

The present chapter concerned with the determination of thermally induced transverse vibration of a uniform thin elliptical disk bounded in elliptic cylindrical coordinates (ξ, η, z) , occupying the space $D = \{(\xi, \eta, z) \in R^3: \xi_i < \xi < \xi_o, 0 < \eta < 2\pi, -\ell/2 < z < \ell/2\}$ defined by the transformation $\xi + i\eta = \cosh^{-1}[(x + iy)/c]$ and $z = z$ having elastic supports at both radial boundaries. The temperature field on the disk is considered to be a ramp-type prescribed on the top face while the bottom face is kept at zero temperature. In this study, a classical technique is used to investigate the conductivity equation in an exact manner by use of Mathieu functions and modified Mathieu functions. The thermal moment is derived on the basis of temperature distribution, and its stresses are derived based on resultant bending moments per unit width. The numerical calculations of the distributions of the transient temperature and its associated thermoelastic results are performed, and the numerical results are shown in the figures.

Chapter 3: Thermoelastic vibrations in a thin elliptic annulus plate with elastic supports.

The present chapter investigates the integral operational methods are used to investigate the thermally induced transverse vibration of a thin elliptic annulus plate occupying the space $D : \{(\xi, \eta, z) \in R^3: \xi_i < \xi < \xi_o, 0 < \eta < 2\pi, 0 < z < \ell\}$ with elastic supports at both radial boundaries. The axisymmetric temperature distribution is determined by the heat conduction differ-

ential equation and its corresponding boundary conditions by employing a unified integral transform technique by use of Mathieu functions and modified Mathieu functions. The solution of thermally induced vibration of the plate with both ends encased with elastic supports is obtained by employing an integral transform for double Laplace differential equation. The thermal moment is derived on the basis of temperature distribution, and its stresses are obtained based on resultant bending moments per unit width. Results of four other cases corresponding to the constant temperature distribution and temperature prescribed to a point on the upper face of the disk have been briefly described. The numerical calculations of the distributions of the transient temperature and its associated stress distributions are shown in the figures. The primary purpose of the current work is to take advantage of unified integral transform technique by use of Mathieu functions and modified Mathieu functions to fill this significant gap to obtain the exact solution as surveyed. The presented analytical model is of both academic and technical interest primarily due to its inherent value as a canonical problem in structural thermodynamics and can serve as the benchmark for the evaluation of other solutions obtained by approximate computational techniques or asymptotic approaches. It can form an invaluable guide for design engineers in assessing the effects of changing the plate eccentricity and edge conditions for elliptical structural components in various physical and technological applications. The results presented here will be more useful in engineering problems particularly in vibrational analysis and in determining the state of strain in elliptical disk constituting foundations for reactors, pressure vessels, furnaces, etc.

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
W. P. Commerce College,
Amori, Dist - Gadchiroli

Chapter 4: Thermoelastic stress analysis of a functionally graded transversely isotropic hollow cylinder in elliptical coordinates.

The present chapter dealt with the theoretical treatments of a hollow cylinder occupying the space $D = \{(\xi, z) \in R^2: a \leq \xi \leq b, 0 \leq z \leq \ell\}$, having radiation type boundary conditions on both surfaces impacted by arbitrary initial temperature. The solution to the heat conduction equation is obtained using a new integral transformation involving ordinary and modified Mathieu functions of first and second kind of order n . Inversion formula has been established, and some properties are mentioned. The general solution of displacement formulation is obtained by the introduction of appropriate transformation, and the analyses are carried out by taking parameters of the exponential profile. The theoretical calculation has been considered using the dimensional parameter, whereas, graphical calculations are made using the dimensionless parameter. The success of this research mainly lies on the new mathematical procedures which present a rather simpler approach for optimisation of the design in terms of material usage and performance in engineering problem, particularly in determining thermoelastic behaviour. During designing phase, both the elliptical and cylindrical curved structures are taken on a common coordinate system, i.e. either elliptic, cylindrical or elliptical-cylindrical coordinate system.

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Armori, Dist - Gadchiroli

Chapter 5: A simplified approach for the thermoelastic large deflection in annular sector plate.

In this chapter both clamped and simply supported cases were considered in two sub-chapters. (a) The principal aim here is to investigate the large deflection of a heated thin clamped annular sector plate of a core thickness ℓ (measured from middle surface) and radius a occupying the space $D : \{(r, \theta, z) \in R^3 : a \leq r \leq b, -\gamma/2 \leq \theta \leq \gamma/2, -\ell/2 \leq z \leq \ell/2\}$ under transient temperature distribution using Berger's approximate methods. The prescribed surface temperature is at the top face of the plate whereas the bottom face is kept at zero temperature. In this study, the Laplace transform as well as the classical method have been used for the solution of heat conduction equation. The thermal moment is derived on the basis of temperature distribution, and its stresses are obtained using resultant bending moment and resultant forces per unit length. The calculations are obtained for the aluminium plate in the form of an infinite series involving Bessel functions, and the numerical results for temperature, deflection, resultant bending moments, and thermal stresses have been illustrated by graphs. (b) The present sub-chapter deals with the analysis of the large deflection of a heated thin annular sector plate with simply supported boundary condition under transient temperature distribution using Berger's approximate methods. The sectional heat supply is on the top face of the plate whereas the bottom face is kept at zero temperature. In this study, the solution of heat conduction is obtained by the classical method. The thermal moment is derived on the basis of temperature distribution, and its stresses are obtained using thermally in-

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N. P. Commerce College,
Amori, Dist - Gadchiroli

duce resultant moment and resultant forces. The numerical calculations are obtained for the aluminium plate in the form of an infinite series involving Bessel functions, and the results for temperature, deflection, resultant bending moments and thermal stresses have been illustrated graphically with the help of MATHEMATICA software.

Chapter 6: An analytical solution for transient asymmetric heat conduction in a multilayer elliptic annulus and its associated thermal stresses.

The aims of this chapter to obtain a closed-form solution for the transient heat conduction problem in the multiple layers elliptic annulus occupying space $D : \{(\xi, \eta, z) \in R^3: \xi_i < \xi < \xi_{i+1}, 0 < \eta < 2\pi, 1 \leq i \leq k\}$ in the radial direction, but time-independent volumetric heat sources in each layer. The solution is obtained applying an integral transform technique analogous to Vodicka's approach considering series expansion function in terms of an eigenfunction to solve the heat conduction partial differential equation in elliptical coordinates. The results are obtained as a series solution in terms of Mathieu functions and hold convergence test. The temperature and thermal stresses for the three-layer elliptic region have been computed numerically and exhibited in a graphical form, by using dimensionless values and therefore discussed.

Chapter 7: Transient thermoelastic analysis of a prolate spheroid subjected to radiation conditions.

It is to investigate the thermoelastic responses in a generalised prolate spheroid subjected to the radiation type boundary conditions on the inner and outer curved surfaces. The recent research activity motivates the work carried out on a different spheroid (oblate or prolate) to avoid structural failure due to thermal stress response. The method of integral transformation approach is used to obtain an exact solution of heat conduction equation subjected to the generation of heat within the body. The relations obtained in this paper can be applied to any arbitrary boundary and initial conditions. Some results which are derived using computational tools are accurate enough for the practical purpose were depicted graphically. The analytical results were compared with those of the finite element method, and good agreement was found.

Chapter 8: Transient thermoelastic analysis of a multi-layered oblate spheroidal shell with internal heat generation.

This chapter investigate the thermoelastic responses in a generalized oblate spheroid subjected time-independent volumetric heat sources in each layer and sectional heat supply on the inner and outer curved surfaces. The closed-form solution is obtained for transient temperature distributions by establishing Sturm-Liouville integral transform considering series expansion func-

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
N P Commerce College,
Amori, Dist - Gadchiroli

tion in terms of an eigenfunction of Sturm-Liouville boundary value problem for the composite region consisting of multi-layered composites in an oblate spheroidal coordinate system. Thus, a set of an integral transform and its inverse theorem is formulated for a heat conduction problem for multi-layered composites in an oblate spheroidal coordinate system subjected to internal heat supply and radiation type boundary conditions to obtain an exact solution. Again this integral transform defined is nothing but the generalization of the transforms by establishing the Sturm-Liouville transform for the composite region consisting of k -layers by considering series expansion of a function in terms of eigenfunctions of Sturm-Liouville linear homogeneous boundary value problem for the composite region consisting of k -layers. In this present chapter, the realistic problem of spheroids subjected to initial temperature is studied. The theoretical calculation has been considered using the dimensional parameter, whereas, graphical calculations are carried out using the dimensionless parameter. The success of this research mainly lies on the new mathematical procedures which present a much more straightforward approach for optimization of the design in terms of material usage and performance in engineering problem, particularly in the determination of thermoelastic behaviour in spheroids engaged as pressure vessels, furnaces, etc.

Chapter 9: A Green's function approach for the thermoelastic analysis of an elliptical cylinder.

In this chapter, we deal with the axisymmetric temperature distribution of an elliptical cylinder occupying the space $D = \{(\xi, \eta, z) \in R^3: 0 < \xi < a, 0 < \eta < 2\pi, -1 \leq z \leq 1\}$ having internal heat source in which sources are generated according to a linear function of the temperature, subjected to arbitrary initial temperature on the upper lower face, with simply supported thermally insulated are studied using a typical superposition technique. The solution of heat conductivity equation and the corresponding initial and boundary conditions are obtained in an analytical form by employing the Green's function method in the elliptical coordinate system. The outcomes are obtained in a series form in terms of ordinary Mathieu and modified Mathieu functions. The thermal moment is derived on the basis of temperature field, whereas maximum normal stresses are derived based on resultant bending moments per unit width. The solution is further verified by comparing them to the limiting case of a circle as a special kind of ellipse. Finally, the governing equation for thermally induced deflection results and its associated stresses are found during bending of a simply supported elliptical cylinder. The theoretical calculation has been considered using the dimensional parameter, whereas, graphical calculations are carried out using the dimensionless parameter. The numerical results obtained using these computational tools are accurate enough for practical purposes.

Principal
Mahatma Gandhi Arts,
Science & Late
W. P. Commerce College,
Amori, Dist - Gadchiroli